

JELENIKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- KUKORELLY ENDRE verse 385
LENGYEL PÉTER: Holnapelőtt (*a kilencvenegyes év*) 386
MEDVE A. ZOLTÁN: Senkiföldjén, valahogy (*Ottlik Gézáról*) 398
HATÁR GYÓZÓ versei 403
TÖRÖK TAMÁS: Tükörállás (*Anti-abszurd*) 405
ÖRKÉNY ISTVÁN levelei Tardos Tibornak 413
DARVASI LÁSZLÓ: A világ legszomorúbb zenekara
(*elbeszélés*) 418

*

- MÁRTON LÁSZLÓ: Második álom (*elbeszélés, V., befejező rész*) 425
PÁKOLITZ ISTVÁN versei 438
PÉTERSZON SÁNDOR: Pillangók és Ilonák 441
KIBÉDI VARGA ÁRON versei 443
FORGÁCS ÉVA: Egy utópia lebomlása és lebontása
(*Kállai Ernő és Moholy-Nagy László konfliktusa*) 446

*

- KURDY FEHÉR JÁNOS: Az Egytől lásd a szépet és indulj felé
(*Erdély Miklós művészetszemléletéről*) 451
BALOG JÓZSEF: Múelem (*esszé*) 459
TILLMANN J. A.: Robert Wilson arcképcsarnoka 462
FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ: Kirándulás a tengeren túlra
(*Vay Tamás: A posztmodern Amerikában*) 464

*

- FÁY MIKLÓS: Bernstein Fideliója 468
BÉRCZES LÁSZLÓ: A közvetítő (*Radnóti Zsuzsa: Mellékszereplők
kora*) 471
ERDŐDY EDIT: A magányos szöveg szomorúsága (*Molnár Miklós:
Körutazás Batáviában*) 473
KÁNTOR LAJOS: Jókai Anna: A töve és a gallya 476

1992

MAJUS

SZENDI ZOLTÁN: Tüskés Tibor: Titokkereső 478
JAKABFFY TAMÁS: Dilettáns mennyország (*Megfúvom fűzfá
lantomat*) 479

A Jelenkor Kiadó készülő könyvei:

Kaszás Máté: Lázregény
megjelenés: 1992. nyár

Radnóti Zsuzsa: A próféta színháza (*tanulmány Füst Milánról*)
megjelenés: 1992. nyár

Milorad Pavic: A tüsszögő ikon (*elbeszélések*)
megjelenés: 1992. nyár

Vasadi Péter: Mindenki aranyat sejt (*versek*)
megjelenés: 1992. ősz

Az eltört korsó (*Szlovén esszék*)
megjelenés: 1992. ősz

Zalán Tibor: Kívül (*versek*)
megjelenés: 1992. ősz

Roland Barthes: Szerelmes beszédttöredékek (*esszé*)
megjelenés: 1992. ősz

Végel László: Újvidéki trilógia (*három regény*)
megjelenés: 1992. ősz

A könyvek (a korábban megjelentek és az előkészületben
lévők egyaránt) postai utalványon megrendelhetők, illetve
előfizethetők a kiadó címén (7621 Pécs, Széchenyi tér 17).

Kérjük, az utalványon tüntesse fel pontos címét, irányítószámát,
a hátoldalon pedig a megrendelt könyv(ek) címét!

40,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XXXV. ÉVFOLYAM

5. SZÁM

Főszerkesztő
CSUHAI ISTVÁN

*

Szerkesztő
GÁLLOS ORSOLYA

*

A szerkesztőség munkatársai

CSORBA GYÓZÓ
főmunkatárs

BALASSA PÉTER, BERTÓK LÁSZLÓ, CSORDÁS GÁBOR,
MEDVE A. ZOLTÁN, PARTI NAGY LAJOS, PÁKOLITZ ISTVÁN

JK

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/10-673

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó,

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/36-803)

Baranya megye önkormányzata, a Művelődési és Köznevelési Minisztérium,
valamint a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: Csordás Gábor

Terjeszti a Magyar Posta és a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó
Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) – 1900 Budapest,
Lehel u. 10/A – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással
a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra,
illetve közvetlenül vagy postautalványon a Kiadónál.

Előfizetési díj egy évre belföldre: 440,- Ft, külföldre: 1200,- Ft.

Megjelenik havonként.

A szedés a Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadóban készült.

Szakszorosítás: Molnár Csaba nyomdája, Pécs.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

A KÖLTÉSZET NAPJÁRA közreadott négy verseskötetét, Károlyi Amy *Mindenért mindent*, Somlyó György *Nem titok*, Takács Zsuzsa *Viszonyok könnye* és Tolnai Ottó *Wilhelm-dalok* című könyveit mutatta be a Jelenkor Kiadó április 7-én Budapesten, az Írók Boltjában, 12-én pedig Pécssett, a Művészetek Házában. Az estek vendégeit, a kötetek szerzőit Csordás Gábor kérdezte, a verseket Budapesten Koszta Gabriella, Pécssett Héjja Sándor és Sebők Klára színművészek tolmácsolták.

PETRI GYÖRGY volt a vendége a Pécsi Kisszínháznak április 6-án. A költővel Kisbali László beszélgetett.

A PANNÓNIA KÖNYVEK ÚJ DARABJAI. *Versék a labirintusból* címmel jelent meg Beney Zsuzsa negyven szonettje, Tüskés Tibor szerkesztésében. – *Sirisaka Andor: Anyósok könyve* című, 1900-ban Pécssett kiadott, most reprintben megjelentetett kötetének bemutatóját április 13-án tartották a Művészetek Házában, Bellus Attila, Füstí Molnár Éva és Papp Zoltán, a Pécsi Nemzeti Színház művészeinek közreműködésével.

SZÖVEGBOLT. A JPTE bölcsészkarán működő könyvesboltban április 2-án Derék Pál, illetve Kabdebó Lóránt dedikálta legutóbb megjelent könyvét. – *Solymosi Bálint, A múnéger* című, a JAK-füzetek új sorozatában megjelent verseskötet szerzője és a sorozatszerkesztő, Takáts József beszélgetett a könyvesbolt szalonjában április 15-én.

POÉTIKAI SZEMLELETFORMÁK A 30-AS ÉVEK MAGYAR EPIKÁJÁBAN címmel konferenciát rendezett a JPTE Bölcsészettudományi Karának Irodalomelméleti és Irodalomtörténeti Tanszéke április 3. és 5. között Pécssett. A konferenciát Horányi Özséb dékán nyitotta meg. Többek között Angyalosi Gergely, Bányai János, Bodnár György, Bókay Antal, Bori Imre, Dobos István, Ferenczi László, Kabdebó Lóránt, Kálmán C. György, Kappanyos András, Kulcsár Szabó Ernő, Lackó Miklós, Láng Zsolt, Németh G. Béla, Pomogáts Béla, Szabolcsi Miklós, Szegedy-Maszák Mihály, Szigeti Csaba tartott előadást.

NÉMETH ANTAL *Állomások, motívumok* című emlékkiállítását nyitotta meg a Mű-

vészetek Házában április 24-én Lengyel György, a Pécsi Nemzeti Színház igazgatófőrendezője. A május 25-ig látható kiállításon a *Bánk bán*, a *Csongor és Tünde*, valamint *Az ember tragédiája* színpadraállításának dokumentumait mutatják be.

ÚJ MŰVÉSZET. Tímár Árpáddal és Pataki Gáborral, az *Új Művészet* című folyóirat munkatársaival Gellér B. István beszélgetett április 22-én, a Művészetek Házában.

ARTPOOL. A Galántai György és Klaniczay Júlia által 1979-ben alapított vállalkozás kilépett nemhivatalos magánintézményi státuszából, és Budapest Főváros Önkormányzatának támogatásával, március 23-án, a Liszt Ferenc tér 10. szám alatt megnyitotta Művészetkutató Központját. Május 15-ig szerdai és pénteki napokon látható kiállításukon kísérleti művészeti műfajokat, így a küldeményművészetet, az új technikákat felhasználó copy-artot, fax-artot mutatják be, továbbá hangköltészeti dokumentumokat, komputergrafikákat, videómunkákat ismertetnek meg az érdeklődőkkel.

KIÁLLÍTÁSOK. Orosz István grafikusművész kiállítása látható május 10. és június 7. között a Pécsi Galériában. A Kisgaléria két Kölnben élő művész, *Milasovszky László* és *Otto Mecky* festményeit mutatja be május 8-tól a hónap végéig. – Budapesten, a Fiatal Művészek Klubjában Kronczi Endre kiállítását rendezték meg április folyamán. – A székesfehérvári István Király Múzeumban május 24-ig Medve András alkotásai tekinthetők meg. – A bécsi Knoll Galériában május 16-ig látható a PATRICIA LONDON ANTE PARIS című kiállítás. Budapesti galériájuk ugyancsak május 16-ig állítja ki *El-Hassan Róza*, *Kiss Péter*, *Komoróczy Tamás*, *Nemes Csaba* és *Verecs Zsolt* munkáit.

HANGVERSENYEK. Howard Williams vezényli a Pécsi Szimfonikus Zenekar két májusi koncertjét: *Zseni Nándor* fagottművész közreműködésével május 4-én, *Oravec György* zongoraművész közreműködésével pedig május 19-én lépnek fel. A zenekar és a Pécsi Bach Énekegyüttes *Virágh András* orgonaművésszel a Bazilikában ad hangversenyt május 11-én.

Egy gyógynövény-kert

*Amikor a kert valahány aprócska
zugában villogva elől, vagy
a mély árnyékban hátra maradt
minden szabad kis virágfejet
ingatni kezdi a szél, és valamennyi
megbújó szálacskát és levelet
a lebegőt, a lehullót s a földet is
a köveket, meg a kövön szétnyíló*

*vörös vagy sárga, bordó, mézszínű
gyümölcsseit a kertnek, a kibújó
kibukó, kemény, nedves, lassan csak
fakult barnára száradó magvakat, a
sehová araszó, sehová futkározó
ijesztő égi-földi, vad és ijedt
berregő szerkezeteket, játékszoba-
lepedőnyi eltépett szárnyat, levált*

*lábacsát, finom olajkék páncélok
roppanását, a csorgó, még áttetszőn
csillogó, halk-éles-fájdalmasan szakadó
s az épphogy, csak épp az imént
széjjelnyomott puha testeket is:
ha egyetlen csak tejszín- és zölden
csillogó elvált hajszálnyi erecskét
ingatni kezd a szél, és ezt az igyekvő*

*és elszáradó, elkorhad, széthullt, már
porlani kész mérhetetlen felszín
valami lélek párája futja pedig be.
Ő fölfele néz, a szélben a pára
kicsit felszáll, hogy megint
lecsapódjon. Az egész kert
figyel, fölfele. Csak fölfele
figyelt. De lefelé tekintettek rá.*

Holnapelőtt

– a kilencvenegyes év –

Január.

Január 1. Galactic (? super) clusters. Panthera spelea? Oroszlántigris. Vasdes? Skíró?

A lapszerkesztő: már ismeritek egymást. A Széchenyi folyóirattára, ott cepelte a fóliánsokat; segédmunka, kései lágy kazamata (fordító-részleg, börtön, szénhidrát-ellátottság).

Segéd munkásoknak pontos és gyors választ mindig. Pipa: megvolt.

Jelek: 9', de túl gyors. HÚ. Stúdió: jövő hét, 1-4 között. 1 óra. Ekecs (öl? – ige). Beba, beba keccs, keccs, keccs – a Nagykov szava és a szíriai fiúé. – Várni, arra nincs időd. Technikus mér, helyben vágni, végszavazás.

(P. S.: Veszedelmek burjánzottak, kis öregek ajtaját páncélozni kell, ha telik rá. Pléhvelbélt.)

Kiscsaj? – Csak igazat, mese nincs, szakmából fakad. Városház u. 9-11. I. emelet. Szo 6h.

7h., gyerekek. Deák tér alul, piros székek.

Kenyér. Ráma, kerek – német, 5 db. Az oroszoknál a Főnök úrtól. Tálca. 3 zöprika. 2 reték. Újság.

SORRY. MUST TRAVEL GERMANY. CALL ON ARRIVAL. COUNT VISIT WORK 18TH OR 19TH. CONFIRM SAME WAY. Telefon, aláírás.

Latinamerika, Kelet (EUR), különbségek, hanyadik világ?, Koblenz mellett, Bad Ems. Orvos – helyfoglalás – vonatjegy. Ha nincs ott, hívjon vissza. Hol hívhatod? Hova küldhetsz faxot. Hol van? VAN? ?

Biztonsága érdekében. Décolletage et Atterrissage. Dekoltázs, báli zshivaj, vulkán-tánc. Rendőrök az országúton (? csend), golyóálló mellény (nem állta). Ferihegy. Lufthansa Baggage Identification tag. Tegye az ülés alá. Beszálló kártya, Boarding Pass, Einsteige-karte. MA520 9h 25. Sajtó zsúrkocsin. Ennél már csak jobb lehet. Fasten seat belt – ne pas fumer. No deposit luggage. Ausgang-tür. Salidas. Sauerstoff. Felszállás és leszállás. Ne dohányozzon. Vészkijárat. Sa-fety attitude. Cipőt levenni – csomagot helyén hagyni. Kényszerleszállás. Vízre-szállás. Chaleco salvavidas. Для Вашей безопасности Éleny. 安全のしおり Menekülési irány jelzése a padlón. تخطيطات الطوارئ

Frankfurt 11 h. reptér. Flughafen Frankfurt Main AG. Ügyfeleinkhez. Re: a pillanatnyi biztonsági helyzet. Midőn az Öböl térségében. Háború kezdődött.

Újabb biztonsági. Egy: minden feladott és kézi poggyászt alaposan. Különös-
képpen: villamos és elektronikus készülékek, műszaki felszerelés (id est: rádió,
felvevőgép, video. Netán: villanyborotva). Kettő: Ön jobb, ha tudja, mi van a
csomagjában jelen helyzet. Három: a csomagja Önnel egy gépen utazzék. – Min-
den emberileg lehetséges. Késedelmek, köszönjük, megértés. Hívé.

Koblenz Hauptbahnhof 15.06. Nem vár a kutya sem. Egy óra, kettő. Taxi. A
címen ködsüveges rom-vár, a harminc éves háború sebeivel. De már figuráns
ember dagasztja csizmában a sarat, készülnek a felújításra a vesztfáliai béke óta.
A sofőr kiszáll, dagaszt, kérdez, magyaráz, kanyarog, kikiabál, kérdez, kiszáll,
dagaszt. *Létező*: a legközelebbi telefonfülke. Sofőr telefonál. A tartalék cím: Frau
Gherardi, Anrufbeantworterstrasse 19, Koblenz. (Interurbán. A szám nem jó, új
interurbán: tudakozó, interurbán.) S lám: Frau Gherardi létezik. Kurhotel, szól,
ott lesznek bizonynal. Happy ending: érkeznek, száll ki a buszból a ketyegő
energiabombaember. So finden Sie uns!

Schöne Tage in Bad Ems (an der Lahn). Damaszt és ezüst, láthatatlan takarí-
tónők, látható cipőpucológép. Barna, fekete. Márvány-terem 420qm. STAATS-
BAD BAD EMS GMBH. Die KurmittelOsztag. Unterwasserstrahlmassage. Szó-
hossz-versenyi vígaszadíj. Seminare, Tagungen, Konferenzen. Thermalbad,
Massage, Reiten, Golfplatz, Tennishalle. Kurjournal (korhatár nélkül). Ha ked-
ves a környezete, használja 2x a törülközőt.

Találkozó: laza. Program: nincs. Téma: semmi. Szélhám, hézagtalan. Már stí-
lus, érett, mint a sajt (amelyik). Alszik a kurváros, pára a folyó felett, sirályok, já-
tékhidak. Jamais vu, ráismersz a *sosemlátottra*. Roulette, das königliche Spiel.
Nyolcszázkilencvenhatban a Király *fürdőkre* utazik, míg heged a téglá ütötte se-
be. Hát ez Bad Emsbe jött. Utolérted nagysokára. Zum Glück gibt's uns, ingyen-
belépő a szobában 2 személyre. Tágas fehér folyosók, kazettás ajtók. Minibar.
Stauder Pils. Henkell Pikoló. Mineralwasser. Granini Apfelsaft. Granini Oran-
gensaft. Granini Tomatensaft. E házban Gogol. Négylevelű lóhere. Dosztojevskij
veszített. Woolworth, Bad Ems. RÖMERSTR. 80. Summe: 5,00.

Találkozás végül, mégis, az argentin-magyar határon. Kisbábel. Babelito, Ba-
belchen, Babelette, Babelek, Bábelka. Abdón (Quito). Leszek (Varsó-Berlin). D.
D. (más neve nincs neki már, csak vezetéke, Newark). José (Caracas). Agnes (Bad
Ems). Alina (München), Dominik (Freiherr von, Essen), Zulema (Buenos Aires,
röv.: Bs. As.), Irmela (Bonn). Nyelvi dózs, tanfolyamok farvizén. Bonn, interjú a
harmadik vodka után a lengyel Szabad Európának (Warszawa III?), nyelvi pi-
maszság non + ultra. Abdón: novella az elszivárgó időről, digitális éveink. Me-
séled: ismersz még ecuadorit: Consuelo egyszer Madridban. „A becsületét, re-
mélem, nem *horzsolta*”, szegi fel a fejét, *macho* honfi. Tiszta lelkiismerettel felel-
hetsz, *hélas*. Leszek (nem én, hanem ő, *es* hang), a verseit angolra Kathyvel, Dee-
dee-vel. A Nyugati Félteke, szerelmed. Amerikák és a Medence, sztereoszkópia.

Sehr geehrter Úr – Csütörtök Este – az Argentín Művésznők zusammen mit
einigen anderen, Vendégeim. Roppant örvendnék Ön is amennyiben. Lakom
fellelhető a Kishídon át, Fürdőházucca, a Gyógyeszközháztól balra. Nr. 3. Ab
19.30. Tel. 9876 (hasbeszélő). Az Ön Agnes-se. – S a szégyen. Bomba-ember foga
fehére. Már a hallban kap el telefonon: ha elmész, többet nem beszél hozzád.
Hozzáteszi, hogy ő integer ember (belviták a városi tanáccsal, ahol Agnes asz-
szony kultúrtaácsnok). Nem teszi hozzá: még nem fizette ki a repülőt. Nem be-

szél: nem jutsz haza. Csólakás a Lajna-híd alatt. Adós-börtön; mert a szállodát sem. És ezt nem szabad elfelejteni neki, mint pártnak a rágalomröpcédulakampányt. Mert *azután is olyanok lesznek*.

Utsó nap, hall, érzelmes búcsú, Leszek és Abdón, tolmácsolni őket egymásnak – közvetítőnyelv nix. Addigra már... Mintha négy vodka. Abdón: ... Y mi gran amigo P., (*szép dolgok*), silencioso, metido en su profesión de escritor.

Üzenetek. 1. Gyere haza, várlak, sz. 2. Bim visszahívni csüt 12-2 között. 3. K. D.: febr 2án menjünk el a bemutatójára. Kedden újra telefonál. 4. Magyar Nemzet: kedden újra telefonál.

Február.

Könyvtár. Országgyűlési? – 2 DREHER SOR, COUNTRY SALATA 1000 SZONTET. – Korona pódium 7h. – Szaknévsor, érdeklődni 251-15-15. Gyarmat u. 52.

D.u. 15 pl. nyomni. – Berendezkedés. Figura. Paraméterek. Ugyanígy idő. És ez lesz a té-héli programunk.

Civil ország-világ. Rendszerek között? Ajánlat filléres könyv-sorozatra. Magyar régi, magyar ma, külföldi régi, külföldi ma. Sorrend, brahi. Megszámoztad, hogy a munkát elvégezd. Reménytelen. A sorrend esetleges. Hogy három év múlva mire lesz papír, melyik kézirattal nem lesz kész a gépíró. Az élő itt-honiakat nem tudod: túl közel; a hattal osztható sorszámú helyeket üresen hagyod számukra. Személyes. *A magadéért* a felelősséget is. (*Felelősség* Frankfurt 1972, a másik német utad még, o-limpiai gyilkosságok évada. A hete, egyenesen. *Fiatalok*, ahogy az újságíró mondja, vállaltatják. Előre is, masszívan: német gépeket fognak robbantani. Géped Lufthansa. Ám, ha körülnéz az utas: több rajta az arab, mint a nem. Nyugalom.) Ma, filléres könyvek. És persze a székszisz: nem lesz belőle semmi. Fölös, és mégis meg kell kísérelni; a hívők erénye. (P. S.: a fillér fizetőeszköz volt, a forint s más magyar pénzek századrésze.)

Március.

SueAnn, a piros babos kendős lányt, Moszkva tér, keresd ki Edwinnek.

A város. Kb 20.-ig. – Solange, álmodtam rólad. Fröd, Sigismundus azt mondaná, hogy várom azt az utat. – 3h szemorvos. Valamelyik kedd 1h: Iparművészeti. – G40 tovább. Görög szobor. HO: tovább a * * * *-tól, sebesen.

Kalózárádió. A jog pártján állsz, minden vágyad, hogy törvénytisztelő polgár légy. De. Van, hogy a polgárnak közbe kell szólnia, meglódítani a jogot. Ha ma nem a lehetséges legjobb történik. Tévéhíradó kézből kézbe, vörös-fekete, totális siker kétszeresen, rövid út és szövetség: vörösből feketébe. Meggyőzött a blokádnál, akkor tévedtél. Ezért: ha rádiójuk a tényeket sugározza, a türelmet, a polgári országot, nyitott világot, nyugati demokráciát, akkor sok sikert. Adjának új fényes jelentést a *kalóz* szónak.

„Egy édesanya két iker fiát dobta ki az ablakon. Még most is életveszélyes állapotban vannak.” Magyar Rádió, március 20, kiemelés tőled. Nyelvémely, meztelenül.

N.: Botrányosan keveset haladsz fél nap alatt. Idővárás. Esküszöl, uckombukom, hogy csak egy fél óra?

? Levél: D. D., Leszek (ó). Mari kedden már dolgozik.

Egyre inkább: nem tudod végezni a munkádat, ha másra is figyelsz közben.
– Neogranormon. Üllői út 781.

A gyönyör mindig ingyen lesz. Peter Stuyvesant.

Április.

19h 30: Nő a kín. 20: Szököár. 21: Hunter.

Kedves *keresztnev*, késve kaptam meg a levelet, a régi címemre ment. Köszönöm a felkérést. Kéziratot sajnos nem küldhetek. Üdvözlettel.

Ma. 23-án jön. Cím Thermál üdülésszövetkezet Bükkfürdő C épület. Pereputty.

Előtte: méregzöld

74-es szám. 1991. ápr. 19-től 1992. jan. 9-ig. utána: piros

Feladat. 1/2 8 Aranyszarvas. Csodavas. Társadalmi vacsora.

D.e. – végre vissza, könyv. Még este tanítasz.

N.: Hétfő van és nincs türelmed, hogy ne a regényt. Hol vannak neked hétfőid, csak úgy? Vagy ke-sze-csü-pé-szo-vas. Vagy karácsony, újév, újkönyv?

Május.

Lopott magánleveleid az irodalmi újságban. Néhai munkahely. Károsultak érdeklődnek a tettesnél és rínak a dohányért. Al Caponét szépen kérni nem célravezető eljárás. Nem érsz rá, nem is hiszel a jog diadalában, hagyd a fenébe, egyék, vigyék. Erre számítanak úgyis.

Jún 12.-re este 7h, szünetóra. A Porsche szalon előtt az utcán (sz. keletnémet Kultúra). (P. S.: influ, csak odamentél kimenteni magad. Mondják, katasztrofálisan sikerült.)

A d. e. érinthetetlen – pária, mintegy. Bármit kívánnak, azt csak a nap kisebb felében lehet. (Te, ha kívánsz, azt is!)

Rongyaplan – A gén-tó – Kazlak alján – Vasbilincs-oldó – Rabkaraván – A tizenegyedik parancsolat? – Rab kovács – Vasfű – Tiszavirág – Kunna.

Június.

N.: Öt napra Oroszi. Máig influ: ára 2 nap. Lehet, hogy a kartonra jó. * KARTON – * üres karton – * nyomás után a VÁGOTT SZEM (mongoloid) * – gondolkodás árán akár, ne rettenj. Kevés időd lesz, de valamennyit rá kell szánni. Mikor? MIKOR?

Kétkódos rendszer. Tények, most egy, próbaverseny. Keresztkapcsolás. Külön – majd kiegyenesíti, mint mazsola a kanyart. Kerékvágás. Egy nap, édes hadnagyom.

A kis előrepöccenések.

Minden reggel 1/2 10-kor a téren lenni. Pénzkezelés. Kazettában 1.500. Mindig marad. Külső árusok 50 Ft órabér (vagy te). – Néhai őrült próféta ki a földalattiból. A tragédiája, hogy megérte (? *megérte*) és náci lehetett. Most akkor ne köszönj neki? Nevetséges. Drága P. Mindent köszön. Mindig kedves volt és szeretettel teli. Most akkor köszönj neki?

Megálltál. Hogy Kisoroszival megszakad, az ne izgasson.

A pumpa a biciklin van. Vagy a kékplasztikos asztalka fiókjában. Szemetes

zacskók: ajtós rész u. o. Misi csinálja meg a villanyt és a bringa sárhányót. Megígérte. Nem fizetni neki. Semmiért, soha. Jó, ezen ne múljon.

D.e., itthon. Kánikula, redőny, villanyfénynél. Kipróbálni, hogy megy-e. Marhaság, munka mindig megy.

Budapesti Búcsú. Csavard fel a szőnyeget. Öregem, *most* elhiszem. Messziről jött ember: ír most Ön regényt a szabad Magyarországról, don't you/n'est-ce pas? Hogy tetszett kérdezni? Van levegő? Úgyszólván fel sem tűnik. *Ma* nem az a gond, kimentek. Deviáns szakma.

Július.

Oroszi villany. Tavaly 2.40. Üzenetrögzítő van. (Hasbeszélő. Egy napig működött. Kartalan rabló.) Packázó hivatal: a leghamarabb szeptemberben.

2 műszak +. Görög szobor módszer. Hangos a felszín, elmúlik. Ami összetartozik, Cs. Gy. A valódi élet. Itt tartok a szövegben, újból. Háromezer év előtti szobrászok. GOSZOMO, lekopott ékezzettel. Kivágom a hasábot a kőből. Körülfaragom, akkor még csak annyi: az álló ember formájára. Nagyjából, az egészet. – Lehet máshogyan is, én nem tudok. Nincs olyan, hogy hol tartok: egyetlen végtagja sem készül el hamarabb, mint a szobor, és ha egyszer egy végtag megvan, akkor megvan az egész.

Augusztus.

N.: Kikapcsolt géppel. Amit nem nézel. Amit nem írsz gépbe.

A.T.: Budapest *személyesen*, kilencvenkettes kiadás. Budapest Bests. Minestrone 50, macaroni milanéz 130, rocksaláta 55, sör 40, kávé 20, az 295. Ha megjöttél majd.

(P. S.: A Város: a nyomtatott változatban úgy jelent meg, hogy *ne* kerüljék el a műparasztokat a Várban, és kétszeres a menü-ár. A fordítás angyla.)

Kisoroszi, Széchenyi út. Hosszútávfutás. Ez ember? Egy borbélycégért nem bíznál rá, hogy lefordítsa. Az elsős irkád vignettáját az Áldás utcából.

Áradás. Uszadékfa gát a szigetcsúcson, hat méter magas. Piroselefán a közelebb. A Csopovicsnak a béből már van. Avenue Entertainment.

Chere Agnès. Képzeld, falu. A legközelebbi szótár két órányira, a fővárosban. Írógép. *École à la Frontière*, ezen készült.

Budapest. A Csopovics-féle piroselefánt aztán megkaptad. Kis Rozália: Nap-sugár. An.-t keresi. Ez a lány csak szent lehet. Olyan... vooon-taa-tott.

112-00-69. Ha akarsz tévét nézni, gyere be!

Szeptember.

Utazásig (talp-fesztivál): Tán elolvasni őket.

Szeptember 4. d. u.: P-könyvet???

Égetés. Adó.

Express mail service. Extremely urgent. Rush to addressee. Vámcédula. TGV. PARIS – VALENCE – AVIGNON – MARSEILLE – TOULON – NICE. Celui-ci serait possible. Pas de train le 23/09. – LETTRE ET BILLETS ARRIVÉS. TOUT CLAIR. MERCI. Politikai vita nem!

Agnès barátja, kocsin át a Lyon-i pu-ra. Megvárná veled a vonatot, elenge-

ded. Galambszar, napfény, pad, csőlakó, cső-parfóm, láb-retek, de már kopik. Sértett tekintet, amikor odábbülsz az otthoni *szenvics*eddel, A. ! Egy pohár *meleg tea*. Három óra. Budapest-Die vonal, nem tartanak csatlakozást a mombasszai géphöz, tán meg kellene értened. Tartsanak. Départ Train en periode bleue. (Poézis: vaklő indul, bele a kék időbe.) TGV. Voiture / kocsí 18 Places / ülőhely no. 32. Nemdohányzó szála. Résa. Lyukaszd a jegyet.

La Hongrie dans la Nouvelle Europe. Új, nagybetűvel. Az evangélikus templomavatása. A reformáció határterülete itt, hegyek között. Megszokták a különbözőséget. Türelem, háromszáz év, élnek egymás mellett. Európa. Három fellépés négy nap alatt. Valence, Grenoble Echirolles, Die. Lyon elmarad. Le Cirque Volant de M. et L.: péntek este évadot zártok. Mr. Ton Wink passera à 15h 30. (átsuhan). Rencontres Européennes – s lám. Ton (így, N-nel), holland gyógynövénytermesztő és tornatanár, Rolf, német levendulakertész, Gdanskából szökött 18 évesen negyvenégyben, a H-i Ifjúság ott maradt az aknavetőkkal. Rolf itt él, ezt választotta. Estelle, francia, az apja berber. Egy éve a magyar fesztiválon dolgoznak.

P. eltűnik. Szerelmes. Egy magyarba, aki holnap hazamegy.

Itthon. Kolléga, számítunk szemináriumodra. A félév rövid „hirdetését”. Sürgős!

Budapest III, könyvrovat. 19'. Könyvnyomor. Szar lektúr is. Remekmű angolul, vagy másképp, ha. Oldott. Kivál, az első öt. Tel: 33-1-49 87 65 32 – hasbeszélő (répondeur) – Munkanap 11-4. Párhuzamosan telefaxon is elküldetni. Könyvészeti adatok: lapszám, kiadó, év, hely hátulra. Tíz napon belül. 2 perc egy oldal. 28 sor, 50 leütés. Nem ígérsz.

HO: (ha Mészölyt letetted): F009B3! Monna MANNA maga: találd meg a rendjét.

Október.

Burger King – Budapest, a Whopper háza. Helyben. Dreher sör. Csirke szendvics. (A.: *szenvics*. Örök igaza, magyar hangrend. A megismételhetetlen egyszeri ember, magánnyelvében, amit *általában* csak a kisgyerekek tudnak, háromig.) Sajtburger de luxe. Két közepes krumpli. Összesen. Késspénz. Vissza: 00.00 Oktogon tér 1. Étél-ÁFA: 0 % Dessert-ÁFA: 25 % Ital-ÁFA 25% Turmix-ÁFA 25 %

Elrontottad itt. Nézzük végig nyugodtan. Romlott-e más is? Mit kell visszamenteni.

Amit csodálnak, marhák. Kupola arany, kancsuka bivalybőr, sarkantyúgóg, a paraszt nyomora, ájtatos kegyetlenség, bombaszt, lápi kód és olcsó emberélet. Országrontó kártékony állatok. Van ilyen, hogy ártalmas lánghész? Van az emberi tehetségnek olyan formája, melynek *kimenete* az emberi nem felszámolása? (Ha a többiekkel elkészültek, egymást szokták mészárolni.) Itt valami sötét amőba bennünk, *homo sap. sap.*-ben, lapul, zabál, növekszik. Belülről kezdi, először minket, országot-Medencét.

Nem vilebrequin. Pied de biche? (20F). Votre.

Válogatás. Lefelé a Lejtőn. Vicc-aláírások. Rajzolt-szedett cím: a két kezdő L-et sítalp formában kérem (DownhiLL). A hordó felirata: Lelkierőleves. – Megállj, dzsó, azt hiszem, túlmentünk a menedékházon!

Edwin. Példányt? An: Dudás Andrást hívja. Élet halál. Házibuli.

Csupa kérdés. Bizonytalanságok, a változás kora.

Fenntartások: Weimar-szindróma, állampolgári kötelesség.

Az ügy: hallgatod a tisztaarcú gyerekeket az egyetemen. *Egyáltalán* nem tudják, hogy ki kicsoda, *huzhu*, hogy mi folyik itt – parlament, tévé, bankok, gyárok, művészeti szövetségek. Céduláznak. Jelzőkkel vannak elfoglalva, műelemzés-sel, az alkalmasabb szó megtalálásával, zöld kalapot vásárolnak és mindig szerelmesek.

Nem lehet, hogy a dolgok sokkal jobban állnak, mint hitted?

Nem azért akartuk a szabadelvű nyitott társaságot, hogy megengedhessük magunknak és csak az effélékre figyeljünk?

Nem lehet, hogy *csak* a gyerekeknek van igazuk? Hogy ők élnek a valóságban?

Ellenvetés, örök kétely, Weimar: tudják a dolgok fontossági sorrendjét, jó. Félő, mégis, hogy közben, amíg nem néznek oda, az alatt dől el minden a hátuk mögött, hosszú időre, támad a sivatagi reménytelenség. Nem tudni, boldogan, az talán csak ott lehetséges, ahol, ha a mindennapokban ez vagy az nem megy jól, az csak épp annyi: *ez-az*. Az *alap* dolgok hosszú távon rendben vannak, lehet amerikázni. Nekünk pedig kalapok, jelzők és lányok-fiúk között is, a kisagyunkban, hátul folyton ott kell motoszkálnon az *is*, ami az arénában zajlik. Hogy egy szép napon majd megkérdezhessük:

Nem úgy működik-e valójában az élet, ahogy a gyerekek csinálják?

Először is elkezdünk nem foglalkozni a tisztviselőkkel. A *gyerekek világa* válik érvényessé. Ha a szolgálatukra rendelt tisztviselő (miniszter) elfuserált bamba gólemként a fejükre nőne, hogy a lakosságból, urából, mely tartja, szolgát csináljon, akkor lerázzák magukról, mint kutya a hideg vizet. Olyan emberek kezében lesznek a dolgok.

S akkor Weimar után (El-Alamein, Oszwiecim, Nürnberg etc. után) ma a rettenetesen tétova, vakmerő és hajmeresztő kérdés, hogy: nem úgy van-e, hogy *annak eredményeképpen, hogy nem oda figyeltünk*, majd már nem is kell tudnunk, hogy ki ágál a köztéren? Jó volna eljutni a kérdésig legalább.

Mednyánszky. Csavargófej, 1908-10 – olaj, fa. 32,5 x 24 cm. Jelezve jobbra lent: Mednyánszky. Két féle. Budapest III.: Nagy Olga – Le Carré – Babits: Világ – Ludlum, jelenség – az új telefonkönyv – Semprún. – Mihály távirat.

Milyen az az Amerika? Na, olyan nem. Érvényes hegy- vagy lejtmenetben, egyszeri utazásra. Azonnal átnevezni.

Drama in Real Life. Emberpróbáló napok a Johnson-hegyen. David Nyman elnézett a napsütötte fehér csúcsok felett. Fölött. Vakító hóvihar. A mentés lehetetlen. Sötét szakadék. Hős vagy, Dave, az életemet mentetted meg. E félelmetes ragadozók minden esztendőben néhány héten át meglepő társasági életet élnek.

Média et mensonges. „Te úgyis franciás vagy.” Hm, ki hittem volna. Tévé, a két szó együtt. Személyes viszonyod a hazugsággal. Személyes és nemzeti, történelemből eredő. Hazudott nappal. Szabad Kossuth rádió tizenkét nap. 1957 Népszabadság, harminc év. Aztán: másfél év, újság, tévé-híradó, létezett. Most a tévéhíradót nem. Egy kósza gombnyomással odatévedsz, mikroelektronika, félvezetőcsodák hátulütői – s a füled védtelenül marad két szóra, egy fél mondatra. Mint aki kígyóra lépett. Sístergő gyűlölködés, hátsó gondolat, pállott to-

lakódó ideológia, *rendszer*. Testi rosszulléted a két szónyi célzott hazugságtól, mielőtt menekülsz, vakon, bármely műholdas csatorna felé. Amíg van.

November.

Tilos az Á. Ürodisszea tovább. Lektor jelentés. Alimentaire, mond Estelle, Tilos az É. A P-könyv terve, érik.

Gábor jön majd, Orpheus.

Kiskiadó. Alkudni? Az én dolgom? Későn kezdődik. Ahogy TE éreznéd magad. HA BOSSZANTANA: NE FOGADD EL! Ha röhögni tudsz rajta: igen. (Talált pénz.) – Gábor 1/2 4.

Előre is köszönjük a gyors munkát, Enikő. Üveggömb, madárka, ezüstlánc. Csapatmunka, egészen kicsi csapattal.

Országház Patika. Adó sz: 100195-05-2-01 Fizetendő: SZÁZASOK-TIZESEK-EGYESEK.

Jan. 2. hetére. 5x25 perc rádió. Sáv. Ami az életedben fontos. A szépirodalomból. Így, cakk-pakk, mióta világ a világ. +: drámaélményed, 2x55 perc a hatodik napon. Karácsony előtt elkészülni. 1 nap = 12 törpeoldal. Mi szerint osztjuk ötre?

Ami megvan a rádiónak. *A Dunánál* Latinovits (késő bánat: az *Esőt* mondta a *Margit-körúton* 1928, a Fészekben. Megkértél egy embert, hogy magnóra vegye. Izé, szólt utóbb, nem raktam bele új elemet. *La-ti-no-vits*, a hiány örök). Major Adyt, Tímár József *A vén cigányt*, *Pilinszky Pilinszkyt*. Végül, a felvétel után már, ki kell hagyni minden napból, még. Jóvátétel: nyomt. köv.

(P. S.: A dráma-választás elmarad, nincs hatodik nap. Probléma-megoldás 1. sz. változat. Ne csinálj semmit, és akkor majd elmúlik magától. Most az egyszer bevált.)

CSORDINT Elutazik kedden, Budapesten át. Utána telefonál. Megírni, bötürről bötüre. D.u. 3. jön.

TERV. P-könyv? Ha ez a három év (változás), akkor lehet Piroska előtt is. (*Pynchon*, *Kassák*, *Metzengerstern* és *Berlifitzing* és Sárga angyalok, *A létezés lehetősége* egyebek az évtizedekből – talán majd egy másik alkalommal, ahogy a doktor mondja. Csak ki ér rá?) Az interjút? Apa fényképet, borító. A kéziratokat külön. + Épül. Marad. Sorbarakni. Máig. Mind.

Munkacím: Aluljáró. Talált tárgy, egységes kilencszáznyolcvankilenc-kilencven-kilencvenegy. Elveszhetsz benne. Tárgy-pettyek. Soroló. Egy lendület. Fejből. Azt is, hogy mi lesz, *egyáltalán*.

Az első francia út – mintha az utazások jegyében az idő Ágnes, újholdas éjszaka, keresztül a városon, Píramis – Bernard I, II, Danilo – falu, gyerekek, kocsmá – Danielle UW, aréna-reflektor-hangfal teuton néger lány – a Lajna menti Bad Ems, kurváros, szélhám. Ceterum censeo: Kunna. Tessék, *most* akkor ég a ház.

December.

December 24. N: *Válogatás*, kész. Elég volt a vagonrakodásból, karácsonyi ajándékok: ma vissza a regénybe.

Ha Aluljáró. Ami az elektronikában hiányzik – Rovat utolsó, stb – beleko-

pogtatni. (Une femme amoureuse.) Egyéb: összerakni a kéziratot egy pl.-ban, hiányjel és ÚJRANYOMÁS. NYOMÁS!

Nepotizmus, a parlamentben A. oldalvizén. A *vasárnapi* ruhád, ld. Danielle. „Lejárt a személyi igazolványa” (palotatestőr). „Igen, tudom.” „Voltaképpen nem engedhetném be.” Azt szeretné mondani, ha *bírná*, hogy nem volna szabad neki. „Jól értem? Nem enged be?” Most akkor térjünk át a jelentő módra. „Azt nem mondtam.” Szabály szegve, paszpol. Főemelet 1101-1100. *Relatív* kiscsapulóverben, a bicska, gondosan felkarikázott gyulai kolbász és némi gusztá csipős hegyes zöprika közül előhalássza az emlékérmét, okiratot és átnyújtja A.-nak, aki egyszerűen hálás a kolbászkarikáknak. Feledékenységgel, istenem. Humanizáló elidegenítés, mintha a kisasszony tudatalattija intézné így, hogy A.-nak elviselhető legyen a jelenet (korábban telefon: tudja tartani egy kicsit a kagylót? utána nézek... igen: Zs. J. mártír).

Fázol a rendezéstől. Ergo a rendezéssel kezd. (Oh, cette nuit nous allons mourir du plaisir. P. S.: Kérek engedélyt, Avantdemain.) Az új év első délutánján: JANUÁR ELSEJÉN! D. u. előállítod a kézzel fogható iratot. Másodikán felajánlod.

December 31. d. e. N: írod a regényt. Nagysokára.

Kóda EZERKILENC SZÁZKILENCVENKETTŐ

Mostantól az Aluljáró. Kiadód, a kiadói számon. Felajánltad, eldólt. Mikor jön? – Tartalomjegyzéket hamar. Gépen lesz az egész. Éva. Címet! Fénykép. Tördelés, küld szedés mintát. Lehetséges betűtípusok. Kötőszöveget iniciáléval. Teljes kézirat márc. 5-re. Utána bő idő, korrektúra egy forduló. Március 25-ére vissza. Telefon és futár. Borító, minden egyéb márc. 31-ig. B. Anna tel. a szt. Borítón a tollemblémának helyet hagyni. Visszahajtott fül? Külön védőborító? Hátsó: szerző, munkák. Első? 5-600 n. Morrison?

Előtte kék.

75 szám 1992. jan. 10-től – ... ig. Utána:

Úgy fest, megmarad a Kivagy. Kiadód hétfőn jön.

Gépi rendezés: hagyhatjuk későbbre. (Je ferai tout ce que tu voudras.) Későbbre kell hagyni, nincs is más választásod.

Tárgyak. Gondolj előre. Nem eltenni, ne gondolj előre! Bele: Háef német. Az első utazás – terjedelem? Az épület rendje. (Partout. Contre toi, sous toi, sur toi.)

Interurbán. Poliglott. Nem konferencia, nem kerekasztal, igenis és nem! Hanem találkozó. Február 7-8 kb. Kolostor. Poszposz. Á l'Est – quelle modernité? Minő modernitás, *Keleti*. (Je te veux dans ma main. – Fihinohoman, te!) Fin du modernité ou post? A Vég vagy a Posz.

Még itthon, hétfőre, amikor Gábor. Lemezen odaadni, ami megvan. MA d.u. Papírt ne adj most a palinak, mindenbe bele fogsz még nyúl.

Solange, une appelle pratique, lóhalálában ó utazó. Hôtel Esmeralda.

D.e. Írod a találkozóra. Az időt február 5!!!-ödikéig mérd. Befejezni, aztán minél előbb: címet neki. – Aluljáró: egyszer olvasd el, jelezd a bogokat. (Je te veux dans ma bouche.) Végleg majd hazajövet.

Megvan, cím. Alaptagdíj. Cipő, gyógyszer, kaja – csomag. Kelni: 1/2 5: kofagép. Negyed öt. 10-kor ágyba. (Battlestar Galactica?)

Tessék, épp mondtad, hogy nem magyarázod – most meg ez itt.

Ars prosaica után. A könyv-cím legyen meg hamar, kell adni a terjesztőnek. Lássuk. Közvetlen, 1989-90-91 – Mi, civilek – Távolbalátó – Három év – A változás kora (Climax, Csúcs) – Hábé Orchideák? – Zebra – Nem-regény – és: *ennél az esetnél tán nem kell ideírni, tudható kvázi-* így mond – *hogyan az eredmény:* HOLNAPE-LÓTT.

BELE: Tel. Kiadó 06-12-34-567. (A telefonszám, ismét, ládd, lehetne 06-N-N+1-N+2 stb is, nem ténytyszerű, a gyerek is láthatja, elég egyet-kettőt lapozni, a kolofonig. Miként más számok s nevek. Nem adatlap ez, hanem könyv.) A műfaja (*nemregény*). – Úgyis regény lesz, mondja G., akármit írsz. Garamond. Jelenkor május? Más, István: Kvár, Marosvsrh. májusban. Kocsival, szállás ismerős-nél. 2 v. 3 nap.

Meg kell mérni. Számolni a napokkal. Három nap egy esztendő. 12 napod volt (feb 25ig olvasással!). Vagy: felenként inkább, 24 félnap. Egyébre kell: CP: 2, segédmunka: 2, óra: 2, fénykép: 1, = kb 6 db. Ma d.u. már csak 23 félnap lesz hátra. A Varietét előbbre Jack miatt? – De ha azt nem is, a németet biztos. Akkor hogy viszonylik az Első Zebrához? – Dátumok? Itt meg ott. – Minden a *maga* helyére.

Hívjál újra. Nem fogtam fel a múltkor, hogy jössz. Nálunk laksz – közel minden. Egyedül? Nestlé déca special Filtre (hozzál. Csak képzeltem, hogy én olyan nagyvonalú vagyok). Vacsora hétfő. Opera, Così fan tutte. (Everybody's doin' it, doin' it, doin' it. Tereken, időközön és aposztrofokon át. Nyelven át. Hangnemen át.)

MA, hátra van reggel: 22, egyébre 5. Mostantól arányszám fejezi ki: A per B.

Van-e dolgod? Vagy lötyögsz. Van-e valami, amit látni akarsz? Várlak a reptéren. Hívj, ha kell. 15-e. Este 8 körül.

A tegnapi d.u. a kutyáké. Tavasz légszomjoltás, Burger Király egy csirkésre. A nap végén: 19/4 – módosul.

Ma reggel hátra van: 18/3 (25-éig, és lehet, hogy az változik: tovább.)

N.: most lemered egy délelőttön, mennyit végzel. Nem balzsamozunk. Egy-egy adag! Aztán száguldás, jobb is.

Aludni az asztalra borulva vmennyit. az +: 20 perc.

Ahogy írod, egyre sürgősebb R. arról szól minden. (N.: *Holnapelőtt, nem fért:* Kíváncsi Regényke ül a fal töviben. Rom a fal, rom köröskörül a város, szőnyegbomba. Bombaszőnyeg. Ő, az árnyalatlan. Árva és freudi. És bonyolult. Háborúk utáni. Bizonytalan – tévelygő. Magabiztos – belül csillogó, meleg, ragaszkodó, derűs. És nagyon sebezhető. Tudja, amit tud, a maga erejéről, a világ fertelméről, az érzelmek piacának vastörvényeiről. Egyszer elkezd mondani.)

A P-könyv vége. Megcsinálod most, de ebbe az emeletbe, elé, még a korrektúra percéig bekerülhet ez-az. Ezt benne hagyod itt !!! *Utólag* helyett: P. S. mindenhol? (Pl. a tévé-és-hazugsághoz:

P. S.: 1945 + 3 = 1948. 1989 + 3 = ?

Ezt a könyvet kilencvenkettőben zárom. Mondják, ezek úgy határoztak, hogy az idej lesz *a fordulat éve*. Eldöntendő kérdés egy marad: félni? NA NEM. Ezeknek?)

Egy év – egy év. Kérsz még tíz nap haladékot. Ettől az egytől eltekintve csak jókat mondhatok. B. Anna vállalta, örömmel. – Felmérni, mennyi munka – van, amit nem lehet megtakarítani. Még gyömd.

Más: Kvár-Marosvsrh. már négy nap, az úttal. Hány óra a határ? Három úgy: vonattal reggel Szolnokra, az állomáson fölvesznek. Haladék rendben. A napok számlálása átalakul. Közbejöhét: 4.-e d.u.: Kortárs. Óra 3-án és 10-én. A kerekasztalt lemondod. CP – egész napokat számolj. 6-án borítófénykép és fül. Billentyűrajzot elküldeni. Postán a lemezt? Még a kenyérszövegből, ami hátravan. Felajánlom. Hieroglifát, arabot fényképeztetni – xerox? Cirill? Tudsz fejjel lefelé szedni három szót? – Ahogy megvan, folyamatosan. Holnap óra után nyugati posta, express, feladni 89-et. Ahhoz ki sem kell nyomni.

Amikor megvagy, A.-nak már a készet. – Papírkéziratig. Mit kell kinyomni? Át NLQ-ra. TELJES, SZÉP SORBAN A TARTJEGYZ SZERINT. – MUNKATERV – bele – 92 – összevetés – folyamatosan: mi nincs, mi van csak DRAFTban, már ebéd közben ez kezdődik! Új gépszalag! – 3/4 1 van – megvan a példány. Laza ecsethúzások. Mintha a világ minden ideje (egészen holnapig). – MÁS MŰFAJ.

TENNIS: – 91 végig, – betűhibák, 1 papírlap, beragasztás 2: sokszorozás kiadó, gyűrűzés a sarkon – FELAJÁNLOM 15-RE: példány. – Folyóirat, lemez, külön, JELEN91.HE2 néven. Levonat: jelöld, abból papírt? Nyilván. – B. Anna. Szennycímlap – borítófénykép? Megy? G. jön holnap 2h. – Levonatra: – környülvetek – ami rombolásra érett – orvoságos ember – csoportérdek szűkebb klikk (öt-hat milliárd, vagy nem annyian vagyunk?).

Anna: 122 x 176 mm, közelít MAC-hoz. Pik-pak. Szedés, tördelés – gépen a kettő egy. Előző élet: két éves átfutkározások. Bő idő a levonatra? – Még a javítottat látnod. Futár? Vonat van? – Semmit sem lehet megtakarítani (műszak).

Minden több és tovább tart. Törvény.

Lap levonat 24-ig és még utána kényelmesen.

Ezen a pl.-on ceruza, a másikon toll. Oldás? Ne következetesen. Ökör. Lemez a szövegekkel? ha már elküldted.

Lap levonat 30.-ig is. Lemez a szövegekkel? Ha már elküldted. Forgatókönyv: kiadód sze jön, viszi magával az utolsó előtti változásokat (csiribú: mint a jelen bekezdés). Nem hogy a három szót fejjel lefelé, de még az S/S-t is az O/Á-ba a *venturó*val. További példányok csü reggelig. Csü: A.-nak a munkát megadod, munkában. Csü: Pl.-okat szétszórod olvasóknak, köszönet itt. Erzsi néni eljön egyért 1/2 1-1. Pé: Csilla d.e. fél egy. D.u. még lejegyzed a könyv-történet lekeredtét. N.: most péntek délután van, március legvége. Megszállott évek, maga ellen dolgozó világ lenyomata: nem akarod elhinni, hogy májusra ebből tárgy lesz. A gyakorlat embere szerint lesz. Higgyél vakon, nem a te tereped. Anna a nyomdában, raszterek, ma postára a borító, neked is xerox-másolatot. Címsor. Méret. A hátsó borítón tükörben a Kanizsai utcai szoba, négerbaba befelé néz. Szo-vas: ütem, feszítáv. Kiadód a hétvégén korrigál gépen. Hé: Merlin. Hé postára adja a levonatot. Hívni, hogy mikor jött meg. Csü-re készre a korrektúra, hozzá a munkanaptár, hozzá az utolsó belehelyezhető mozzanatai (csiribá, forgatókönyv, mint..., már tudod), futár jön, viszi. Vagy pé, meglátjuk. Utánnéz: rá kedden. G. jön a fővárosba, 10-11 beadja, este érte jön, viszi. Megcsinálod óra előtt. S. poroljuk tenyerünk. Attól a perctől pedig: ami a HOE után jön. Csak R. (Mi az a rö? rögency, mi volna).

Aluljártó itt van 91-11-13-nál a tartjegyzék a terjedelmekkel. FORMA. Akkor ez a legvége, a címmel már, vagy csaknem legvége – utána már csak egy két sor, iniciálé, hangsúly. Csak úgy, hogy ha ez maga lehet a

TARTALOMJEGYZÉK

- Curriculum
- Harminc éves az Iskola
- Német
- Újhold
- Az Isten szerelmére!
- Felajánlom
- ESSZÉ – Miért nem váltak disznóvá az emberek?
- Varieté
- Vértfarkas
- Zebra – avagy mikor szűnt meg a rendszer
- Őszelön, könnyen a nyárról
- Tolvaj-iskola
- Tekintély
- A sárkánykígyó és a jóságos óriás
- Orchideák
- Valcoló, a nagy szélhámozás
- Rovat
- A színe és a visszája
- Jelek
- A Nagy Falu
- Civil ország
- A város
- Az elbeszélés ravasz trükkje (Mészöly)
- Regényszólamok – beszélgetés Csordás Gáborral
- Holnapelőtt
- Tartalomjegyzéko.

Márc 3-ára készen egyszer. Szedésre. Még a levonatkor. Az utsó történeteket és minden funkcionálisat. Ezt is. Önmagába visszatér. Itt, tér visszafelé éppen.

Lehet, hogy ez lesz a befejezése a Holnapelőtt című könyvnek. Ez, ami itt áll, ez a szó, hogy: Így?

(És, elkerülhetetlenül, akkor még utána a kolofon:

SENKIFÖLDJÉN, VALAHOGY

Ottlik Géza prózájáról

„...mindent, mi élet...”

(Kosztolányi Dezső)

Kosztolányi írja valahol, hogy a költők azok az emberek, akiknek fontosabbak a szavak, mint az élet. A költő feláldozza életét az írásért; nem siet élni, bár ezt még önmaga előtt is csak a legritkább esetben ismeri el. Ottlik szerint Kosztolányi sajátos írásművészetét a tartalomnál és a mesteri formánál is elemibb, „néven bajosan nevezhető valami” adja. Az elbeszélő „Kosztolányi a létezésnek (...) sértetlen, absztrakciókra nem bontott alaprétégéből ragad meg és ad át mindig valamit, abból a nevenincs teljességből, amit tényleg átélünk. Valamit, ami felfedezés és mégis ősi-ismerős.” Valamit, ami nem erkölcsi útmutató, nem történet, de még csak nem is leírás, hanem egy *érzet*. De mi az, amiről Ottlik mint érzetről beszél, ami maga a mű volna, de sohasem témája vagy tárgya annak? Mi az, milyen az, amit Kosztolányi és Ottlik egyaránt tudtak, amire csak utaltak, de soha nem mondtak ki? Mi tartozik ebbe az érzetbe, amely Ottlik prózáját legalább annyira jellemzi, mint Kosztolányiét? „Milyen hát ez az egész?”

„...a dolgoknak nincs lényegük, csak formájuk – valamilyen természetük van, sajátosságuk (...), csak ez abszolút, a jelző, nem a főnév...” – írja egy tizennyolc éves diák *A Hegy Lelke* című novellában. A dolgok lényege kimondhatatlan, formája, ha nehezen is, de kimondható. Nem a miért?; a milyen? és a hogyan?, esetleg a mi? lehet fontos – a talán elmondható. Mihelyt a miért? is teret követel és kap, már messze járunk attól, amit Ottlik a következőképpen fogalmazott meg egy beszélgetésben: „Az író (...) nem értelmez, hanem ábrázol. Visszaállítja a szemléletes állapotot, ahonnan a vélemények eredtek. Előlről kezdi a világot.” Majd egy más helyen így folytatja: „A legfontosabb dolgokról nem tudunk beszélni, vagyis gondolkodni sem. Létezésünk alapjai – a hallgatás mélyén – sértetlenül őriznek ép, teljes tartalmakat.” Mi mással is lehetne a világot előlről kezdeni, mint a semmivel, a kezdeti csenddel? Világunk a nem anyagelvű kozmológia szerint a semmiből, a kézzelfoghatatlanból keletkezett; a teremtet világ ennek a semminek nyelvi megfelelőjéből, a csendből származtatható. Ottlik egy olyan lehetséges világot teremt műveiben, amelyet ugyanott kezd el, ahol a bibliai Teremtő az ő saját világát (és a mi saját világunkat), amely a semmiből keletkezett és idővel újra semmivé lesz. Ugyanakkor ebben a párhuzamban rejlik az egyik legalapvetőbb különbség a való világ és Ottlik világa között. Míg az előbbi két végpontja gyakorlatilag ugyanaz marad: a semmi, Ottlik a kezdeti csendtől a végső hallgatásig terjedő – alannal, állítmánnyal, tárggyal, jelzőkkel és határozókkal benépesített – teret fogja be. Azt a teret, amely az ember gyermeki látásmódját megőrizve, a felnőtt tudásával, ismereteivel gyarapodva a csendtől a hallgatásig terjed: „A regény a hallgatás szövetéből készül, nem a beszéd fonálából”. Csendből és hallgatásból nőnek ki Ottlik szövegei; írásait a kezdeti rácsodálkozás a világra és a viszonylagosan végső tudás fogja közre. „Nem jók a szavak. (...) Minél jobban ritkulnak a szavak, annál jobban sűrűsödik az igazság; s a végső lényeg a hallgatás táján van, csak

Ottlik Géza 1992 májusában lenne nyolcvan éves.

abba fér bele” – eszmél Medve Gábor katonaiskolai éveinek fordulópontján. Gyöngye a szó, amely valamikor, a kezdet kezdetén, az egyetlen létezővel volt azonos, sőt, tulajdonképpen maga volt az egyetlen létező: „Kezdetben vala az ige...” Az öröktől való Ige (szó) lényegében még a legelső ok, Isten létezését is megelőzi; előtte semmi sem volt, illetve előtte csak a semmi volt. A semmiben rejlik tehát a kezdet és a vég lehetősége; a csend és a hallgatás közti tartalmat a szó csak közvetítheti, csak utalhat a felfedezhetőre és mégis ősi-ismerősre.

Ottlik csend és hallgatás határolta világának egyik legfontosabb összetevője az idő. A keretek közé szorított vagy inkább a kereteket kitöltő idő a szövegekben eleve adott, *van*, nem sürget, megfellebbezhetetlen hatalomként nem provokál lázadást önmaga ellen. Di-vék András a következőképpen vélekedik a *Hét perc* című novellában: „Meg kellene lassítani az életet, úgy gondolom, a magánéletet”. Az idő nem életünk egyik legdöntőbb tényezőjeként jelenik meg; mintha nem is lenne fontosabb szerepe, mint egy kellemes bridzspartinak vagy egy baráti beszélgetésnek. Ottlik írásaiban – jóformán az egyetlen *Kelley* kivételével – az emberek nem születnek és nem halnak, hanem *vannak*, teszik dolgukat, vagy éppenséggel semmit sem csinálnak; léteznek. Olyannak tűnik az egész – és ez leginkább az *Iskola*...-ban figyelhető meg –, mintha az idő valahol körülöttünk lebegne, meghatározhatatlanul, megfoghatatlanul; az időegységek nem darabolják szét, de nem is foglalják keretbe életünket; a napok, hetek, hónapok és évek egybemosódnak. Mintha nem létezne időbeli határvonal. Az élet folyik, megy a maga útján: a beláthatatlanul régen kialakult rendbe, ebbe a tagolhatatlannak látszó folyamatba beleszólunk alig-alig lehetséges. Biztos pontként azért ott vannak a néha hajszálpontos (*Iskola*...), a néha csak nagyon hozzávetőleges dátumok, bár ezeknek sincs mélyebb jelentésük, mint például egy oldalkőnek c-mollban Grynaeus Ottóék házában, egy lopva adott sültkrumplinak vagy egy féltett kincsként őrzött szerecsendiónak. Ottlik írásaiban az időt többnyire mulatják: „Valamit csak kell csinálni az embernek az életben” – mondja Both Benedek immár felnőtt fejfel Halász Péternek a *Hajnali háztető*kben. Az idő mulatása ugyanakkor nem holmi felszínességet takar – ahogy Kosztolányi *Esti Kornél*jában vagy Bródy *Rembrandt*-ciklusában sem (*Tulp tanár anatómiája* az Unterrealschule folyosóján – Medve Gábor és a Rembrandt-kép) –, messze nem, sokkal inkább a tér és idő emberhez méltó kitöltését, tartalommal való ellátását jelenti. De hát mi lehet az, ami ebbe a számunkra meghatározhatatlanul megadott időbe beleférhet? Vagy pontosabban: mi az, milyen az, ami elviselhetővé, leélhetővé, mi több, az adott lehetőségekhez képest kellemesen és méltósággal leélhetővé teszi ezt az időt? Végül is arról lenne szó, hogy mi az és *milyen* az, ami Ottlik világát adja, ami szövegeibe bekerül? És egyáltalán: megfogalmazható ez? Talán igen, talán így: semmi lényeges nem kerül be a szövegekbe, minden azokon kívül marad; semmi lényeges nem marad a szövegeken kívül, minden azokon belül van. Vagy inkább: mindennek, amit az elbeszélés megkövetel, pontosan meghatározott helye, ideje és módja van, ugyanakkor minden lényeges megfoghatatlanul a szövegeken kívül marad, de legalábbis azokon kívülre mutat: „minden megvan” – „semmi sincs sehogyan”. A leírható, amin keresztül a lényeg közvetve megmutatkozik, a szavak és mondatok egymásutánisága. Gondoljunk csak az *Iskola*... második részének huszadik fejezetére, melyet Ottlik a „Hosszú volt az ősz, és nem történt semmi” kijelentéssel indít. A rákövetkező mondatokban pedig sorra elmeséli, hogy mi minden történt valójában. Illetve így sem pontos: azt meséli el, hogy látszólag, a felszínen, mi minden megtörténhet akkor, amikor valójában semmi sem történik.

Ottlik (magán)élete és írói világa ha nem is egy és ugyanaz, úgy tűnik, nem választható el teljes biztonsággal egymástól; az írásait „kordába szorító” keret ő maga. Persze ebből rengeteg – néha önmaga farkába harapó kígyóként vagy precízen kiszámított „tehetetlenségi nyomatékként” megjelenő – tudatosan vállalt bizonytalanság és önigazolhatatlanság adódhat; nem csoda hát, ha a *Hajnali háztető*kben fel is fedi az elbeszélés nehéz-

ségeit: „Már látom, hogy szót szóba öltök, és belegabalyodok a mesembe, holott még el sem kezdtem. Összekuszálom az időrendet, belekeverek kívülálló személyeket, ide nem tartozó dolgokról bölcselekdem, és nem oda lyukadok ki, ahová szeretnék”. Látszólag a szövegek keretezése az „így-hozta-a-sors”-ból adódóan taláalomra, véletlenszerűen történik; ha valaki el szeretne mesélni valamit (nem, nem egy szép, kerek történetet, amelynek tanulsága is van, hanem, mondjuk, egy érzetet), akkor valahol el kell kezdenie és valahol be is kell fejeznie. Ez esetben az író (mint pincér) feladata a végletekig kifinomult egyensúlyérzékét követel; egy szinte végeláthatatlan folyamból úgy kell kiemelnie részleteket, hogy az az élő szövetbe történő belenyúlás leghalványabb látszatát is elkerülje, hogy a megmintázott végtelenbe éppúgy beleágyazódjék, mint bármelyikünk szűkre szabott életébe.

Ottlik szerint kétféle író létezik. Az egyiknek konkrét, félreérthetetlen és egyértelműen szavakba önthető *mondanivalója* van, a másik témája „az egész élet, a teljes világminőség, a létezés egésze”, mint író-elődei közül például Kosztolányinak. Ottlik novellái, regényei épp ezért nem elkezdődnek, hanem folytatódnak, folytatnak valamit, nem befejeződnek, hanem abbahagyódnak, szüneteltetik azt a bizonyos folytatva elkezdett. Szövegei nem durva vágással kimetszettek, sokkal inkább óvatosan kimerítettek, nagy gonddal a felszínre hozottak. A *Minden megvan* című kötetének novelláiban az indítást és a zárást majdnem minden esetben a múlt, az emlékezés értelmezi és indokolja. Kevés kivétellel – *Apagy, Két mese* – az írások első és utolsó szavai közé került történetekben semmi kiemelkedően különleges nincs. Annyi érezhető csupán, hogy semmi sem visszafordíthatatlanul (hasznunkra nem fordíthatóan) tragikus, semmi sem végérvényesen és lezártan nagyszerű. Ha mégis van ilyen, az akkor sem egészen olyan, mint amilyennek elképzeljük, vagy ahogyan megmutatkozik. Semmi sem csak fehér, semmi sem csak fekete; „két ellentmondó állítás egyszerre lehet igaz” – írja Kosztolányiról szóló esszéjében. Írásai, legyenek bár kerekék, soha nem érnek véget. Egymást átszöve erősíti egyik a másikat, s az *Iskolá...*-val, a *Hajnali háztető*kkal, a *Prózával* és a *Valencia-rejtély* prózáival a lezárhatatlanságból is következő kimondhatatlanság rejtélyét tudatosítják. Ez a rejtély mindvégig rejtély is marad; az Ottlik írásainak kezdő- és zárómondatai közé folytatott tartalom nem kivonatalható, nem mesélhető el, arra, ha nagyon érzékenyek vagyunk is, csak utalhatunk. Az *Iskola...* esetében ezt nyilvánvalóvá is tette, mintegy a regény szerkesztésének folytatásaként hozzáillesztett Mutató segítségével. Így, a praktikum szempontjából, könnyebb az ide-oda lapozgatás, egy-egy résztörténet újabb felidézése – bár ez önmagában nem magyarázat arra, hogy miért „Mutató”, és nem „Tartalomjegyzék” vagy „Vége” felirat követi a regény utolsó mondatát. Az *Iskola...* első, 1959-es kiadásában TARTALOM-MUTATÓT találunk, így, csupa nagybetűvel szedve – kétértelmű: lehet mellérendelő szerkezet, de értelmezhető a regény tartalmának mutatójaként is. Később már csak mint Mutató szerepel, s ennek fontosságát Tandori Dezső és Balassa Péter egyaránt megemlíti. A Mutató kapcsolásának jelentőségére történő utalások esetünkben szinte felkínálják magukat a továbbgondolásra, annál is inkább, mivel nem egyszeri esetről van szó. Ottlik nyomán Lengyel Péter szintén szívesen fordul ehhez a formához, nemcsak regényeiben (*Cseréptörés, Mellékszereplők, Macskakő*), de novelláskötetének (*Rondó*) összeállításakor is. Ez utóbbi esetben a Mutató a könyv elején található, és a kurzívval szedett évszámok biztosítják a novellák folyamatosságát, az egyes írások közti átjárhatóságot. „Lehet visszapörgetni” – akárha az *Iskolá...*-ról lenne szó, amelyben Bébé (Both Benedek, Ottlik Géza vagy bárki) saját magáról, Szeredy Daniról, Medve Gáborról, Halász Petárról, Ötvenyiről, Kalugyerszkyről, Schulzéről... mesél. Az *Iskola...* nem a „végigszívtuk”-kal ér véget; a Mutató újból felidézi a regény szövetének egy-egy szálát, tulajdonképpen ismét elkezdődik az eredeti szöveg variánsa, más, címszavakba tömörített, a „szövegtest”-nél sokkal lazább, kihagyásos változata – akár valamilyen emlékeztető. (Éppen azért tartom szerencsésebbnek a Magvető 1980-as, mint a Móra 1988-as kiadását,

mivel az előbbiben a Mutató a regény folytatásaként, megszakítás nélkül, míg az utóbbi esetében oldalkihagyás után indul.) A Mutatót a regény szerves részeként kezelve egyértelművé válik a kontextus fontossága is, az, hogy az események, azok sorrendje legtöbbször esetleges – persze nem az íráson belül, hanem ahhoz a világhoz képest, amelyet Ottlik előlről kezd, s amelynek kézzelfogható („Tulp tanár anatómiája”; „Majong”...) vagy kevésbé kézzelfogható („Medve finnyásan vacsorázik”; „Medve igazságtalan”...) tényei a Mutató lapjain megjelennek. A tényeket, neveket és tárgyakat – utólagos korrigálást, hangsúly-helyeztetést megengedve, de a regény szövegében való megjelenés sorrendjéhez ragaszkodva – egymást kölcsönösen felidéző emlékképek szervezik. Ahogyan ezek a képek egymásnak felelgetnek, az a még mondható. A lényeg mégsem ez, hanem a nehezen mondható, a Mutatóban feltüntetettek hálózata: a kapcsolódási pontok, összefüggések, a szöveg elemeinek számtalan variációs lehetősége. S mindezek alapját a rejtetten leghangsúlyosabb réteg, a kimondhatatlan, a szövegen inneni és túli, az *érzet* adja.

De hogyan ragadható meg ez az érzet, hiszen lényegéből következően minden erre irányuló próbálkozás szélmalomharc? Ottlik mindvégig ugyanazt írta, amit valamikor egyszer (*Paradicsomleves*, vagy ennél is korábban?) valahogy elkezdett, ugyanazt, ami egykor a sajátja volt, és a megírás után másképp, tapasztalatokkal gyarapodva, de ismét a sajátjává, illetve lassan, fokozatosan, mintegy észrevétlenül a sajátunkká vált. Lennie kell tehát valamilyen Ariadné-fonálnak, amely végighúzódik írásain, életén, és amely talán még az olvasóban is – akár csak „víz alatti áramlatként”, de – valamilyen nyomot hagy, valamiféle folyamatosság meglétének benyomását kelti. Itt van mindenekelőtt maga az író mint írásaival egyenlő személyiség. Nem feltétlen és nem elsősorban az abszolút tudással, de nagyfokú érzékenységgel és egyfajta bölcsességgel megáldott Mester. Aztán itt vannak a szövegek, melyek kulcsfogalmai, meglehet, a művészet, a játék és a magánélet, ezen belül is elsősorban a szerelem volnának. És utoljára itt van még egy személyes vallomás az *Iskolá...*-ból: „A sok-sok kétséssé vált, gyorsan vagy lassabban pusztuló, szétmálló vagy romlottan megmaradó dolgaink közt végül sohasem csalódtam az olajfestékben, a cigarettában, a csillagokban, de még ezekben a régi táncdalokban sem”. Tehát: Ottlik mint műveinek kerete; művészet, játék, szerelem; olajfesték, cigaretta, csillagok és régi táncdalok. Csakhogy mindezek mint önálló, saját biztonságukért szavatoló fogalmak és tárgyak még a legnagyobb jóindulat mellett sem érzékeltethetik Ottlik világát. Az ellen pedig, hogy teljes egészéként tüntessük fel a kiragadottak hálózatát, legélénkebben maguk a szövegek tiltakoznának.

Ottlik személyes, de ugyanakkor háttérbe húzódó szerepe mellett az is szembetűnő, hogy írásainak főbb szereplői majdnem minden esetben az átlagosnál érzékenyebb emberek; írók, festők, zenészek... Ugyanakkor a művészetről – irodalomról, festészetéről, zenéről – mint olyanról szinte egyetlen szó sem esik. Ha esetleg mégis, az sem kap nagyobb hangsúlyt, mint például a Raguza kávéházban történtek vagy a színházi újság egy új száma. A megjelenített tényeket Ottlik egymás mellé rendeli, egyenértékűsíti, mondván; ezek vannak, ezeket így érzékelem, ezekről így és így gondolkodom... Művészet, játék, szerelem; olajfesték, cigaretta, csillagok és régi tánczene. Ezek lennének Ottlik művészetének kulcsfogalmai, írásainak alfája és ómegája? Vagy inkább az emberek, helyzetek, különféle kapcsolatok, „veszedelmes viszonyok”? – és még sorolhatnánk a végtelenségig. Az önkényesen kiemelt fogalmaknak és tárgyaknak nincsen nagyobb jelentőségük, mint bármi másnak Ottlik világában. Minden mozzanat, minden néven nevezhető az „egész” egy kis szelete lehet csupán; hangsúlyozásukkal éppen az *valami* vész el, ami nem témája vagy tárgya a műnek, de maga a mű; az az integritás, az az épség sérül meg, amely a világ előlről kezdéséből adódik. „Stílusművészete – jó értelemben – az élet művészetévé magasztosul” – olvashatjuk Tandori Ottlik-esszéjében. S itt, ebben a mondatban benne van az előző kérdésre adható, valószínűleg egyetlen hiteles válasz: Ottlik írásait a viszonylagos teljesség, az élet szervezi. Az élet, a szó mindkét értelmében: ami van,

„aminek esete fennáll”, és ami változó, ami megtörténhet akár legtitkosabb belső folyamatként, akár mint „egészen nagyszabású, hallatlan dolog”.

„Az író azzal kezdi előlről a világot, hogy vigyáz arra, hogy megőrizze a gyermeki látás érzékenységét” – olvasható a *Próza* című kötet egyik beszélgetés-fejezetében. Az író „a hallgatás és a szó határzónáján tartózkodik, a senkiföldjén, s csak be-betör a nyelvbe, a tér-idő-anyag rögzíthetőségébe, azzal, amit át tud menteni a nyelven inneni tartalmakból”. A létezés megragadásának legtöbbször hosszas és kínkeserves, de olykor boldogító folyamata a születéssel kezdődik, s igazából senki sem tudja, mivel ér véget – a másik számára lehet, hogy a halállal (*Keléby*). A két pont közötti intervallum az ottliki senkiföldje: születésünkkor még a csend és a szó, halálunk pillanatában pedig már a szó és a hallgatás határzónáján tartózkodunk. Kevesek kiváltsága persze a gyermeki látásmód és a felnőtt (időt megélt) emberben felhalmozódott ismeretek ötvözése és sértetlen megőrzése. Ma már, ha mást nem is, de azt majdnem teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy Ottlik ezen kiváltságosok közé tartozik. Ennek legmeggyőzőbb bizonyítékait szövegei adják. Ahogy Balassa Péter írja: „Ottlik *prózája*, mindenkori *prózája* mindig önmagában áll, önmagán nyugszik, mondja magát, tehát nincs mit beszélnünk róla”. Valóban, arról nincs mit beszélnünk, *amit* mond, csak arról, *amint* mondja azt. Ez az *amint* pedig nem más, mint a *prosa*. Mert Ottlik a világot prosában kezdi előlről, a szó eredeti, ősi értelmében; kötetlen, folyó beszéde épen, teljesen, sértetlenül idéz fel olyan, a „minden megvan” és a „semmi-sincs-sehogyan” közti tartalmakat, amelyek valójában *nem így és nem úgy*, de *valahogy* tényleg megvannak.

Népszerűség

hogy szeretnek! ésde
mindenféle módon
ilyen nagy elkésve
amikor halódom

egy-biciklit küld a másik bugylibicskát
egy meg madarastul rézarany kalitkát

helyre hugincáját hajtja a negyedik:
kacér-szemérmelős s móddal ingerkedik

az ötödik javas gyógy-herbáriumot
melyből a lepréselt kakukkfű kizuhog

ollót városatlaszt pipát pápaszemet
szentképen pinaszórt postáznak mindenek

nyakkendőmre tűvet mellfodromra násfát
a tizedik küldi istene áldását –

bárcsak hasznát látnám!... lábam nem pedáloz:
sütkérezni dőlök rom templom falához

kacér meztelennek bárcsak hasznát venném:
elered a könnyem áldozó szerelmén

már mindenki szeret
mindenféle módon
épp jókor kezdelek
amikor halódom

Második könyörgés

összefut benne és elönti szádat
a létimádó
létimádat

hogy tükröm! úgy léphessek elébed
mint ki hétről-hétre
létről-létre ébred

ne aritmiáját lesd ne mérd a lázat
nehogy a gyanúval
elgyalázzad

gitárral verd el a halált kapudról
szitává löve míg
ki nem curukkol

csontmellére térdelj akárhogy béget
adja ki páráját
hagyjon haladékot

csupasz-pórén! viharzengésnek elébe
úgy légy a hágó:
kengyelbe! létbe!

amíg a létben élet-jója só van
lét ne lenne hétrét
leáldozóban

ne add meg magad a legörbedésnek
tündökölj! ragyogj!
túzz fel eszmélet

fúlj fel! ölelj! delelj! lelj rá te mámor
lássál! különböztess!
szem száj! világolj!

éhes-dudori szem száj! nekimenni
s jelenről-jelenre
ittlétet teremni

összefut benne és elönti szádat
a létimádó
létimádat

Tükörállás

(*Anti-abszurd*)

A száz év közepét nagyzolástól kongó évekkel rakták ki, Budapest vízfejnek falvakat kellett elnyelnie, hogy világváros-vízfejjé puffadhasson. Így nyelte el a hajdani Nagytétényt is, amely faluba költözvén rögtön megtudtam, hogy lefelé a Duna-parton Százhalombatta a következő falu, többnyire szerbek lakják, arról írta Arany, hogy „Cseng a pohár és Százhalom Egy messzedöngő vigalom.” Dalmához már régen nincsen közöm, de mostanában, amikor azt mondják: az államalkotó szerbek nem nyugszanak, amíg háború nem lesz, mind gyakrabban eszembe jut. Itt él ősidők óta, minek számít majd: ellenségnek? Vagy már most annak számít, amikor ott lenn még csak döfölgeti a hetyke viador a búsan rettegő bika orrlikát? Meg kellene tudnom Dalmától, hogy ezekben a veszekedett időkben mit érez és mit él meg, de előfordulhat az is, hogy egyszerűen kinevet. Meg aztán hogyan is menjek el? Batta messze van, hová lett az az idő, amikor pár percnnyire volt hajóval, csónakban megfagynék, gyalog a parton eltévednék, autón nagy kerülő, a benzin megfizethetetlen, esetleg biciklivel? Nincs kedvem. A távolságok hogy megnőttek!

Kétszáz éve, vagy még több, hogy ideköltöztek Montenegróból. Elszédülsz, mire fökapaszkodsz oda, hát még ha a korlát nélkül iszonytató, istenkísértő szerpentin letántorogsz. Este van, biztosan sötét a falu, minden második ház szerb, elbújnak a félelmükkel. Odaát Nagyszerbiát követelő szerbek lövik porrá Nagyszerbiát, sok katonát töltenek az ágyúikba a mieink közül is, talán mégse a mieink, hiszen ott nincs is többé magyar nevű falu. De még így is rosszabb lenne most neki Montenegróban. Vagy itt rosszabb? Aligha nézne rám gyanakvás nélkül. Csak ne lenne olyan istentelen messzeségben! Téténytől Batta: száz fényév.

Nem mindenkinek volt az életében szerb szeretője. Nekem kettőt is adott a sors, és ez már magas szám, amiből átlagot lehet számítani, következtetéseket levonni. A kettő alapján az általánosítás ellentmondást nem kedvelő erejével már többé-kevésbé ki lehet mondani, hogy a szerb szeretőt az Isten is arra teremtette, hogy szeressen. Szerettem egy harmadik szerb nőt is, akit Cseres írt meg a Foksányi szorosban, de azt Cseres írta meg, én csak elolvastam, úgyhogy végül is mindösszesen csak két szerb szeretőm volt.

Amiben egyikek voltak: az ágyban olyan vad volt mind a kettő, akár a hegyek, amelyek a génjeiket nevelték. Azt hittem volna, hogy gyűlölnék, ha nem akkor lettek volna a legvadabbak, amikor a legjobban szerettek. Ilyenkor aztán harapták az orromat, a fületem, s a legbőszebben az államot, úgy, hogy egy-egy fájdalmas fölordításom után elhatároztam: korántsem biztos védekezésül, de szakállt fogok növesztetni, amiből végül semmi sem lett.

Földordításom? Ha tele tüdőből jött is, egysíkúsága mennyire szánalmasan földhözragadt volt ahhoz a pazarul szárnyaló, könyörgő-követelő-szívrepestető-hálalt hangkompozícióhoz képest, amelyre elragadtatta őket a gyönyör, s amelyben

különösen Dalma tanúsított természetfölötti kifejezőerőt. Úgy énekelt néha gyönyörű altján, akár egy szarvasűnő erejét kölcsönrabolt, megtáltosodott csalogány.

Sorrendben ő volt a második, Dalma; amikor még senki nem jegyezte meg az 1914-es esztendő, én megjegyeztem: ő akkor jött. Nem sokkal azután, hogy Téténybe költöztem, ahol is közel a Dunához kaptam olcsó lakást. A falut villanyos vicinális kötötte össze a fővárossal, azon jártam be a Reáltanoda utcai Eötvösbe, ahol magyart és történelmet tanítottam, amely utóbbit pedig nem is lehet tanítani, csakis ő taníthat, ha van kit. E vicinálisnak gőzös elődjén járt Tétény és Buda között Charousek Rezső, a zseniális sakkozó is, aki állítólag csak egy ízben adta a vonaton döntetlenre, amikor a táblán harmadszor alakult ki ugyanaz az állás, ezután egészen fiatalon meghalt. A madzagvasútnak csúfolt ócska tákolmány velem is majd egy órát bumlizott a Szent Gellért tértől a tétényi templomig (18. század, Maulpertsch freskó), de hát aki nem pazarolhatja a pénzét, kénytelen pazarolni az idejét.

Jó tíz kilométer majd egy óra alatt – mennyivel hamarabb megjárta egy jó lovas!

Azon a májusi alkonyaton egy fekete mént láttam kikötve a béreltem házikó egyik kapuozlopához; mint egy kísérteti jött ördögálca, emberi lélek sehol. A paci rámrohogott, aztán arrább oldalazott tisztelettudón, hogy beengedjen a kapumon. A Duna felé nyíló ablakon kinézve mintha egy titokzatos nőalakot láttam volna égre tárt karral táncolni lenn a kertben, a virágzó gyümölcsfák közt, de a jelenség olyan valószínűtlen volt, hogy alaposan meglepődtem, amikor hátrafordultam után a nyitott ajtó keretében, már-már robbanásszerűen delejes kisugárzással, ott állt egy veleszületett és hivalkodásra nem szoruló asszonyiságában ártatlanul magabiztos, sudár természetességében semmiképp nem titokzatos nőalak.

– A maga lova? – kérdeztem a kapu felé intve, s azért ilyen bugyutát, mert a jelenség mégse volt olyannyira természetes, hogy valamelyest meg ne zavarjon.

– Ühüm – bólintott rá kétszer is. – Gyalog mégse jöhettem Battáról. Persze maga nem idevalósi, azt se tudja, hol van Batta. Mármint Százhalom.

A gyámoltalanságra hajló magyartanárt kit kaphatott maga elé vértnek? Arany Jánost. Lehengerlő filozofbiztonsággal telibeidéztem a Dalma falujáról.

A lány két lépéssel beljebb jött.

– No éppen ez az – mondta. – Ha ilyen szépen tudnám mondani én is a Keveházát. – „Húha, még ez is!” – Azért jöttem, mert magát ajánlották. Kérem, tanítson!

„Az Istenért!” – Mire?

– Az anyanyelvére. – „Mi az anyanyelvem?” – Ne érezzék a szerb *akcentemet*. – Olyan nagy barna szem, arc körülötte alig, mutatóujj jóval följebb, jobbra: – Én megfizetem! Nem vagyok gazdag, de megfizetem. Gondolkozzon. A jövő héten újra eljövök.

Mire igazából gondolkozni kezdtem volna, újramezhettem, mert távolodó lódobogás zavart meg benne. Köszönni aligha köszönt, de nem mindegy? Nem is illett volna az összkép stílusába. Aztán egy héttel később, a százhalombattai házukban, ahol a dupla családi ágy egyik felében feküdtünk, állig betakarózva, mert május ellenére igen kellemetlen hideg volt, hirtelen azt kérdezte tőlem:

– Alszol? Nem? Akkor mondd meg, hogy mikor hal már meg Ferenc Jóska? – Dalma különben még félénk és tartózkodó volt kissé, nem beszélve rólam, de mégis boldogok voltunk. – Nagyon öreg szegény – tette hozzá. – Legalább százéves.

– Ó csak nyolcvannégy, de csakugyan nagyon öreg. Százévesek majd mi leszünk, de mi végesvéig ugyanilyen fiatalok. Miért akarod, hogy meghaljon szegény?

– Mert akkor a trónörökös lenne a király. Az a hogyishívják... az a Ferenc Ferdinánd. Az nekünk sokkal jobb lenne.

– De nekünk magyaroknak szörnyű lenne, mert minket, magyarokat gyűlöl, mint a bűnt.

– Én nem gyűlöllek. Elhiszed? – Hosszú csókja-csókunk közben észrevétlen, lassú, ringó mozdulatokkal az enyémmé tette magát. – Megmondom neki, hogy szeressen benneteket is – mondta közben. – Megmondom én. Elhiszed?

– Olyan ez, mintha már nem léteznék – mondtam aztán. Fölriadtam, tiltakoztam magam ellen: – Azt szeretné, ha megsemmisülnénk! Ha eltűnnénk a föld színéről! Négy vagy öt országra akar minket szétdarabolni, aztán hamm! bekaptná mindegyiket németekkel. Védj meg!

– Lehet, hogy egyet mi is bekapnánk – suttogta titokzatosan Dalma, aztán hosszasan simogatni kezdett: – No, ne félj... Ne félj. – A középkorban biztosan megégették volna – az Isten tudja, miféle erőt simogatott belém. Nem hagyhatam magam egészen, kiszabadultam alóla, ellene tiltakoztam:

– Ha Ferenc Ferdinánd lesz a király, elfoglalja Szerbiát is!

– Hadd foglalja. Minket itt fölszabadít a ti uralmatok alól.

– Még mit nem!

Így beszélgettünk és szeretkeztünk. Én kerültem fölültre, ez volt az igazi válaszom. Abbahagytuk a beszélget, helyette dal jött.

Egyedül voltunk a tornácos hosszú házban, egészen hajnalig. Az anyja elment a kisebbik lányához, az apja már más nővel élt. Még este a húga megzörgette a zsalut, szerbül beszéltek valamit a réseken át, az asszony elment, ő visszabújt mellém. Didergős hajnalon biciklin tekertem vissza Téténybe, hogy még elérjem a hatharmincas vicinálist, nyolckor az Eötvös-reálban volt magyaróráam.

Az egész úgy kezdődött, hogy nem vártam meg a jövő hetet: a lovas látogatást követő vasárnapon hajóra szálltam Tétényben, s félórát se bámultam a kavargó vizet és a reggeli párákódóból bontakozó parti fűzfásorokat, máris kikötöttünk Batán. Dalma a hajóálmomás fölött ült egy kövön, mintha tudta volna, hogy jövök; mindenesetre kisebb meglepődést árult el, mint én, amikor két nappal előbb megláttam őt először, zúgva áramló vérű élő test, és mégis mintha képkeret lett volna az ajtókeret. Megköszönte, hogy eljöttem, aztán szó nélkül megindult előttem a part fölött fekvő házukba. Úgy tetszett, mintha a magam akarata vinne előre mellette, s egyre erőtlenebbül éreztem, hogy mint valami óriás mágnes, ellenállhatatlanul vonz egy elrendezett cél. Emlékeztem a Dunára, amely fölé a hajó korlátján áthajolva a vízével való egyesülésekre emlékeztem, amikor körülölelt, lebegtetett, föloldott, ugyanilyen varázsjátékot játszott a benne lebegő homokszemcsékkel is, a színe vénezüst, illata befőtt cseresznyével töltött süteményé, aztán olyan Marijává változott, aki ugyanígy szeret engem, s ugyanilyen ivóvíztiszta. Erre emlékeztem, miközben süllyedő, kétszázéves vályogházak közt Dalmáék házához érkeztünk, ahol szembefordultam vele, és elmondtam neki, hogy a megismételhetőség képtelenségét szinte cáfolva emlékeztet egy lányra, néhány éve jártam vele Újvidéken, színésznő és ő is szerb, a neve Marija, profilból majdnem egyformák, a szeme is emlékeztet rá, de ő alacsonyabb volt, alacsonyabb most is, kicsit vastagabb a bokája, de tudott jósolni és vajákolni.

– Tudott? – kérdezte Dalma.

Valószínűleg tud most is. Amikor azt mondta, hogy figyeld meg, a polgármester fog befordulni a sarkon, a következő pillanatban befordult és jött szembe a polgármester, vagy ha elpanaszoltam, hogy fáj a fejem, ő azt mondta, hogy átveszi tő-

lem, és a következő pillanattól már nem fáj a fejem, helyette elkezdett fájni az övé, és Marija nem csak a térben látott túl a látóhatáron, hanem az időben is, még nem tudom, hogy beválik-e minden, de csodálkoznék, ha nem válna be, mert Marija mindig igazat mondott és hű volt, önmagához mindenképpen

– Úgy is kell – tett pontot szűnni nem akaró mondatom végére Dalma és bementünk. – Úgy akarok magyarul tudni – mondta, miután leültünk a tornácon és olvasni kezdett valami régi könyvből –, úgy, hogy soha ne jusson az eszükbe: az ükapám, vagy ki, az még Montenegróban élt.

Kétszer szoltam csak rá, hogy nem *tea*, betű szerint, hanem *teja*, és tisztcség, nem tiszt-ség – a magyar már ilyen. Dehát ezek kicsiségek. A nagyság az, hogy amikor annyi magyar beszél rondán, egy szerb lány ilyen szépen beszél magyarul. Biztosan volt már magyar szeretője, akinek nemcsak a szíve volt a helyén, hanem a füle is!

– Volt – felelte egyszerűen. – Beszélni vagy anyánk tanít, vagy a szeretőnk. – Majd később: – Aki rondán, piszkosan beszél akármilyen nyelven, olyan, mint ha bűdös lenne. Engem nem jósolt meg az a te Marijád? – Ezt már odabenn kérdezte, a dupla ágy jobbik felében, ahol az amúgy is elfogódott, félszeg szeretkezés, ha nem is mint fizetség, a beszédóra tartozéka lett. Mégis, amikor már a hajóhoz kísérve, a kikötő előtt magához vont és megcsókolt, megértettem, ha nem is értettem, hogy hálacsókjával nem a tanóráért jutalmaz. De még ebből se sejtettem volna, hogy ez a nap a kezdete valaminek, amit még a jövőbe is látni képes első szerb szeretőm, Marija sem láthatott előre, pedig nem sokkal később, hogy Jókai Mór a nőnemű Sztálin marsallt, ő még Tito marsallt is megjósolta: „Jön majd egy legendahős, aki naggyá és kicsinnyé teszi Szerbiát.” Egyébként Marija is alhangú csalogány volt a szerelemben, de Dalma, amikor újra meg újra találkozunk, még nála is sokkal szebben dalolt.

– Akkor is te leszel a bálványom, amikor ti már gyöngék lesztok, mi pedig erősek – mondta Marija, amikor én már tudtam, hogy ott kell hagynom Újvidéket, ahol statisztáltam a színháznál, megyek föl Pestre, az egyetemre.

– Akkor is te leszel a bálványom, amikor ti már gyöngék lesztok, mi pedig erősek – mondta Dalma. Ő nem jósolt, hanem következtetett: a császár már tehetetlen, a lélek is hálni jár belé, és a trónörökös őket szereti jobban. – Rólatok azt tartja, hogy hiába akartak megvédeni titeket a kelettől, ti mindig hálátlanok voltatok és oda csatlakoztatok. Tatárokat fogadtatok, törököket... Kossuth is hova menekült? Törökországba! És a fegyvert nem az oroszok előtt tettétek le?

– Előtted tettük volna le? Te is kelet vagy ám! Napkelet! – Szidtam Ferenc Ferdinándot, akár a bokrot: – A disznó! Ilyeneket mond: „Elég a dualizmusból, jöjjenek inkább a szlávok!”

– Elég bizony, jöjjenek csak – felelte, és jól az államba harapott.

– Tudja, hogy utálják Magyarországon, és még büszke is ezért! – Csók.

– Itt Battán bezzeg szeretik! – Újabb harapás.

– Én téged szeretlek. – Újabb csók.

– Én meg őt.

Elhallgattunk, hogy aztán nekilódulhassunk, föl egy montenegrói csúcsra.

– Őt szeretem! Ót! Ót! – köztöködött már a mosdótól visszafordulva s rámparancsolva, hogy forduljak el.

– Azt a kövér, pödröttbajszos csendőrtörzsöt, akinek cserszömörcebokor nőtt a hájfejből? Hozzád való, alig múlt ötvenéves.

– Szebb fiú, mint te vagy!

Márton László

Átkelés az üvegen

Útirajz

„A valóság mint államforma: összetüremkedett eszmék, amelyek egyszerre csak megvalósultak, vagyis valóság lett belőlük.

A valóság mint államforma nagyjából egybevág az államtartalommal. Van területe. Van élő ereje, amely balról nézve lakosság, jobbról nézve népesség, fölülről társadalom, alulról emberanyag. A valóságnak van hivatalos nyelve. Van pénzneme. Vannak határai. Vannak benne törvények, amelyek legtöbbje törvény-szerűség. Mivel a valóság nemcsak államforma, hanem tartalom is, ezért a valóságok tetszőlegesen szaporíthatók. Valóságból nemcsak egy van; a valóságok egymást határolják.

Azt a valóságot, amely a távcsőben látható, úgy hívják, hogy Magyar Valóság”.

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

– Akkor feküdj le neki!
– Ha ő lesz, nekem jobb lesz! – kacagta és kimenekült előlem a szobából. Utánaugrottam, kergetőztünk, elkaptam, hemperegve birkóztunk, aztán újra szerrettük egymást, lenn a tornác kövén, azt se bántuk, ha átlátnak a szomszédból. A tornác köve sem hűtött, nagyon meleg nap volt 1914. június 28-a, soha nem felejttem azt a napot.

Másnap hajnalban, amikor Dalmától hazaérve, ájultan a fáradtságtól alig aludtam egy órácskát, zörgettek a tétényi házikó ajtaján. Dalma állt a küszöbön, zilált volt, az arca vörös, mintha ő vágtatott volna idáig, nem a lova, amelyet ő csak hajszolt bizonyára, s amely habos szájjal, prüszkölve harapdálta a füvet a kapu előtt.

– Hallottad már? Megölték!

– Kit?

– Hát nem tudod? Akit te úgy gyűlölsz!

Álmos voltam, bamba, nem találtam ki.

– A császárunkat! A császárunkat! A császárt!

– Ferenc Jóska miatt te nem esnél ennyire kétségbe. – Megértettem, kit öltek meg, s bár szólni még nem tudtam, a képem feltűnően földerülhetett, mert a lány tájékozva támadt nekem:

– Minek örülsz úgy, szerencsétlen?! Tudod, ki ölte meg? Egy barom szerb! Egy állat! Egy szerb megölte Ferenc Ferdinándot! A jótevőnket, egy szerb! – Hozzámbújt, minden ízében reszketett:

– Úgy félek! Mi lesz velünk, mondd? Mi lesz velünk?

Álltunk a küszöbön, ő gyámoltalanul hüppögött, szipákol, s nekem semmi értelmes dolog nem jutott az eszembe. Lagymatag vigasztaló célzattal azt feleltem, hogy mi magyarok hiába, hogy újra keletnek, de ezért csak hálásak lehetünk.

– Kelet az, ha délre fekszik is! – sziszegte dühödten. – Pravoslávok!

Mintha ő nem lett volna az! Simogattam a haját, apásan csókolgattam az arcát, s nem tudom miért, de enyhén szégyellni kezdtem magam.

A szarajevói szerb bravúr, Ferenc Ferdinánd másvilágra segítése után hiába rebesgették, hogy emiatt még háború is indulhat a szerbek ellen, mintha mi sem történt volna, jártam tovább Battára Dalmához. Néhány nap múlva egy reggel cédulát találtam az ajtómba tűzve, amelyen ez állt: „Nyírd ki azt a szerb kurvát, ne bazd. Minden rohadt kém ki lesz nyírva.” Amikor egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy hadat üzenünk nekik – illetve a földijeinek –, Dalma egyszer fuvolázott: – Ugye szívesen mégy majd? Pedig veled jót tettek! Bezzeg velem! – Másszor tájékozott: – Fegyverrel, az én szerencsétlen atyámfiai ellen? Volna szíved?!

A második cédulára már csak két szó volt írva: „Még mindig?”, s én jobbnak láttam, ha eltűnők a környékről. Búcsút vettem Dalmától, és hazamentem a szüleimhez a nyugatmagyarországi Kismartonba (ma Eisenstadt, Ausztriához tartozik), amúgy is oda várhattam a behívómat.

Tűnődtem: Marija jóslata csak nem Gavriló Principre vonatkozott? „Egy legendahős, aki visszaveri rajtatok, amit kell.” Csak majd ezután lesz mit visszaverni! Princip a legádázabb ellenségünktől szabadított meg. Nem, a jóslat hős majd csak ezután jöhet: „Egy lehet hogy nem is szerb szerb nagyúr ellenetek szövetkezik egy még a szerbnél is nagyobb néppel, amely az ellensége volt. Eközben úgy tesz, mintha meg akarna védeni tőlük benneteket.”

A katonavonatot, amely zengett a nótától: „Megállj, megállj, kutya Szerbia!”, Marija városához közeledett. Csillogott a szemünk a boldogságtól, hogy megint nyugatiak vagyunk, bebizonyíthatjuk, hogy nyugathoz tartozunk, s egyre töb-

bet gondoltunk rá, hogy a leszámolás igazságos: ezek itt a leendő királyunkat ölték meg. Nem lehet, hogy sose hálálják meg! A túlparton fölsejlettek a mohácsi pusztá párafelhői. A fölhergelt katonákkal zsúfolt vonat szinte cammogni látszott, pedig mi már úgy szerettük volna elgázolni Szerbiát, hozzá még a parányi Montenegrót is, Dalma őshazáját, amely, alighogy hadat üzentünk Szerbiának, hadat üzent nekünk.

Amíg Újvidéken álltunk, mi, tisztek kimehettünk a városba. Szerbekkel találkoztunk, akiket besoroztunk szerbek ellen, hogy a segítségükkel bosszulhassuk meg a Ferenc Ferdinánd által megálmódott Nagyausztriai Egyesült Államok összeomlását. Katonáladával kezükben, rémült elszántsággal imbolyogtak a lak tanya felé, olyan is volt, akit csendőrök kísértek. A szerb színház előtt nagy csődület, alig tudtam Mariját kiszabadítani. Nem sok híja volt, hogy akár meg is taposák: a színház cirillbetűs plakátjainak letépése miatt veszekedett. Szerbül szidta a handabandázó polgárokat: – Hát nekünk még a betűinkhez sincs jogunk?

Marija maga volt a becsületes szókimondás! Amíg hozzám tartozott, kétszer csalt meg, s az első esetet a kérdésemre, a másodikat már kérdezetlenül is azonmód bevallotta nekem. Miután most kiszabadítottam a minden ízében reszkető lányt, először a biztos ami biztos alapon habsburgpárti magyarok, majd egy járőr kezéből is, azt mondta a szemembe, hogy ha még mindig hozzám tartozna és lefeküdné velem, az ágyban orvul levágna valamit rólam, de nehogy azt higgyem ám, hogy a pizsamám gombját, amiért ilyen hálátlan vagyok, és a lidérces jövőképünket eloszlató Szerbiát ellenségemnek tekintem.

Akkor még nem tudtam a kézenfekvő választ: „Hálátlan vagyok, mert hozzá képest nyugat vagyok.” De ma már azt is tudom, hogy kétszeresen is igazat mondott Marija.

Hogy az egész világon egyidejűleg és összehangoltan ölhessék az emberek egymást, s hogy gyorsaság és alaposság okán naponta találjanak ki hozzá mind tökéletesebb és tökéletesebb eszközöket, akár a néptömegirtást is: ez az emberiség teljes történetének ezideig leggyökeresebb fordulatát hozta. Ez volt az az idő, amikortól a rombolásra fordított gondolkodói teljesítmények megkezdtek az építésre fordított gondolkodói teljesítmények túlszárnyalását. Az események ettől kezdve képtelenül felgyorsultak egy bibliás végkifejlet felé.

Miután Marijától elbúcsúztam, meg sem álltam a frontvonalig, hogy mint olyan ember, akinek arc is kell az ellenségképhez, harcba szálljak Marija és Dalma ellen. Rövid szabadságra hazajutván, bármennyire veszélyesnek éreztem is, elmentem Dalmához, néhány nap boldogság és repülés. Ekkor mondta el, hogy szerelmünk első heteiben megesett vele: rám gondolva ujjongva föl kacagott, amire a húga, mert nem tudta az okát, egyenesen bolondnak nézte. Néhány perccel később azonban nekem esett: mi bajom az ő édestestvéreivel? És leköppött. Ezután sírva kért bocsánatot, különösen azért, hogy Ferenc Ferdinándot, aki még nálam is jobban szerette és a magyar elnyomás alól föl szabadítani tervezte a magyarországi szerbeket – őt jobban szereti még nálam is.

Elválni sehogyse tudtunk, szerelmi gyűlöletünk tovább tartott, mint a háború. A pohárban az utolsó csepp egy felismerés volt: nem elég, hogy én fel is áldozhatom magam egy Ferenc Ferdinánd miatt, Dalma azzal jutalmaz ezért, hogy miatta feláldoz engem.

A fegyverletétel után, amellyel végre kivívhattuk Ferenc Ferdinánd országtrancsírozó álmainak beteljesülését, háromszor láthattam még a Fer. Fer. halálának megbosszulása miatt engem, megölése miatt atyjafiait gyűlölő szerelmemet.

Először Kismartonban, ahová a háború bőkezű ráadásaként rámmért hadifogság után hazamentem, miután battai házukban hiába kerestem őt. Hogy is gondolhattam volna, hogy éppen Kismartonban talállok rá? Amennyiben rátalálásnak számít, hogy az állomás felé közeledve lassító vonatból káprázó szemmel láttam: a töltés mellett egy boldog Ferenc Ferdinánd cipeli őt a nyakában. Ezen aztán semmi csodálkozni való nincs: egy testes, hegyesbajszos középkorú úr, a fején acélsisak, rajta tollas forgó. És a nyakában, akár egy teve hátán, a kezével csapkodó, kacarászó, önfeledt Dalma ring. Bizonyosan csak játszanak, ez még rendben volna – de ilyen kísérteties hasonlóság! Azért ezt a szemérmetlen önfeladtságot lejjebb adhatnák... Tudja-e Ferenc Ferdinánd, hogy egy szerb nőt cipel? És Dalma tudja-e, hogy eme pozitúrája épp annak számára megalázó, akit mindenekelőtt megkövetés illette meg? Mire a vonatom befutott Kismartonba, megértettem, hogy Dalma éppen a vállalás ilyen formájával képzeletben megkövetni Ferenc Ferdinándot, illetve alteregóját az emléket. A lovas is vállalja a lovat, nemcsak a ló a lovasát.

De a java csak ezután jött. Másodszor akkor láttam Dalmát, amikor ugyanez a Ferencferdinándimitáció – a könnyebbség kedvéért magamban Feriferinek neveztem el – egy létra tetején állt a vasútállomás épülete előtt, leszaggatta róla a *Kismarton* feliratú táblát, hogy aztán egy pillanatnyi megtántorodás és egyensúlya visszanyerése után már szögezzé is fel az újat, amelyen ez állt: *Eisenstadt*. Mi más szöveg illene egy ilyen vasas küllemű egyén kezébe? Most már gyorsan megértettem, hogy mindez okszerűen következik abból, hogy (már megint) a minket többízben, sőt később is legyőző félikusz Ausztria mögé sorakoztunk háborút veszíteni, s ezért tőlünk, fegyverletétel-specialistáktól, némi kárpótlás illeti Ausztriát. Azért óvatosan körülnéztem: vajon a báméskodók is ugyanígy értik? Csupa ragyogó, a mélyenszántó értelemről sörvörösén sugárzó arc, és fölfedeztem köztük a Dalma halványabban pironkodó arcocskáját is. Érdekelhetett-e még a politika, amikor odarohantam hozzá, s magamból kikelve a táblaszövegő dagadt úrra mutattam:

– Ezzel, ezzel, ezzel láttalak! Szép fekete méned helyett ennek a nyakában lovagoltál!

– Mit beszélsz? – nézett hűvösen a magasba Dalma. – Hiszen nem is ismerem. Ki ő? Ja, tudom! – csapott aztán a homlokára. – Feriferi a hála- és békeügyi államtitkár fegyverletételügyi katonai tanácsadója, ki ne ismerné őt. Na és?

– És akkor te hogyan kerülsz ide?

– Téged várlak hét éve. És te nem is örülsz nekem?

Örültem én neki is, meg a földrehuppant, össze-visszagörcbült Kismarton táblának, amelyet hazacsempésztem, és amely azóta is csak az enyém. Eisenstadtban pedig mindig is háromszor annyi osztrák élt, mint magyar, és az *etnika*, az *etnika*, különös úr az *etnika*, * az etnikát (nem is az etikát) mégse lehet minden egyes határkiigazításnál figyelmen kívül hagyni. Ennyivel aztán még Feriferi emlékének is tartozunk.

Hét után hetvenhét esztendő is eltelt, akár a népmesében, azóta, hogy a fegyelmetten embergyűlölő Föld elvesztette türelmét és frontális emberellenes támadásába kezdett. A helyzet olyannyira romlott, hogy nem tehettem mást: végre mégis nekivágtam, hogy megnézzem, az eldugott Batta hogyan éli meg Nagyszerbia porralövetését a Nagyszerbiáért rettegő szerbek által. A Nagyszerbia felé hömpölygő Duna, az embergyűlölő Föld egyik gonoszságcsatornája alacsony lapul medrében, s én gyökerekben-kövekben meg-megbotolva capla-

* Lásd Weöres Sándor: *Le journal*

tok a szikkadt parton Tétényből Batta felé; talán nincsen is már másik út, a Duna még összetéveszthetetlen egyvonalúság, a partján bizonyosan odatalálok. Eszembe jut utolsó fürdése a folyamban, a napot ugyanúgy kitörölhetetlenül jegyezzük, akár Krisztus születése napját: 1969. július 20-a. Aznap lebegtek első ízben emberek a steril Holdon, de ők legalább tudták, hogy első ízben lebegnek ott. Mi azonban Dalmával nem tudtuk, hogy ha adunk magunkra (márpedig adtunk), aznap viszolyoghatunk utolsó ízben a pocsétává rondult, sáros, szurokszagú Dunában. Az egykor ezüstméltóságú, gyümölcsössütemény illatú vízzel undorral fröcsköltük egymást, testiségnek még az emlékét is alig kersegtük. Dalma eldicsekedett, hogy Batta mihamar egy messzedöngő vigalom lesz, hovatovább nagyváros, hőerőművel és olajfinomítóval. És csak ezután mondta, olyan élénken, mintha valaha is akár csak látta volna őt:

– Mit szólsz hozzá, meghalt a Marija!

– Az igazmondó?

– Egy szerbvel ütközött, szembeszállt ő szerbekkel is. Vagy jugoszláv volt? Mindegy, ha egy szerb szeret ütközni, ütközik az még egy jugoszlávval is. Belehalt. Többé nem fog mindenfélét jósolni, az fix.

– Nem is nagyon lesz mit – feleltem megrendülten.

Dalma ezután amúgy mellékesen bevallotta Feriferit, aki természetesen a szeretője volt.

– Tudod, akár kémnek is nézhetek volna, és olyan jól tudtam magyarul is, hogy az én nehéz helyzetemben védelemre volt szükségem.

– Büszkén lovagoltál a hátán! – korholtam őt a sárszínű Duna kellős közepén. – Legalább hajtottad volna le a fejed!

– Feriferi nem törődik többé velem – hajtotta le a fejét.

Cseng a pohár és Százhalom? Mindegyik halom egy-egy év volt. Battára érek. Duna, te eredj tovább, s lásd csak, neked való kép: egy sajátjuknak vélt országban rombolnak mindenfélét, amit nem is ők építettek. S hogy miért a heterogén múltat spiritualizáló tisztítótűz? Az álmában kerubnak öltözött nemzet lángpallos-érve? Azért, mert ők nem tudnának sehol kisebbségi sorsot viselni. Még észrevehetetlent sem. Nem tudnának.

Ha eljőnnének hozzám, mint egykor Dalma jött: – Kérem, tanítson! Először is Mariját idézném. Ahogy kiáltozta nekünk ott Újvidéken: – Ne sorozzatok be szerbeket! – És a letépett cirillbetűs plakátok előtt: – Hát még a betűinkhez sincs jogunk?

Nekünk a betűinkhez van. Mit is tesz innen-onnan száz év!

No, éppen jókor halt meg. Így maradt töretlen az élete íve, vagy... ó, szegénykém: így maradt a teste töretlen?

„Ne sorozzatok be magyarokat...?”

A battai olajfinomító kéménye, mint lánghegyű toll, lassan negyedszázada írja az égre a Föld embergyűlölő szitkait. A fojtogató bűzben a falu sötéten lapul. Egyetlen ablak világos: a Dalmáé. Mozdulatlanul ül egy lámpaernyő alatt. Ez a negyedik alkalom, hogy a régi nagy háború óta látom őt. A féltő rémülettől összeszorul a torkom. Miért nem csukja be a zsalut? Megzörgetném, beszélgetnék a réseken át, még mindig javítgatnám kiejtési hibáit, ha volnának.

Lehet, hogy egy viaszbabu. Néz, mintha látna is az ablakon túlra, látná a sötétben bújkáló, fenyegető külsejű alakot.

Levelei

Tardos Tibornak, Párizsba

I.

1969 III 1

Szupertibor! Übertibor!

Most szép rendszeresen mindent megírok, de nehezen fogok zöldágra vergődni veled. Tehát *Péter* halandó. Ez nem szégyen, Santayana, Sigm. Freud, csepei Weiss Manfred szintén lineárisan gondolkoztak, és elég jó eredményeket értek el. Én viszont 3 dimenzióban burjáncsom. Képzeld el egy polipot, nyolc karja van. Sikerült elképzelni? No most. Minden karja végén nő egy nyolckarú polip, és abból megint egy-egy nyolckarú. Ez nálam a normális gondolkodás, amikor nem strapálom magam.

Leveled teljesen zagyva, a papír is zsíros, nem kell szalonnázni a levélpapíron. Így is kibetűztem, valahogy kiszedtem a velejét. Szerintem több olyan novellát is le akarsz fordítani, amit nem én írtam, hanem Thomas és Heinrich és Klaus Mann. Nem baj, most már ne komplikáljuk. Csak arra kérek, Erika Mannt ne fordíts bele, ő egy kékharisnya, nem szeretem. És most figyelj, milyen rendet csinálók.

Most kezdem.

Első gondolat.

Van neked immár 120 oldalad lefordítva. Ez, öregem, feszít, ez a szikla, erre már pénzt is adott a zsidó. Írjuk ide: 120.

Második gondolat.

Magából az Egyperces Novellák c. kötetből, mint írod, voltam kegyes 85 oldalnyi rém zseniális anyagot kijelölni. Reméljük, ezek fordíthatók, tehát írjuk ide, a sor végére, hogy 85.

Harmadik gondolat.

A már nálad heverő, szintén szalonnazsíros, új írásaimból, melyeket leveledben felsorolsz, de elfelejtettél összeadni, és így bele se számoltál a végösszegbe, de én összeadtam, írjuk ide szépen a sor végére az összeget, oldalszámuk: 46

Negyedik gondolat.

Írod, hogy levelemben ígértem még harmincat. Én erre a levélre nem emlékszem, sose ígértem senkinek harmincat, ezt a számot nem is szeretem. Tényleg írtam közben, nem annyit, hanem csak 21-et, ezek közt két rajz is van, mert most lassan áttérek a rajzolásra, de ezek is egypercesek, a művészet egy és oszthatatlan. Ezek az új egypercesek e levéllel egyidőben, külön borítékban elmennek, nem ajánlva, de épp ezért kérem majd nyugtázni a küldeményt. Oldalszám 39.

Most összeadom az oldalszámot: 390

Tehát, mire ott lesz a nem légipostával küldendő levél (mert ahhoz nagy a súlya), 390 gépelt oldal lesz a kezdedben, amiben persze nem szerepel Éden, Csillag, Angyal, Fort Quirinar és 137. zsoltár, melyeknek nincs is semmi keresnivalójuk a kötetben. Tehát, ha nem tévedtem, van 390, és ebből neked csak 250 oldal kell a kötethez.

Figyelem. Most koncentráljunk.

Ennyi plusz kell is, mert lesz bizonyos kopás. 2 (kettő) féle kopás lesz.

Első kopás. Nem mindent fogsz tudni lefordítani a mostan elküldendő anyagból, le-

het, hogy a rajzokat sem, de van egy-két lokális, le nem fordítható. Erre tehát számítani kell.

Második kopás.

A szocializmus olyan rendszer, ahol az ember minden kötetben benne hagy négy-öt írást, melyet a lektor fog kihagyni. Ezeket itt, a Hungária kávéházban „lektori novelláknak” hívják. Ez a szokás a tőkés világban is dívik. Mit gondolsz, Mme Kervalis¹ ingyenélő? Ő igenis rá fog mutatni 4-5 írásra, melyek nem jók vagy mit tudom én, és ezzel teljesíti funkcióját. Légy taktikus, tégy bele pár ráhagyást, és Kervalis tegye meg a kötelességét.

Most megint koncentráljunk.

Zúrzavaros leveledben, melyben a sorok se egyenesek, hanem kacskaringósak, mint az ökörhugyozás, némely elszórt gondolati elem mégis megtalálható. Most ezekre felelek.

1. Kivégzési szabályzat. Cl. Roy² lefordította, a Nouvelle Observateur számára készült dialógus céljára. A lap kihagyta, nem tudom, elvesztette-e a kéziratot, de lehet. Szerintem egyszerűbb, ha te hívod föl, mert ott laksz, mintha innen én írok. De ha neked ez kényelmetlen, írj, és akkor mégis hozzá fordulok.

2. Az ő kedvéért, aki kitalálta, és mert igen jól hangzik, ha nincs neked se ellenedre, hagyd meg címül a Minimythes-t.

3. Ismétlésekbe bocsátkozom, de tudom, hogy egy eltompult agykéreg csak többszöri bökdösésre fogad be értelmes szavakat. Tehát:

kérlek, amit Párizsban is elmondtam, fordíts szabadon, nemcsak abban az értelemben, ahogy eddig is megtetted, hiszen így születtek páratlan és igazán zseniális együttérzéseink, hanem most engedd meg, hogy tisztázni próbáljam, mi legyen ebben a kötetben „magyar” és mi ne. Ne legyenek nyaktörő, nehezen kimondható magyar nevek, fogalmak. Nem tudom, ott van-e „rendőri felügyelet alatt állás”. (Egyik új írásban szerepel, de ez csak példa.) Ehelyett bármit, ami a politikai ellenőrzés eszköze, van ott is, ha ez nem, más. Fogalmi azonosság kell ott, ahol a szavak nem fordíthatók. Ennyiben, úgy hiszem, „franciásítani” kell.

Viszont azt hiszem, mégis benne kell hagyni a kötet alaphangját, amit úgy hívnak, „magyar szituáció”. Nézd, vannak nekem metafizikus írásaim, általános érvényűek, de ezt ők százszor jobban tudják csinálni, mint én. Viszont azt látom, hogy iszonyúan érdeklő őket, hogy mi hogy élünk, mit helyeslünk, mi ellen lázadunk, vagyis az, amit Cl. Roy úgy táltal föl, hogy a Tóték egy „fable politique”, ha jól emlékszem. Meg is írom neked, hogy a Tótékat most már tíz nyugati országban játsszák. Ott lett siker, ahol meghagyták magyarnak, és ott bukott meg (Ny-Berlin), ahol kiemelték történelmi közegéből. Hidd el, van is abban valami, ahogy ezekből az országokból kiindulnak a dolgok, nem akarom magam Mrožekhez, az „Au feu les pompiers”-hez, Jancsóhoz stb. mérni, de ugyanazt csinálom, a magam képességei szerint, az Egypercesekben. De hiszen tudod te jól, hogy lélegzünk mi itt, és az én írásaim (a jók) a groteszk hangján, ugyanazt az alapállást fejezik ki. Az ember, ha csalódik, sose mindenben csalódik, s ha hisz, nem vakon hisz – no de ezt nem kell teneked magyaráznom. Viszont a francia olvasót ehhez egy kicsit hozzá kell segíteni. Erre két lehetőség van. Az egyik, hogy te először írsz, és akkor fűj meg a tárogatót, mondd el, ami a szíveden van te is, mert ebből értik meg azt is, amit én mondok a kötetben, ezt a mi bonyolult alapállásunkat. A másik, amit Párizsban említettem, hogy mint a magyar kötetben, csinálj csoportokat, adj nekik címeket, melyek egy kicsit eligazítják őket. „Notre patrie socialiste”, mondtam akkor, persze ez csak jelzés, de néhány ilyen szelíden ironikus alcím sokat tud segíteni.

1 A Gallimard kiadó lektornője.

2 Claude Roy ismert francia író, a *Tóték* színdarabváltozatának és néhány egyperces novellának a fordítója. Ő ajánlotta kiadásra az *Egyperceseket* a Gallimard kiadónak.

És mindezzel nem akarok a válogatásba beleszólni. Te tudod, a franciák fülének mi érthető, mi nem, ezt szuverénül te fogod eldönteni. Ezt a hosszú magyarázatot azért írtam, mert egyrészt nem értem, miért ne volna a kötetbe való pl. A tíz körmünkkel. Tanuljunk idegen nyelveket – hiszen ezt ráadásul ők is végigcsinálták. Másodszor, mert az új, most küldendő anyagban van egy pár „magyar” ügy –, pl. hogy milyen volna két magyar asztronauta, hogy milyen egy Angol Park a szocializmusban stb. Én nem tudok kihagyásra javaslatot tenni (a már említett hosszúkon kívül, Fort Qu[irinar]. és társai), mert itt az a döntő, hogy te mit tudsz fordítani. Példa: Ficamok (ez később Szóvirágok címen jelent meg) magyarul jó. Te már jó párszor a lehetetlent megoldottad, a 120 oldal 120 bravúr. (A „Lied“!!!) Talán jobb munkamódszer, ha érintkezésben maradunk, mert most az „Egy gonddal kevesebb” elég közepes írás, de lehet, hogy a fordításban felszárnyal, erre is volt példa, nem egy! „Hírek és álhírek” itt nagyon sokat mond, és lehet, hogy nem fordítva, hanem átköltve ott is. De ezt csak te tudod, és te is csak akkor, ha megpróbálkoztál.

Most már csak ölel

Pista

II.

1969. VI. 28

Kedves Tibor!

Mme Payenville³ küldeménye, benne fordításaid első csomagja ma megérkezett. Eből az ünnepélyes alkalmából félreteszem a megszokott heccelődést és humorizálást, mert olyan bámulatos munkát végeztél, hogy erről csak egy az egy arányban szabad írnom. Nem arról van most szó, amit különben is tudsz, hogy milyen „francia” a francia nyelvtudásod, hanem, az én nagy szerencsémre, egy kettős érzékenységről: azzal a finom és mindent értő hallással, amivel a fordított novellákat magadévá tetted, valami második érzékenység párosult, ahogy ezeket át tudtad hangolni egy sajátosan, 1969-es magyar atmoszférából a franciába.

Vonatkodik ez mindenre, az általad adott címeiktől az általad talált csattanókig. Én csak boldog lehetek, hogy a te jóvoltodból nem lesz részem a magyar irodalom átkában, a meg nem értő, veszteséggel működő, a lényegét elvesztő átültetésben. Nem remélek sokat a kötettől, nyilván el fog merülni a könyvek ezreinek tengerében ez is. De ha így lesz, ez nem a fordító, hanem az író hibája lesz, s ha másképpen, amit hinni se merek, akkor a fordító érdeme, hogy ezt lehetővé tette.

Ennyi hálálkodás után, amit még mindig kevésnek érzek, áttérnék a fordítások elemzésére. Az anyag, ahogy ma kétszer is gondosan átnéztem, három részre oszlik.

I. Azok a fordítások, melyek teljes értékű fordítások, és teljes értékű francia művek. Ezekhez tehát semmi megjegyzést nem fűzök, vissza se küldöm ezt a tekintélyes paksamétát, mert egyetlen betű javítást sem tudtam benne tenni. Remélem, az, hogy a többről többet írok, nem billenti át az én elragadtatásom egyensúlyát. [...]

II. csoport

Azok, ahol néhány szavas húzást javaslok, vagy egy kis túlírást vettem észre. Ne sértődj meg. Én sokat fordítottam, ismerem azt, hogy az ember néha svungban marad és túlmagyaráz két szóval vagy mondattal. Ezeket én kihúztam piros tintával, és kérek, ha te is egyetértesz, vidd ezeket a te példányodon is keresztül. Egyet, a Bolygó Zsidót,⁴ a te mondataid felhasználásával átcsoportosítottam egy szerintem sokkal drámaibb

³ Párizsi gépirónő.

⁴ *Ahasvérus* a novella magyar címe.

parafrázissá. Ha nem sért ez a parányi átcsoportosítás, kérlek, fogadd el. Nem franciául tudok jobban, de ezt az írást ilyennek érzem.

Ezeket tehát, a változásokat néha kékkkel, néha pirossal jelölve, a levélhez mellékelem. Közös felirat: II. csoport.

Most következik a III. csoport.

Sajnos, minden fordítás leleplezés. A fenti apróságok a te kis hibáid: az ide sorolt négy novella, sajnos, az enyém. A francia verzió elárulja, hogy baj van – a legtöbbször a végükkel, a csattanóval. Pontosabban mondva: a négyből van egy, ahol te nem tudtad megoldani a befejezést, és három, ahol én. Kezdem az elemzést azzal, ahol te maradtál el (úgyszólván páratlan eset az egész kötetben) az eredeti mögött. És ez egy igen kedves írásom, a Meggyimag, *Le dernier des noyaux*.⁵ Persze, itt sem te vagy a hibás, hanem az, hogy az utolsó szituáció egy kicsit „magyar”, csak nekünk szól, csak nekünk érthető. De talán át tudjuk adni, ha egy kicsit frappánsabb befejezést találunk. Miről van szó? Egy nép, mely – nem elég, hogy kevesen vannak – még ezt a keveset is egymásra állítja, mindig patthelyzetet teremt magának, addig nem nyugszik, míg be nem áll a döntésképtelenség. És ezt egy nagy népnek, egy örökké forrongó, sorsán változtatni tudó és akaró francia népnek kell megmagyarázni.

Az én javaslatom.

Kihagyni, amit pirossal bezárójeleztem.

És most az utolsó bekezdés, részben franciául, részben magyarul, ahogy én érzem a ritmusát és értelmét:

Et maintenant rien n'y faisait. Ils sont restés ainsi, perchés les uns sur les autres, (most magyarul) és most se föl se le se té se tova. A helyzetet nem lehet megoldani. Spécialité hongroise.

Amit te írtál, egy kicsit hígabb az eredetinel, és nem szól semmiről. De úgy érzem, hogyha ezt a pattot, amit fent a se té se tova stb. jelez, franciául vissza tudod adni (és te ne tudnád?), akkor ez a Spécialité hongroise azt fogja jelenteni: la tragédie hongroise. Amit szeretnék ki nem mondva sejtetni.

Ez volt az egyetlen, ahol te maradtál a szöveg alatt. Sajnos, most én következem.

*SVP Buda.*⁶

Zseniális írás, zseniális fordítás. Addig, amíg a jó Isten meg nem jelenik. Onnan kezdve nem zseniális írás, de zseniális fordítás. Mi itt a baj? Az író (én) nem vette észre, hogy a novella első fele másról szól, mint a második, a jóisten utáni rész. Elemzem:

I. rész: Milyen csodás gondoskodással gondoskodunk mi még egy sebesült gyíkcskáról is!

II. rész: De a nagy tudományos apparátus bedugul és összeomlik egy olyan egyszerű kérdéstől, hogy *Ça gaze?*⁷

Ez sajna két novella. Így nem maradhat a dolog.

Most írtam egy új befejezést, oda tettem az SVP végére. Neked ez külön munka, de nem sok, pár sor, az is néha a régi mondataidból. Így viszont szól valamiről a novella: a mi bürokráciánk (és a ti bürokráciátok) bedögléséről, mihelyt valaki emberi kérdéssel áll elő. (Ezen kérlek ne változtass, nem szeretnék ennél többet mondani.)

*Dans le Temple des Sciences.*⁸

Ez, sajnos, megbukott. Kérlek, de nagyon kérlek, hadd ki a kötetből. Eredetileg talán arról szólt, hogy néha, amikor már a tudomány minden fogása csődöt mond, egy pohár víz – az ösztönös emberi gesztus – csodát tud tenni. De ezt (pl. a televízió előtt) nem lehet megismételni. Tehát valójában a tudomány és művészet szembesítése volt a célom.

5 Az utolsó meggyimag.

6 A 170-170 című egypercesről van szó.

7 Magyarul a „Hogy ityeg a fityeg?” kérdés hangzik el az egyperces novellában.

8 A tudomány csarnokában.

Ez azonban még magyarul se derül ki tisztán, emiatt te félreértetted, átírtad, így még homályosabb lett. Kérlek, tekintsük ezt az Írószövetség saját halottjának, és hagyjuk ki. Megkérhetnélek, hogy fordítsd le pontosan, amit írtam, de az se sokkal jobb, nem érdekes vele kínlódni. Se így, ahogy te írtad, se ahogy én: nem jó írás.

*Le module lunaire Hongrois.*⁹

Egy húzást légy szíves vezess át. A nagy baj: az én csattanóm rossz, a tiéd még rosszabb. Az enyém nem elég szellemes, a tiéd fecsegő, semmitmondó. Az utolsó lapot itt tartom, míg ki nem találok egy befejezést. De te is gondolkozz!!

Amint látod, az egészet nézve minden nagyszerű.

Ölel

Pista

Jegyzet

Tardos Tibor író, 1957-ben, az íróperben Déry Tiborral, Háy Gyulával és Zelk Zoltánnal börtönbüntetésre ítélték. 1958-ban szabadult, 1963 óta Párizsban él. 1990-ben itthon is megjelent egy kötete, *Igor hazatér* címmel a Holnap Kiadónál, a *Magyar Nemzet*ben pedig folytatásokban *A tengervíz sós* című regénye, 1991-ben. 1969-ben lefordította az *Egyperces novellákat* franciára (*Minimythes*), s a kötet a Gallimard kiadónál jelent meg 1970-ben, nagy kritikai sikert aratva; az összes elemzés külön is méltatta az adaptáló-fordító kimagasló érdemeit. Örkény István egyszer egy interjúban elmondta, hogy a *Pisti a vízivatarban* című darabjának ötletét Tardos Tibortól kapta, mert ő találta ki fordítás közben, hogy az egyperceseknek közös hősük van, és ezt a közös hőst ő nevezte el Pistinek.

Tardos Tibor több mint egy évig dolgozott az *Egyperces novellák* fordításán, és ezalatt az idő alatt a két író számos levelet váltott egymással, melyben a szeretetteljes baráti hangtól a vitriolos gúnyig minden árnyalat megtalálható, de mindegyik a legpontosabb szakszerűséggel és konkrétsággal ad hírt arról a heroikus küzdelemről, mellyel ez a fordítói munka járt. Miután Örkény István jól tudott franciául, helyenként megpróbált néhány javaslatot tenni Tardos Tibornak. Vékony kötetet is kitevő, harmincnál több, gyakran sűrűn gépelt oldalas mini-esszék dokumentálják azt a hallatlanul izgalmas alkotói folyamatot, ahogyan megszületett az egypercesek bravúros francia nyelvű adaptálása.

A két levél ízelítőt nyújt a Szépirodalmi Könyvkiadónál az Ünnepi Könyvhétre megjelenő *Levelek egypercen* című, Örkény István leveleit egybegyűjtő kötetből.

RADNÓTI ZSUZSA

9 *Visszatért a földre a magyar holdrakéta.*

A világ legszomorúbb zenekara

A vonattal érkezett.

Egyszer csak ott álldogált az állomás napraforgó-héjjal teleköpdösött, fekete kátránnyal összemázolt fapadlós peronján, és szórakozottan mosolygott. Egyik kezében disznóbőr utazótáska lógott, a másikban lepedő nagyságú, kékszegélyes selyemzsebkendővel játszott a melegedő szél. Hirtelen kelet felé nézett. A téglagyár előtti kanyarban épp eltűnt, utolsót túlkölt a háromkupés gőzös. A vonat naponta kétszer járt erre, egyszer délelőtt, amikor a keleti határszél hősipkás hegykoszorúja felé tartott, s késő délután lett, mire visszafelé zakatolt a tartományi fővárosba. A peronon álldogáló idegen valószerűtlenül kövér volt, és amikor az állomásfőnök irodája légyaszaros ablakán át megpillantotta, a telexgép mellé ejtette a szivarját, és már nem emelte föl többé. Ott hamvadt el a barna dohánylevél, barna foltocskát hagyva az asztalka hepehupás furnérlapján. A férfi legalább olyan kövér volt, mint a két esztendeje hivatalban lévő polgármester, s ez a testméret ebben a városban a legnagyobb pimaszságnak, úgymond arckatlan kihívásnak számított. Ez párbajt, nyílt harcot, vérremenő közéleti vetélkedőt is jelenthetett, mert hiszen Kern azzal a végső, bár meg kell vallani, ragyogó húzással nyerte meg a helyi választásokat, hogy nálánál kövérebb ember nem él a városban.

És Kern Józsefnél kövérebb ember valóban nem élt a városban.

Kern József a választás előtti napokban pontosan egy mázsa negyvenkét kilót nyomott. Valamint harmincegy dekát, amire nagyvonalúan rálegyintett, nem érdekes, adják a felejtésnek, csak az egész számok számítanak.

A konfettivel telehintett, véreshurkával, méregerős tornahegyekkel és szódás borral kísért választási kampány utolsó fordulójában lehangoló beszédet tartott. Az emberek először elcsöndesedtek, aztán morgolódni, helyeselni és sóhajtozni kezdtek, végül szabályosan őrjöngtek. A kövér ember – kiabálta Kern a demokraták fellobogózott, bár gyanúsan meg-megreccsenő faemelvényéről – a legmegbízhatóbb emberfajta!

A kövér ember meggondolt!

A kövér ember boldog!

A kövér ember kövérebb, mint a sovány!

A kövér ember szép!

A kövér ember jó!

A kövér ember életszerető, mert több a veszteni valója!

A kövér ember nem önző, mert fölösleges önzőnek lennie!

A kövér ember adakozó, mert több van neki!

A kövér embernek bőséges tartalékai vannak!

A kövér ember empatikusabb, ravaszabb, jobban ismeri az életet!

A kövér embert jobban látja az Isten!

És amikor azt kiáltotta, hogy éljenek, éljenek, éljenek a kövérek, megbabonázva üvöltött vele a tömeg.

S Kern valóban jól, közmegelegedésre vezette a város életét, egy dolgot azonban nem tudtak megbocsátani neki. A Zenekart. Pontosabban a Zenekar hiányát. Mert még mindig nem volt Zenekar, pedig azt is megígérte Kern. A város utolsó zenésze, a Trombitás sem élt már. Trombitás arról volt híres, hogy részt vett az északiak vérgőzös, hírhedten kegyetlen háborújában. Ebben a háborúban nem ejtettek foglyokat, a gyerekeknek, öregeknek, de még a terhes anyáknak se kegyelmeztek. Termékeny folyóvölgyekbe rejtett vályogszagú falvak, ősi polgárcsaládok fölnevelte évszázados kisvárosok tűntek el a föld színéről. A gyanútlan utasokat barlanglakó gyerekbandák kaszabolták le, s némelyik épen maradt település utcáiskáin és terein elvadult kutyák és macska nagyságú fekete patkányok marakodtak. És Trombitás végigjárta ezt a poklot, mert azt remélte, ha hazajön, várja majd egy zenekar. Trombitás hazajött, de Zenekar nem volt. Tombolt a nyár, s hiába nyíltak hipózott zsebkendőernyők a piac legyek és kövér darazsak összedongta fonnyadt zöldségalmaiból, aznap két szerencsétlen kofa is hógutát kapott.

Trombitás megállt a kicsiny tér kellős közepén, bozontos fejét fölemelte, éjfelete szembogarát a vakító déli fénynek tartotta, aztán a piac bádogasztalai s a polgármesteri hivatal neoklasszicista épülete felé nézett, elmosolyodott, a forró porba dobta fakózöld, katonai hátizsákját, előkereste napfényesre simogatott trombitáját, lassan a szájához emelte, megvárta, míg elhallgat a templom bronzharangja, hirtelen kiköpött, és játszani kezdett.

A piacosok látták, mire készül, mégse szóltak.

Talán mert nem mertek szólani.

Talán nem akartak.

Talán mert tudták, ha most szólnak, ha figyelmeztetik Trombitást, akinek még mindig alvadt, emberi vér sötétlett a bakancsán és durva posztónadrágjának fekete szegélyén, már sohasem hallják játszani.

Úgy lehet, a műélvezet valóban megbocsátható részrehajlása, megejtő önzése volt ez.

Trombitás pedig egy órán keresztül játszott egyre elkeseredettebben, csak fújta, fújta, a mellére folyt a véres hab és összekeveredett az izzadság reménytelenül fehér sójával. Egész repertoárját elfújta Trombitás, de a zenészek nem jöttek. Végül elájult. Ám attól kezdve egy árva szót sem szólt, és a mosolygás kis-madara is már csak egyszer röppent át ráncos, barna arcán, amikor Kern polgármester úr szívére tett kézzel esküdött meg háromszáz, nemcsak a mámortól csillogó szemű polgár előtt, hogy lesz Zenekar.

Rövidesen lesz Zenekar!

Trombitás két hosszú, keserű szótlanságban eltöltött esztendőn keresztül várt, aztán egy méltóságteljesen elfújta takarodó után, ami olyan gyönyörűen hangzott, hogy a hiábavalóság vérvöröse végigborult a horizont végtelen asztallapján, szép csendben felkötötte magát a próbaterem villanykörtejének porlepte zsinórjára, s a meleg éji szélben úgy lengett hajnalig, mint aki alszik. Való igaz, a trombitát még ekkor sem engedte el. Süketnéma lánya talált rá, aki végigrohant a városon, verte a zöldesfehér spalettákat, a könnyen zördülő redőnyöket, kővel dobálta a paplak magas ablakait, mert csak nyüszíteni tudott, mint a néhány napos kutyakölyök. Trombitást olyan csöndben temették el az öngyilkosok bozontos, japán akácok árnyékától fülledt földi részlegében, mintha végleg elvesztették volna a reményt. Még a kántor sem énekelt, csak bámulta a dísztelen fakoporsót, és arra gondolt, elmegy a polgármesterhez, igen, elmegy a kövér Kernhez, személyes kihallgatást kér, s a Jóistenre kéri, ne áltassa többé az

embereket. Nézze csak meg, hová vezetnek a fölöslegesen táplált földi ideák! Még a legerősebb jellemek is a legszörnyűbb, az egyetlen meg nem bocsátható bűnbe szédülnek. A temetés másnapján a kántort megkeresték a helyi ellenzéki párt aktivistái, és hosszan, behatóan tárgyaltak vele. A zenekarról beszéltek és a törékeny szerkezetű reményről, amellyel visszaélni, mondták a keménygalléros fiatal emberek, a legnagyobb vétkek egyike. S ugyancsak megbocsáthatatlan, tették még hozzá, és mosolyogtak. Zsákos Ferdinánd háta azonban nem jutott eszükbe. Zsákos a legöregebb ember volt a városban, és a hátára Bruno Waltert és a Bécsi Filharmonikusokat tetoválta évekkkel ezelőtt egy tengeren túli, mandulaszemű zenebarát tűművész...

Az állomásfőnök arra riadt, hogy a kövér idegen megkocogtatja a rolettás ablakocskát.

Tiszt úr, megmondaná, merre van a polgármesteri hivatal?

Az idegen alig egy óra múlva a hivatalépület nagykilincses ajtaja előtt álldogált, nagyokat sóhajtott, zakója széles hátán átütött az izzadság sötétje. Odabent már várták. Nagyon várták. Rettegve várták. Az állomásfőnök hívta föl a hirtelenszöke Veronikát, Kern titkárnőjét, s csak annyit mondott rendkívül izgatott, el-el-fúló hangon, hogy néhány perc múlva különös... nem, inkább félelmes élményben lesz részük, készüljenek föl..., igen, készüljenek föl a legrosszabbra is akár, és ezzel lecsapta a telefont, és hiába hívta vissza Kern hosszú percekén át, már nem merte fölvenni a kagylót. Kern és öreg hivatalsegédje, valamint a hirtelenszöke Veronika ezután arra a következtetésre jutott, hogy az állomásfőnök ilyenkor még nem iszik, ittas tehát nem lehet, mármost a hír nem tréfadolog, s előfordulhat, hogy maga az államelnök, de legalábbis az egyik alelnök érkezett a városba, úgy lehet, éppen a legfőbb ügyésszel, vagy a belügyminiszterrel s valami félreértett és képtelen vádemelési dokumentummal, amit csak az ellenségei, haragosai, elmebetegek vagy politikai kalandorok kreálhattak, hogy megbuktassák.

Kern falfehéren ült íróasztalánál az egyiptomi pálma méregzöld, húsos levelei alatt, a félelemtől még izzadni is elfelejtett, és egyfolytában üdvözlő, bocsátnatkérő mondatokat fogalmazott. Ekkor szólalt meg az utcai csengő. Gyötrelmesen hosszú két és fél percig tartott, míg az idegent irodája tölgyfaajtaja elé vezették. Az ajtó lassan kinyílt, és Kern először egy disznóbőr utazótáskát látott meg, egy hordónagyságú hasat, melyen lehetetlenség volt összegombolni az inget, aztán meglátott egy valószerűtlenül kék, ártatlan szempárt, meglátta a háttérben vihogó Veronikát, aztán a jelenség összeállt, s megértette végre, hogy éppen egy olyan kövér emberrel áll szemben, mint saját maga.

Ennyi elég is volt.

A polgármester lassan emelkedett, de a kezét gyorsan nyújtotta.

Már nagyon vártam, mondta jelentőségteljesen, és szélesen elmosolyodott.

Kern soha nem árulta el, miről beszélt az idegennel. Olyan halkan és gyorsan tárgyaltak, hogy a hallgatózásban különösképpen tehetséges Veronika is csak elsurranó szavakat értett, s ez nemcsak hogy tisztázta, avagy megvilágította volna a város eljövendő történetének egynémely fejezetét, mint inkább növelte a rejtélyt, az idegen célját, szándékait, és minden bizonnyal határozott terveit is még titokzatosabbá és különösebbé tette, mert vajon hogyan illeszthetők világos, átlátható, netán leírható rendszerbe olyan, az értelem egyetemében egymásra fényévnnyi távolságból szikrázó szavak, mint a cerkófmajom, a méhkap-tár, Ludwig van Beethoven, vagy éppen az a három, a lassanként kozmikus mé-

retűvé táguló beszédben bolygók módjára keringő fogalom, amelyeket azon-
mód jegyzetfüzete összerúszozott hátára jegyzett a titkárnő.

Veronika keserűen mosolygott.

Küzdelem? Cél? Boldogság?

A reménység három bolygója?!

Nos hát, az ígért Zenekar nélkül igencsak homályos, népszerűtlen fogalmak
voltak ezek akkoriban.

Veronika aznap este kimásolta noteszéből a megbeszélés kósza szavait és
mondattöredékeit, majd lehetséges jelentésüket illetően három rendszert mégis-
csak fölállítva elküldte a levelet oda, ahol már javában írták Kern József meg-
buktatásának forgatókönyvét.

A kövér idegent Gabrielnek hívták, és három nap szállodai téblábolás, szóra-
kozott városnézés, felszínesnek tűnő ismerkedés után megtette azt, amit egy-
részt senki se várt, másrészt senki se mert volna, vagyis átköltözött Trombitás
próbatermébe, mely a haláleset óta lakatlan volt. A süketnéma lány újra a nagy-
nénje népes családjánál lakott, mint annak előtte. Gabrielt csupán egyetlen köz-
beeső momentum zökkentette ki kedélyes nyugalmából. Az ismerkedés máso-
dik napján odabicegett hozzá egy zavaros tekintetű öregember, és arra kérte,
hallgassa meg a szívverését. Gabriel ellépett a szálloda recepciójától, a meg-
megremegő mellkas fölé hajolt, és mosolyogva hallgatózott. Ekkor ismerte meg
Zsákos Ferdinándot, aki évek óta az insomnia szörnyű betegségében szenved-
tett, és minden idegent kipróbált, de hiába, senki sem tudott segíteni rajta.

Azt hiszem, találkozunk még, mondta Gabriel emelkedtében.

Zsákos Ferdinánd már nem tudott mosolyogni, de bólintott, és maga sem értet-
te, miért, elhítte az ígéretet. Még ezen a napon fölkereste két határozott tekintetű
és kimért mozdulatú fiatal férfi, akiket ismert látásból. Gabriel felől kérdezősköd-
tek. Zsákos Ferdinánd nem sokat segíthetett, s a szálloda portása is csak annyit tu-
dott mondani, hogy miután az öreg elvánszorgott, a kövér idegen csaknem egy
órán keresztül fel s alá járkált a recepció pultja előtt, hümmögött, magában beszélt.

Másnap hatalmas teherautók érkeztek az előbb üzlethelyiségként, majd kul-
túregyletként üzemelő földpadlós, dohszagú terem elé, ahonnan Trombitás talpai
kiemelkedtek e földi világ siralomvölgyéből. Kora reggeltől estebédig tartott a
munkások hallgatag pakolása, s az idegen feliratokkal díszített hatalmas dobo-
zokból, a ponyvákkal letakart ketrecek, acélkasok mélyéről különös, nemegyszer
félelmet keltő zajokat hallottak a városiak. A következő hajnalon pedig, amikor az
első piacos végigzörgött a macskaköves téren s lenyúlt egy elhullott petrezse-
lyemgyökérért, emelkedtében éppen megpillantotta a próbaterem homlokzatán
tündöklő szivárványos feliratot: GABRIEL ÁLLATKERESKEDÉSE.

Most már Zsákos Ferdinánd háta se hirdette a reményt.

A próbaterem bérbeadása, melynek jogszerűségét a gyomorbajos közjegyző is
megerősítette egy mise utáni tarokkpartin, azt sugallta, hogy maga a polgármes-
ter is föladta a Zenekar tervét. Csakhogy Kern különösen sokat mosolygott Gabri-
el érkezése óta, zavarbaejtően barátságos volt, s legalább annyi jótékonysági akciót
szervezett e néhány hét alatt, mint két és fél esztendő hivatali működése során.
Politikai ellenfeleivel barátságosabb volt, mint valaha, s egyszer – meghökkent ta-
nuk sokasága előtt – azt is kijelentette, hogy a sovány ember valójában egyenran-
gú a kövérrrel, s bár az ellenzéki párt aktivistái mindezt a gyöngeség nyilvánvaló
jelének, elvek föladásának, olcsó politikai ármánykodásnak, választási demagógi-

ának s a Zenekar tervét eláruló megbocsáthatatlan cinizmusnak nyilvánították, az emberek inkább érezték, mintsem tudták: valami készül.

Az érzésekkel pedig nehéz vitatkozni.

Márpedig az emberek érezték, hogy Kern beavatottja valami titoknak, s ez a Zenekarral is kapcsolatban lehet, talán ettől olyan nyugodt. S a titok érzete, mint fák gyökere a fekete földbe, belenő az emberbe. A gyökér tud az égről, ám a viszonzás korántsem biztos. Legalábbis nem bizonyított. A világegyetem azonban tágul, s nemhogy távolodnának, mint inkább összeérnek a dolgok, jó a rosszal, szép a hazuggal. Nehéz arról is beszélni, hogyan lesznek a tiszta szenvedélyekből embertelen rögeszmék. Az ember, természete szerint, sietős lény. Hát elészalad a reménynek, hogy megelőzze a sorsát, miközben saját története incselkedik vele. Az arcokon nyugalom honolt, a mozdulatok pontosak voltak, de egyre kevesebben hittek a Zenekarban. Keménygalléros, feketeruhás fiatalok járták a várost.

Miközben Gabriel üzlete fölvirágzott. Gabriel igazi üzletember volt. Az első hetekben elhitette magáról, hogy megbízható, aztán kiderült, hogy nagyvonalú is tud lenni, hogy lehet nála részletre, hitelre vásárolni, kedélyes, viccelődő alkudozásra is hajlandó, s olykor az aranyhőrcsögökkel együtt akváriumokat, alumínium örökforgókat is ad, és amikor egy szürke papagáj váratlan gyorsasággal kimúlt a vásárlás után, dehogy bizonygatta, hogy a hosszas, kíméletlen hajnali szelölőztetés, vagy a rossz étrend, netán titokzatos stressz – például egy alattomos macska örökös látványa – a madárhálál oka, hanem mosolyogva emelt az üres kálitkába egy újabb papagájt, nagyobbbat, díszesebbet az előzőnél. Nemsokára pedig az is kiderült, képtelenség tőle lehetetlent kérni. Szellő doktor, a város gyerekgyógyásza, akinek egyébként az volt a rögeszméje, hogy Jézusnak az ő városukban kellett volna születnie, királyi paradicsommadarat rendelt tőle. Hónapok múltán meg is érkezett Pápuából a fényes ketrec, s a jó egészségnek örvendő, élénk és gyönyörű madarat egy pápuai bennszülött kísérte. Az alacsony, fekete hajú, barna bőrű férfi meghajolt, átadta a ketrecet Szellő doktornak, aztán a madárra mutatott és mondott valamit az ő érthetetlen, furcsán csengő anyanyelvén.

Micsoda?, értetlenkedett a doktor.

A nevét mondja, figyeljen csak, a nevét, mosolygott Gabriel.

Az állatkereskedő időközben újra találkozott Zsákos Ferdinánddal. Üzent az öregemberért, s Ferdinánd egyáltalán nem volt meglepve, amikor Gabriel megkérdezte, vajon megnézheti-e ő is Bruno Waltert és a Bécsi Filharmonikusokat. Az állatkereskedő fél napon át bámulta az unatkozó Zsákos Ferdinánd tetovált hátát, hümmögött, bólogatott, nagyokat sóhajtott, néha olyan közel hajolt, hogy süttött a lehelete, aztán hirtelen fölkiáltott, hogy újra elcsöndesedjen. Furcsa dallamokat is dúdolgatott, s a félszavakból, kettétört mondatokból az öregember csak annyit értett, hogy igen, valóban valami bétóvenről, meg az örömről van szó. S hogy ennek fölötte örvend Gabriel. Egyenesen mámorossá teszi a fölfedezés. A delet harangozták éppen, amikor az állatkereskedő a Zsákos Ferdinánd szőrös füléhez hajolt.

Magának elárulom, suttogta hamiskásan.

Mit?

Ferdinánd úgy kapta vissza a fejét, hogy majdnem összekoccant a két homlok. Gabriel kék szemei lázban égtek.

Már éppen túl vannak a finálé előjátékán, a nagybőgők és a gordonkák izgatott, feszült beszélgetésén!... Tudja, kedves Zsákos Ferdinánd, melyik pillanat ez éppen?

Miről beszél?!

Gabriel kedélyesen rápaskolt Bruno Walterra.

Maga persze nem láthatja a kermester kezét és a mélyhegedűk tartását, a könnyű vonók állását. A dőlésszöget! A kimutató karmesterpalcát! Kérem, a basszusok unisonóján éppen fölhangzik az örömdallam! Nagyon távolról hangzik, nagyon halkán, de már mindenki hallja. Figyelje csak!

És Gabriel eldúdolta az öregembernek az örömdallamot, aki egy szót sem szólt, csak elsápadva magára húzta az ingjét, és a világért se árulta volna el, hogy ismeri a dallamot. Évtizedek óta hallja, úgy ám, pontosan azóta, amikor külhoni cimborái, hogy megréfálják részegségében, elcipeltek az idegen, távoli város tetováló műhelyébe, és amíg ő eszméletlenül hortyogott, az a ferdeszemű barom a hátára rajzolta ezt a hülyeséget, egy egész szimfonikus zenekart karmesterrel együtt! És a kép, a jelentés valahogy nemcsak a teste bőrén látszott, de a hámszövet rétegein át a mélybe is leszivárgott, végigáradt az egész testben, ott zengett halkán és finoman az izomkötegek között, az inszalagok körül, a surrogó erek és a keményfalú csontok mentén, a kócos idegpályákon és a tüdők könnyű bolyhaiban, a malachús és a paradicsommártás mellett a belekben, a fogzománcban és a fülcimpában.

De még mennyire hogy ismerte a dallamot az öreg, s vajon hogyan aludhatna éjszakánként az a szerencsétlen, akinek zenél a teste?!

Ez az eset sem maradt titokban, mert a fiatal emberek újra jelentkeztek. Akadt még egy-két kidolgozatlan fejezet a szűkszavúan csak „Kern” címmel jelölt forgatókönyvben. Például mi legyen Zsákos Ferdinánd sorsa, akinek a hátát vétek lett volna figyelmen kívül hagyni? Vajon felhasználható-e Bruno Walter tetovált alakja az ő zenekarával? Vajon hajlandó-e együttműködni Zsákos Ferdinánd?

Zsákos Ferdinánd nem volt hajlandó együttműködni, s ezzel minden lényeges kérdést tisztázott a sorsát illetően. Gabrielt is fokozottan figyelték. Állandó szolgálat őrizte az állatkereskedést, melynek nehéz vasredőnye mögül éjszakánként félelmetes zajok nyugtalanították a várost. Napok óta nem tudott aludni a környék. Trillázások, horkantások, nyüszítések, csilingelő pálcikák zajait itták a forró, füledt éjszakák. Az emberek várták az esőt, feszültek és elszántak voltak.

A hosszú kánikula utáni első esős napon Szellő doktor őrjöngve rohant ki a házból. Egészen a piacig futott, ott esett össze, felborítva egy agyagbögrékkel megrakott szekérkét. Szellő doktor pápuai paradicsommadarának éjszaka valaki kitekerte a nyakát. Szellő doktort éjfél után haldokló kisgyerekhez hívták, de a hír hamisnak bizonyult. Nyilván ekkor lopódzott valaki a házba és ölte meg a madarat. A beavatottak pedig tudták, ez a jel, megkezdődhet a fölkelés.

Kern József irodájában törték rá az ajtót, s az egyiptomi pálma levelét arcára borítva úgy vágták el a torkát, hogy csak egy kis melegséget érzett, aztán hirtelen könnyű lett, egészen könnyű, s már Veronika kétségbeesett sikoltását se hallotta, akinek az árulók s a túl sokat tudók közhelyes sorsa jutott. Az már csak e történet felejthető díszje, hogy egy férfikéz vaskos és tömpe ujjai a haldokló lány szőke fanszórzetébe is beletúrtak. Gabrielt a tervek szerint élve kellett elfogni, hogy kihallgathassák. Ám az állatkereskedő, aki nyitott volna, s éppen üzlethelyisége redőnyével matatott, meglepően erőteljes ellenállást tanúsított. Őten sem bírtak vele, végül szöges botokkal verték agyon. Véletlenül agyonverték Trombitás süketnéma lányát is, aki a tülekedésben úgy kapaszkodott a kövér vállába, mintha szárnnyakba kapaszkodott volna. Kern hatalmas, élettelen teste ekkor bukkant elő a polgármesteri hivatal épületéből. Föllobogózott szekéren hozták, erre a szekérre dobták Gabriel tetemét is. A két kövér úgy ölelte egymást a vértől és esőtől lucskos

szalmán, mint a szerelmesek. Gabriel nyitott ártatlankék szemekkel bámult bele Kern szétnyíló torkába, ahonnan még mindig szivárgott a fekete vér.

Valakinek ekkor jutott eszébe az állatkereskedés. Az a három izmos fiatal-ember látta meg először a zenekart, akik fölventák a nehéz vasredőnyt. S mivel erősek voltak, az utánuk tóduló tömeg nem sodorta az üzletbe őket, sőt, a fiatalok hátraléptek, vállukat összevetve tartották egymást, s így az elől tola-kvók is megpillanthatták a csillogó fekete gyerekfrakkba öltöztetett cerkófmajmocskát, amely egy elmélyen üldögélt. Egyik mancsában banánt tartott, másikban pedig egy fényes karmesterpálcát, s mintha mosolygott volna.

Csönd lett hirtelen, mintha a teremtés előtt. Csak az eső szemerkélt, mosta az emberekről a vért.

Az izzadsággal és sárral összekent kántor sutto-gta először.

Te jó isten, a zenekar!

Egy papagáj válaszolt recsegő, gúnyos, emberi hangon. Kern József hangján.

„O, barátaim, ne ezeket a hangokat! Énekeljünk kellemesebb, örömteljesebb dalt!”

S mintha csak ez a mondat is jel lett volna, a majom a szimfonikus zenekar mintájára elrendezett állatsereg felé fordult, a banánt eldobta, pálcájával kop-pantott néhányat, majd intett, kezdhetik. Az első pillanatokban talán nem de-rült ki, hogy a démonikus d-moll tételt hallják. Megszóaltak a citromsármá-nyok, majd rázendítettek a kanárik, csízek és fülemülék is, nagy hasas kecskebé-kák és poszták és mélybúgású gerlek adták a vonósokat, a kicsi üstdobokat majmok püfölték, és lassú surrogással megindultak az aranyhörcsögök ezüstbe futtatott örökjárói, mint megannyi fúvóshangszer, és a palotapincsik vonyítot-tak, a tengeri malacok füttyögtek, végül beléptek a szőlamba a pintyek is. A macskák, melyekről tudnivaló, hogy utálják a kamarazenét vagy a szimfonikus műveket, a negyedik tétel áhítatában zendítettek kényes szopránjukra, házi-disznók feleltek nekik basszus hangon, afrikai vadméhek zümmögtek papírdobozokból, kobra-k és viperák sziszegtek vissza, harkályok ütögették a taktust, s a város énektanára, aki ott állt a meglepetéstől dermedt első sorokban, tudta, tö-kéletes, egyszeri és megismételhetetlen művet hallanak ezekben a pillanatok-ban. S az áhítat ködén át az is felderengett, hogy Kern József nem hazudott, be-váltotta az ígéretét. Igen, ez volt a Zenekar.

Az állatkereskedőhöz igyekvő Zsákos Ferdinándot a szomszéd utcában lök-ték föl, s ahogy hozzácsapódott az utca-kövekhez, valami hatalmasat reccsent benne. Biztosra mentek. Egy bakancsos láb még a mellkasára, a szív fölé tapo-sott. Mint a könnyű kerítéslécek, úgy roppantak a bordák. Nem fájt ez sem, csak könnyű lett minden. Zsákos tudta, már soha többé nem áll talpra. Amikor föl-hangzottak a szimfónia első taktusai, nyomban ráismert a testében zengő dalla-mokra. Pontosan akkor állt meg a szíve, amikor nagyon távolról és nagyon hal-kan a basszusok egyhangján fölhangzott az örömdallam.

Megrándult a teste, egyszer, finoman, elégszer.

A macskák énekeltek már, amikor még mindig úgy tűnt, hogy sír. Pedig csak nyitva maradt szemén ömlött keresztül az ég szürke vize, hogy aztán cseppen-ként fusson végig a megfáradt, öreg, boldog arcon.

Második álom

V.

Belladonna félrehajtja fejét, eltolja Richárdot. *Nem, Richárd, nem lehet. Ennek az égvilágon semmi értelme.*

Richárd még nem tudja, és már nem fogja megtanulni, hogy az efféle kijelentések nem feltétlenül szó szerint értendők. Lehajtott fejjel, piros arccal mennek egymás mellett. Hirtelen súllyal nehezedik rájuk az idegenség és a nagy különbség. Richárd azon töpreng, hogy ilyenkor mit mondana kedvenc könyvének hőse, Julien Sorel; de képtelen rájönni. Megint érzi, hogy próbára van téve, s hogy a próbát nem állta meg. *Arra gondolj, hogy az anyád lehetnék.* Ez azért erős túlzás.

Aztán találkozunk húsz vagy harminc év múlva, én akkor már öregasszony leszek, te meg olyan leszel, mint minden férfi...

Ezt már úgy mondja Belladonna, mint akiből rossz emlékek törnek föl.

... önző leszel és aljas. És gusztustalan! És te sem fogod kifizetni a kihajított szertőlidnek a nőgyógyászt! Majd akkor milyen jól nevetünk ezen az egész bolondozáson!

Richárd nem érti, mivel érdemelte ki ezt a hangot. Meg van zavarodva. A nő is hallgat; úgy látszik, bánja már az iménti szavakat. A kelleténél valamivel később veszik észre, hogy a Pozsonyi út sarkán igazoltatás folyik. Visszafordulni már nem lehet.

Minthogy mindkettőjüknél vannak érvényes okmányok, és még csak fél kilenc van, akár be is állhatnának a sorba; csak hogy a sor hosszú és lassan halad, és a Pozsonyi út másik oldalán begyújtott motorral várakozik egy nagy, zárt fedelű teherautó. Belladonna megállítja Richárdot egy kirakat előtt, és odasúgja neki, hogy ne nézzon hátra. Az üveg mögött lúdtalpbetétek, sérvkötők és művégtagok várják az eljövendő gazdáikat, és van egy felirat: AZ EMBER PÓTOLHATÓ. Belladonna fojtott hangon azt mondja Richárdnak, hogy menjen előre, szó nélkül menjen el a sor mellett; ha szólunk hozzá, ne törődjék vele; forduljon jobbra és menjen a Rettegett Iván park felé szép lassan, kényelmesen. Richárd azt feleli, hogy ilyen ócska trükkökkel nem is érdemes próbálkozni. Mire Belladonna felcsattan.

Miért, mit akarsz? Hogy kővé változtassam őket? Vagy inkább téged változtassalak láthatatlanná?

Richárdnak e pillanatban semmi kétsége nincs afelől, hogy a nő csakis miatta nem hajlandó csodát művelni: mert azt akarja, hogy Richárd annál inkább higgyen a csodában. Richárd elbúcsúzik a művégtagoktól.

Na gyerünk, egy-kettő!, még mielőtt idénéznek!

Sápadt arcok, mint a Csemegében, amikor be lehet váltani a kenyérjegyet. Richárd számolja őket, negyvenkettőig jut. Sipító hang, valahonnan középről:

Tessék beállni a sorba!, mink már fél órája várunk!

A csoda nem igaz, de valószínű. Belladonna odalép az ifjúgárdistához, kezé-

be nyomja a zöldeskék szegfűket. Magas, vékony, kellemes arcú fiú, alig egy-két évvel idősebb Richárdnál. Belladonna beszél, de nem őhozzá, hanem egy jelentéktelen küllemű, vastag arcú, köpcös emberhez.

Csiszér elvtárs üzeni, hogy mindjárt itt lesz a fényképész!

A vastag arcú nem érti, vagyis lényegében érti.

Hogy kerül a Csiszér elvtárs a Pártközpontba?

Richárd ámul és bámul. Belladonna valami elképesztő hülyeséget mond; azt mondja, hogy lesz egy képes riport a lakosság spontán rokonszenvéről, és hogy akkor már hozzák is az állványokat; ugye ott a teherautó előtt lesz elég hely? És ezt olyan hangon mondja, amelyet a város lakói „sikerhangnak” vagy „protezsáló hangnak” neveznek; ezen a hangon előadva az is igaz, ami nem valószínű, és az is valószínű, ami nem igaz; és ez a hang egyszerűen el sem képzelhető olyasvalakinek a torkából, aki a Százház utcában lakik, és nem táplálkozik rendszeresen, és még arról sem döntött, hogy akar-e párttag lenni. Richárd nem egészen érti, hogy egy riport elkészítéséhez milyen állványokra volna szükség, de nem jut hozzá, hogy megkérdezze. És különben is, az ilyen dolgokat biztos nem szabad lefényképezni!

Már mennek is tovább. Mint akik mindjárt hozzák az állványokat. Belladonna megszorítja Richárd kezét; forró és nyirkos a tenyere. Azt már nem látják, hogy az első négy-öt ember fölszáll a teherautóra; és nem hallják, hogy a „sikerhang” rövid hatása megszűntével valaki megkérdezi:

Miért engedtétek el ezt a kis kurvát?

Rendőrautó gördül mellettük lépésben, kék-fehér. Egy másik. Egy harmadik. Richárd nem bírja tovább, el akar szaladni. A nő nem engedi. Elővesz egy kulcs-csomót, és belépnek az egykor elegánsnak szánt, szögletes barna házak egyikébe. Ebben a kapualjban furcsa módon semmi hulladék nincs; Belladonna bezárja maga mögött a kaput, és hangjában a mentegetődzés árnyalatával azt mondja, hogy halkan kell fölmenni, mert a földszinten és az első két emeleten laknak. A vállalati levélszekrény fölött villanyóra, a nő benyomja a kis fekete hasábot. Szép tiszta lépcsőház, még színes kerámiatörpék is vannak benne, akik barátságosan lengetik a csákányt vagy lámpást. Fönt rácsos ajtó, mögötte közönséges ajtó; Belladonna mindent gondosan visszazár. Neoncsövek ismerős pendülése; irodában tárolt eszközök és irodában élő emberek szaga.

Az álom velük együtt belép az IGAZGATÓ feliratú ajtón, amely mögött három helyiség van; a legbelső, legtágasabb szobába megyünk mi hárman, az álom és ketten ők.

Nohát, hogy tetszik?

Szőnyegpadló. Széles íróasztal, rajta mappák, telefonok és egy afrikai faragvány. Kárpitozott karszék, amelyre mintha még most is gondok nehezednének. Ugyanolyan színű dívány. Műbőr bevonatú cingár székecske, három. Mutató aszparágusz, hálás hajításokkal, két-három kaktusz. Komor Benjámín színes arcképe, szabványos világosbarna keretben. Asztalka írógéppel, fölötte kisebb, ugyancsak színes fényképek. Mindegyiken egy-egy nagytermetű, döglött állat, akinek a nyakán egy ember tapos, mindig ugyanaz a trópusi ruhás, jól táplált férfi. Belladonna magyarázza, hogy ezek nem ám igazi döglött állatok; nincsenek megölve, csak megbénítva! Moravetz elvtárs kiküldetésben volt egy kutatócsoporttal Tanzániában. Kint laktak a nemzeti parkban, fontos kísérleteket végeztek, s hogy e fontos kísérleteket elvégezhesék, bénító injekciókat lőttek az állatokba. Moravetz elvtárs azt állítja, hogy legalább olyan izgalmas volt, mint egy igazi

nagy vadászat. Micsoda páratlan érzés lehet!, helikopterről zsiráfot lőni! És hát Moravetz elvtárs már csak tréfából is megörököttette magát ezekben a diadalmas testhelyzetekben. Azt is mesélte, hogy ezekben az állatokban a szemük volt a leginkább lenyűgöző. Soha még olyan sokatmondó pillantásokat nem látott Moravetz elvtárs, mint amiket egy megbénított, ám különben teljesen élénk állat lövell!

A falról nagy jóindulattal nézeget az ország első embere. Egyetlen arcizma sem rezdül.

Belladonna, úgy látszik, felélénkül az át nem élt vadászatától. Saját szavába vágva, rászól Richárdra, hogy üljön le. Szétteríti a földön a Valóság Népet, törülközőt borít Richárd vállára, és az asztalka fiókjából elővesz egy ollót. Ő nagyon jól tud haját vágni, a hűginek is ő szokta levágni a hajukat. Csakugyan ügyes; legalábbis nyugodt, magabiztos mozdulatokkal dolgozik, és közben túri, hogy Richárd a csípőjéhez dőljön. Hullanak a hajcsomók a rotációs papírra. Belepik a vezércikket, a tudósításokat, elborítják az összes aktualitást. A trópusi ruhás triumfáns körvonalai odaképzeltelhetők a kényelmes karosszékbe; lent az utcákon razzia. Richárd érzi, hogy mindjárt sírvafakad. Felkiált:

Mégis, mit csináljak? Talán kövessek el kandallóbaugrást?

Csend lesz. Richárd feje fölött elhallgat az olló csattogása.

Ide figyelj: eszedbe ne jusson! Értesz engem? Az neked nagyon rossz lenne!

Bizony ez nem „sikerhang” és nem „protezsáló hang”, még csak nem is hasonlít hozzá! A túlhúzott idegek most már nem a torkot és nem a könnyzacskót szorítják. Miért baj az Belladonnának, ha neki, Richárdnak rossz lenne? A nő most már egészen izgott.

Esküdj meg, hogy soha nem fogod kipróbálni!

Richárd összeszorított szájjal hallgat. Újból csattogni kezd az olló. *Na jó, most már mindjárt készen vagyunk. Készen vannak. Richárdnak meg is kell néznie magát a mosdó tükreben.*

Van itt rádió; ne keressünk egy kis zenét?

Moravetz elvtárs rádiója. *Ne keressünk egy kis zenét.*

Álmod emlékeztet rá, drága fiam, hogy hiába is keresnének zenét: *a valóságban* elenyészett a zene. Ami persze nem jelenti azt, hogy ne volnának zenei műsorok a rádióban. Összepakaszkodva táncolunk mi hárman, Belladonna, Richárd és az álom: a meg nem keresett, képzeletbeli zene taktusára. Közben vi-
gyázunk, hogy föl ne borítsuk a hajcsomókkal borított újságpapírt.

Belladonna egyszerre csak megáll. A szomszédos helyiségből áthoz egy másik törülközőt, ráteríti a díványra; majd kihúzza hosszú, fekete hajából a csatokat, kiakasztja füléből a fülbevalót, leveszi nyakláncát. Kinyújtja karjait Richárd felé.

Az álom szeretné ezt a pillanatot a végtelenségig nyújtani; mert a következő pillanat már nem lesz ennyire szép. Ebben a gyönyörű pillanatban, amely sajnos mindjárt elmúlik, az álomnak bocsánatot kell kérnie Belladonnától, amiért néhány álompillanattal korábban kissé barátságtalanul beszélt róla. Ebben a pillanatban, amely *a valóságban* máris elmúlt, Belladonna tényleg nagyon szép, ha ez a szó még jelent valamit, azonkívül nincs a szájában rágógumi és nincsenek a fülében zörgő rézlemezek; de nem erről akartam beszélni. Nem igaz, de nagyon valószínű, hogy a maga módján szereti Richárdot; mindenesetre kevesebb önzéssel, mint Richárd őt. Azt még elárulom, hogy Moravetz elvtárs nem fogja feleségül venni, mert valamikor tavasszal, egy szép napon Belladonna távol marad az irodából, és

nem jelenik meg másnap sem, harmadnap sem; és Moravetz elvtárs aránylag hamar kideríti, hogy hová lett, és rájön, hogy soha nem is akarta feleségül venni. Pedig ugye láttad, hiányzó fiam, hogy Belladonna csodákra képes; arról már nem tehet, hogy *a valóságban* a csodák ugyanúgy elenyésznek, mint a zene; arról meg már végképp nem tehet, hogy a szépséges pillanatok is elenyésznek.

A következő pillanatban Richárd valami furcsát vesz észre a falra fellógatott, berámázott arcon. Mintha Komor Benjámint homlokán a bosszúság árnyéka suhanna át, sőt mintha szigorúan összevonná szemöldökét. És még ugyanebben a kedvrontó pillanatban az egyik telefon is megcsördül az asztalon.

Kitartóan, ráérősen csörög, mintha egy láthatatlan fűrészt vágná félbe a megkezdett mozdulatokat. Majd elhallgat, és egy lélegzetvételnyi időre kialszik a villany. De már fel is lobbannak megint a neoncsövek, pattogva hunyorognak. Belladonna tudja:

Lent vannak a villanyóránál.

Kik?

Ők.

Richárd megpróbálja elképzelni, milyenek lehetnek ezek az Ők. Nagy, kövér dunyhákat és matracokat képzelt a kapualjba. Amint lomhán tornyosulnak, és bátran törnek előre, mint a tankok. Ők az Ők. Belladonna magyarázza: mindjárt itt lesznek, de nem baj. Ő majd azt mondja, hogy túlórázik. És valami hihető mentség Richárdról is ki lesz találva, Richárd legyen csak nyugodt. (Egy-két villámgyors mozdulattal rendbeszedi magát és a helyiséget.) Richárd veszi a kabátját, indul kifelé.

Megőrültél? Te még nem ismered Őket!

A közönséges kijáratú ajtó tárva-nyitva, a rácsos ajtó szintén tárva-nyitva. A nő elkapja Richárd karját; sietősen, lázasan suttog; szikrákként szállongó kis csókokkal borítja Richárd száját és arcát, még a tenyerébe is belecsókol ott a nyitott ajtóban. Végül Richárd kezébe nyomja a kapukulcsot; figyelmezteti, hogy okosan és nyugodtan beszéljen Őkkel (ilyen furcsán mondja); aztán gyorsan visszahúzódik a vállalatba, és megint magára zárja mindkét ajtót, mint az imént.

Richárd nem tudja és nem is gondolkozik rajta, hogyan kell okosnak lenni. Most érzi, mennyire igaz a komolyan sohasem vett szólásmondás, amely szerint *a valóságban* botorkálók szépek lehetnek, de okosak nem. Az jár az eszébe, amit a nő mondott: hogy Rómaifürdőn van egy csónakház, és oda kimehetnének, ha Richárd meg tudná szerezni a kulcsot még ezen a héten. Richárd, aki rögtön el tudta képzelni, milyenek lehetnek Ők, a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudja elgondolni, milyen lesz az, ha kimegy Belladonnával a csónakházba. Nem lesz ott ebben az évszakban hideg egy kicsit? Talál a zsebében egy kockacukrot, amelyet annak idején elfelejtett kávéba mártani; azt most odaadja a hálásan vigyorgó, csákányos törpének.

És milyen furcsa kis tüzek gyulladtak a nő szemében, amikor azt kérdezte Richárd, hogy hol a csónakház kulcsa!

Apádnál van, édesem!, a zakója belső zsebében!

Lent a kapualjban senki. A kapu nincs is bezárva. Úgy pottyán a kapukulcs a vállalati levélszekrénybe, mintha kiszáradt kútba hullana: sokára hallatszik a koppanás, valahonnét mélyről. Lassan, egyenletesen forog a vállalati villanyóra korongja.

Richárd most már nem akar gondolni semmire. Közömbösen lépdel, mégpedig nem is a járdán, hanem a hosszúkás, élénksárga keramittéglákon lépdel. És

ha nem akar is gondolni semmire, azért a gondolatok elgondolódnak. Például ki az a Csiszér elvtárs? És hogyhogy ott a sorban senkinek sem jutott eszébe valamilyen „sikerhangon” előadható ürügy, amellyel esetleg távozni lehetett volna? Hogyhogy senki meg se próbálta? Sőt, mintha még büszkéek is lettek volna rá, hogy már fél órája várakoznak!

Ekkor döbbsen rá, hogy egyenesen arrafelé megy, ahol egy órával ezelőtt majdnem őt is fölszállították a nagy, zárt fedelű teherautóra. Megtorpan. Aztán továbbindul. Neki ebből az egészből elege van. Ezt ő nem csinálja tovább: odamegy és beáll a sorba. Tüzel az arca és a keze, ott, ahol a nő megcsókolta. Fáj a dereka, és egy hajszálnyival a nyaka fölött lebeg a feje. Hőemelkedése van, sőt most már eléggé magas láza van. Szájában összehúzódik és érdessé válik az elkínzott nyálkahártya.

Azon az utcasarkon, ahol az igazoltatás folyt, már nem zihál a teherautó, már nem várakozik senki, már nyomai sincsenek az akciónak. Csak a zöldeskék szegfűk hevernek a járdán szétszórva, széttaposva.

Ennyi volt, amit Belladonnából mutatni tudtam, egyetlen és nullátlan fiam. Lehet, hogy egyszer még előkerül egy villanásnyira, de már az nem látás lesz, hanem csak viszontlátás.

És persze Richárd nagyon szeretne volna megszerezni a csónakház kulcsát. Ez azonban egyszerűen lehetetlenségnek látszott. Először is, három napig feködni kellett, és addig Világi Józsefné ki sem tette a lábát a Damjanich utcai lakásból. Amikor végre ki lehetett menni az úgynevezett „friss levegőre”, Világiné ragaszkodott hozzá, hogy elkísérje Richárdot, és hogy a séta ne tartson tovább tizenöt percnél. E néhány nap során Richárd meg sem próbálhatta megszerezni a kulcsot; egyébként sem tudta, hogyan kezdjen hozzá. Állig betakarva feködt, és többnyire alvást színlelt, hogy ne kelljen beszélgetnie kiszámíthatatlan kedélyű, sovány és rémült anyjával, aki órák hosszat elüldögélt az asztalnál, és leveleket írt a sűrűsödő homályban, amelyeket aztán nem mert postára adni; vagy pedig pamuthulladékot bontott szálakra, amely szálakat aztán összecsomózott. Ez utóbbi foglalatosság „önkéntes termelési felajánlás” volt a gyógyszerészeti dolgozói részéről, amelyet annak ellenére teljesíteni kellett, hogy a gyógyszerterápiát időközben megszüntették.

Richárd anyja másféle életre volt fölkeszítve, mint amilyenbe a valóság sodorta. Azt már nem tudta volna megmondani, hol nevelkedett, sem azt, hogy kik nevelték és miként; ám annál erősebb volt benne az érzés, hogy jóakarató lelkek valamilyen különálló szerencsét, egyfajta kiteljesedett sorsot szántak neki, amely mégsem lett osztályrésze. És ez, józan ésszel megálmodva, nem is meglepő: hiszen *a valóságban* osztályrész nincsen, csak fejadagok vannak. Azt sem tudta volna megmondani, milyen személyek, milyen események fosztották meg formálódóban levő saját sorsától; érezte azonban, hogy életében törésvonalak húzódnak. Ezt az érzést, amely pedig Világiné lelkének jobbik része volt, Richárd képtelen volt elfogadni, minden látható jelétől irtózott; és maga Világiné sem tudott vele mit kezdeni. Ha tudott volna józan ésszel álmodni, akkor talán egy álom útbaigazította volna; csak hogy álmodni, ahogy *a valóságban* senki sem tudott álmodni, ő sem tudott; és kétségkívül meglevő józan eszéhez nem társult férfias elszántság. Miért is társult volna? – kértem én, az álom.

Szeretett volna zenélni vagy legalább zenét hallgatni, de már nem volt zene.

Szeretett volna társaságba járni, de társaság sem volt; voltak ismerkedési alkalmak, magányosklubok, összeverődések, csoportosulások, és főleg voltak szervezett kötelékek. Szeretett volna reggelente sokáig ágyban maradni, és testi rosszulérzést érzett, ha nem alhatott legalább kilencig, de inkább fél tízig; mégis reggelente fél hatkor kellett fölkelnie, legalábbis amíg a gyógyszerár meg nem szűnt. Kifinomult szaglása volt, holott a Népvalóság, akár a többi érzékszervet, az orrot sem dédelgette; óh nem, csöppet sem! Szeretett volna utazni, de a Népvalóság határai szinte légmentesen le voltak zárva.

Főleg utazni szeretett volna. Özönvíz előtti útikönyveket lapozgatott; mesélt látnivalókról, műemlékekről, múzeumokról, érdekes kicsiny zugokról, kikötőkről, fürdőhelyekről, fényesen kivilágított, gazdag és cikornyás városokról, hófödte hegycsúcsokról, székesegyházakról és más effélékről. Vidám és nyíltszívű helybeliekről is beszélt, akik a hozzájuk vetődő utazókat megvendégelik, akik tiszták, pontosak, becsületesek, és akikkel életre szóló barátságot lehet kötni. És akik teljesen szabadok. Világiné mindezt úgy adta elő, mint aki a saját szemével látta; mintha mindez teljesen igaz, vagyis merőben valószínűtlen volna. Mintha azok a szép városok azóta nem lettek volna porig bombázva, a szép tájak túlzásfólvá, a szép tengerek elfertőzve. És ha szépek, akkor mi van? Richárd, maga sem tudta miért, szinte már neheztelt ezekre a távoli, valószínűtlen országokra, amiért esetleg mégiscsak szépek. És ha szabadok, akkor mi van? Ezt gondolta Richárd, miközben alvást színlelt.

És ha ki lehetne menni, ha meg lehetne tapogatni a szabadságukat, akkor mi volna? Bemenni az első nagyvárosban az első szabadságboltba?, vásárolni egy kis adag szabadságot, honi viszonyokhoz mérten ijesztően magas összegért?, jól elcsomagolni a bőrönd fenekére, annak reményében, hogy a Népvalóság vámtisztje nem fogja észrevenni?

Richárd nem akar utazni. Nem akarja látni azt, ami úgyszincs. Richárd életének nincsen összefüggő pályája, ezért Richárd életében törések sincsenek. Úgy érzi, bár ezt nem tudná megindokolni, hogy a Népvalóságból *agyilag* már soha többé senkinek nem lehet elutaznia.

Ugyanakkor azt is érzi, hogy ennek semmi köze a szülőföld iránti állítólagos hűséghez; ez nem hűség, hanem a fel nem dobott kő hitetlensége. Nem az összetartozás jele, nem a táj iránti ragaszkodásról tanúskodik, ellenkezőleg: ez a szétszórás kezdete, a Holdra telepítés első, még lélekbeli fázisa.

Ezért aztán Richárd az anyját sem szereti.

Különben jól érzi magát; most már nincs láza, most már fölkelhet. Vasárnap van; délelőtti operaelőadás a Nemzeti Színházban. A *Nebukadnezárt* adják, amelyet a *valóságban* Lermontov poémája nyomán komponált egy híres francia zeneszerző; Dániel szerepében a híres olasz bariton, akiért nemcsak Világi Józsefné rajongott, Mario Campanella. Az operaelőadások javarészt a Nemzeti Színházban vannak, amióta megszűnt az Operaház.

Eddig hallgattam róla, fájó hiányú fiam, de most már kénytelen vagyok elárulni: a Népvalóság útján a platánsor kivágásával egyidőben az Operaházat is felrobbantották, azzal az önmagában véve jogos indoklással, hogy amúgyis egyszer s mindenkorra vége szakadt a zenének, azonkívül ebben a városrészben kevés a zöldterület. Szó volt róla, hogy az Operaház helyén, a várost új színfolttal gazdagító Erkel Ferenc téren játszópark létesül; addig is fölhúztak a tér közepén három ízléses, csinos barakkot, amelyekben a Városfejlesztési Hivatal irodái kaptak helyet.

Világiné kijelentette, hogy Richárdnak is van jegye. Richárd nem volt benne biztos, hogy akarja-e látni Mario Campanellát, amint úgy tesz, mintha összekapcsolódnának a torkából feltörő hangok, és a közönséget, amint úgy tesz, mintha gazdagon kimunkált áriát hallana; de azért ment.

Viszi őket a mozgólépcső, egyenesen a pénztárhoz.

Ott aztán kiderül: nemhogy két jegy nincs félretéve, de még egy sincs. Húsz perc van az előadás kezdetéig; Világiné egyik embertől a másikhoz futkos, próbálkozik, reménykedik. Richárd összerázkódik: hogy valaki semmiről, soha ne tudjon lemondani! Elképzeli anyját, amint igazoltatáskor egy utcasarkon azt magyarázza, hogy neki másnapra operajegye van félretéve.

Letelt a húsz perc, üres az előcsarnok. Világiné a jegyszedőnőkkel alkudozik; integet Richárdnak, jöjjön közelebb. Richárdon villanyütésként fut végig egy érzés: ha most meg nem szerzi a csónakház kulcsát, akkor soha!

Világiné eltűnik a bejáratí függöny mögött. A jegyszedőnő mutatja Richárdnak, hogy ő is gyorsan tegye le a kabátját a ruhatárban. Megszólalnak a nyitány hangjai, külön-külön, darabokban. Richárd a fejét rázza.

Fut át a síneken, át a körúton. Rohan föl a sarokház lépcsőjén, azoknak az ablakoknak a magasságáig, amelyeknek tetejére nagy, piros betűkkel ki van írva: DENTAL DEPOT. Csönget. Még egyszer csönget. Harmadszor is csönget. Lemegy, éppoly lassan, amilyen gyorsan jött. És megint érzi: most vagy soha! Várákodik a bezárt patika előtt a fel-felerősödő szélben. Nézegeti a pénztárgépet, a szép rendben kirakott porcelántégelyeket.

Bezzeg ez a patika nem úgy van bezárva, mint az a másik, ahol az anyja dolgozott!, ez csak azért van bezárva, mert vasárnap van! Richárd megsajnálta Világínét. Mennyire örülne, ha idevennék dolgozni!, ebbe a forgalmas, tekintélyes patikába, amelynek régen valami szép neve is volt, bár ez a *valóságban* jóformán teljesen elfelejtődött. Hiszen az anyja igen jól végezte a munkáját, amíg volt mit végezni... egyszer szó volt róla, hogy kitüntetést kap... tud franciául, útbaigazítaná az erre tévedő külföldieket. Hátha egyszer megint jönnek ide külföldiek. Egész nap nézhetné a Nemzeti Színházat. Bejárnának hozzá a színészek meg az énekesek. Torokerősítőket állítana össze nekik. Hangszálgyógyszert. Közben hosszú részleteket mondana föl a *Sasfiókból*, mert azt kívülről tudja, meg *Az ember tragédiájából*, mert azt nem tudja kívülről, de addigra megtanulná. Azok meg ámulnának és bámulnának. *Nahát, Ilona!, ki hitte volna?, magának tulajdonképpen föl kellene lépnie!* Ezt persze tréfából mondanák, de Világiné heteken át megdicsőült izgalomban tépelődne rajta. És akkor... egy szép napon... ájtjönne a körúton... a Mester!, Mario Campanella! Tört magyarsággal mondja, hogy szeretné kipróbálni a híres hangszálpasztillát... és tátva marad a szája!, mert addigra már Világi Józsefné folyékonyan beszél olaszul, és kiderül, hogy mindkettejük legkedvesebb költeménye a *Megszabadított Jeruzsálem*...

Mintha durva kezek szaggatnák szét az ábrándképet. Richárdban feltolakszik a gondolat, hogy máris lesz üresedés a patikában, ha a kartársnők egyike-másika megbetegszik vagy eltűnik, ahogy manapság oly sokan eltűnnek, Richárd legszívesebben a falba verné a fejét, amiért ilyesmiket gondol, és nem tud ilyesmiket nem gondolni. És ha egy angyal jönne, hogy igaz embereket keressen a városban. Richárdot nem számítaná közéjük.

Néhány ember, szünet lévén, kilép a színházból. Köztük Világiné. Kalap nél-

kül, kabát nélkül. Holnap köhögni fog. Félő, hogy észrevette Richárdot, aki a kelenél egy pillanattal később rejtőzött el az egyik oszlop mögé. Világiné megáll a járdaszélén. Öklét rázza fölfelé, a DENTAL DEPOT feliratú ablakok felé. Lelép a járdáról. A gyógyszerertári árkád felé indul. Az oszlopok felé. Mielőtt a sínekhez érne, meg kell állnia, mert éppen jön a villamos. Elmegy a villamos. A színházból csempetés hallatszik, Világiné visszafordul. Kezdődik a második felvonás.

Richárd most már át van fázva. Lehet, hogy nem is lesz annyira hideg abban a csónakházban. Talán van ott egy kis kályha. Vagy egy hősziget. Hátha maradt a csónakokban egy kis meleg még a nyárról. Felhevült gumimatrac, amely még nem sugározta ki minden forróságát. Egy kis napfény, aki még augusztus vége felé betévedt az ablakon, és azóta nem találta meg a kijáratot. Sőt egy-két kőszá madárfütty is ottragadhatott, miért is ne? Pár szá virág, leánder vagy futóróza; hátha még nem hervadtak el. És hátha a plafon kékre van festve!, menyeyei kékre, mint a nyári égbolt!

Fölötted semmilyen égbolt sincsen, édes elmúlt fiam, akihez beszél az álom. Te sem vagy már alatta semminek; mégis a te kedvedért van ez a sok ábrándozás, ez a még több hiábavalóság. Vágyak nélküli fiam, látod szemeiddel: álmod még ez egyszer, utoljára csak félig állja útját a vágyaknak.

Mert egyszerre csak magától értetődő lesz minden. Autó fékez, kiszáll Sertéssy, magához inti Richárdot, fölmennek a fogászati raktár mögötti lakásba, Sertéssy kibújik a zakójából, a zakót ráteríti az egyik székre, s bemegy a szobába átöltözni. Ennyi az egész. Richárd egy-két másodpercig dermedten áll, aztán egy mozdulat, és kezében van a cikcakkos élű biztonsági kulcs, meg a hozzákapcsolódó, csónak formájú kulcstartó. Verejték folyik végig a hátán, remeg a lábikrája.

Kijön Sertéssy, beakasztja zakóját a szekrénybe, megveregeti Richárd arcát. Elégedetten rőfög, hasát simogatja, közben himbálódzik a tokája.

A maga nemében kétségkívül nagyszabású ember, ma még az ő furcsa és kevéssé megnyerő módján ő a világ ura. Ma van vasárnap, ma még a *valóságban* ő a világ ura, bár ez – mint már megmutattam – csöppet sem vet rá jó fényt; a világról pedig, helyi szóhasználat, „szegénységi bizonyítvány”; szegény világ. És bár az álmok a legkritikább esetben szoktak latinul beszélni, most az egyszer ezen a félholt nyelven tennék egy megjegyzést: Asperius nihil est misero, dum surgit in altum; ami a *valóságban* körülbelül azt jelenti, hogy senki sem gyalázatosabb, mint a nyomorult, ha fölhág a magasba. S ha most azt kérdeznéd, fiam, hogy hol van a magasság?, talán a Holdban?, akkor azt válaszolnám, hogy az általad megálmodott világban inkább csak „horizontális magasságok” vannak. Ma van vasárnap; Sertéssy Elemér, a világ ura egyenest a Népszínház utcai kandallóból érkezett; arcáról ki nem finomult élvezet és bitorlás visszfénye sugárzik. Holnap hétfő lesz, holnap a világ urának vége lesz, de még a világnak is vége lesz, bár a világ, mint ilyenkor szokása, erről még jó ideig nem vesz tudomást. Holnap reggel indulnak a rendőrök, hogy elővezessék Bugyácsékat; holnap délből határozza el Sertéssy Elemér, hogy megszabadul Bugyácséktól; holnap délután fog Sertéssy Elemér semmivé tétetni Bugyácséktól. Ma még vasárnap.

Ma még vasárnap van, de az álom számára nincs idő.

Sertéssy elővesz egy hosszúka csomagocskát, új szerzemény. Kibontja. *Férfiak vagyunk egymás között, igaz?* És ugye sejtet, fiam, ki van a csomagocskában, mire fog mindjárt ráismerni Richárd, zsebében a csónakház kulcsával.

Arasznyi porcelántest. Fehér, csillogó. Még a rézlemezek is látszanak a fülében. Kövér, szőrös ujjak tapogatják végig a porcelántestecskét; Richárd ezt már

Lengyel Péter

Holnapelőtt

nem-regény, 89-90-91

„Egy Morrison nevű amerikai csillagász néhány évvel ezelőtt a Bjurakan-i szimpozionon (Örményország) 10 a huszonegyedikén és 10 a huszonkettediken közötti számú morzsára (bit) becsülte az emberiség felgyülemlett teljes tapasztalatát. A történelem során készült könyveket és kéziratokat 10 a tizenegyedikén bitnyire teszik. Foglalkozási ártalom: először is kötelességszerűen kétkedem: vajon ki lehet-e egyáltalán fejezni *bitekben* az emberi tapasztalatot? Ugyanazt érti e szón a csillagász, mint mi, civilek? Kérdezek: hány *bit* a balatoni szél szaga? egy hógolyó a nyakamban? egy rekedtes női hang varázsa? A végkövetkeztetést azonban elfogadom: a nagyobbik rész nem jutott kifejezésre, az egyének magántartományában maradt. Az a dologom, hogy növekedjék a kifejezett, s ezáltal *megosztott* emberi tapasztalat.”

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

csak egészen elmosódottan látja. Odahajol az egyik alacsony fiókosszekrény fölé; s ahogy a könnyecsek ráhullanak a leheletnyi rétegben odarakódott, lisztnél finomabb, csehszlovák gyártmányú fogporra, megőrzi formájukat. Hideg fényű, rugalmas gömböcskék; mintha lázmérő tört volna szilánkokra.

Negyedóra múlva látni fogja, hogy a Híradó mozi piros-kék neonbetűi le vannak szedve, s az üvegajtón ormótlan tintaceruzás betűk vannak hivatta közölni, hogy ÁTALAKÍTÁS MIATT ZÁRVA. Szemközt a mozival a New York kávéház, amelynek *a valóságban* az a neve, hogy Vörös Csepel bisztró, ugyancsak átalakítás miatt ugyancsak zárva; és ha egyszer nincs nyitva, akkor nem is volt. Kivéve a mélyvízi részt, ahol ócskavasgyűjtő telep működik; a Népgazdaság szívéen viseli az ócskavas gondos, biztonságos tárolását.

Még néhány perc, és Richárd ott áll a Párt első titkára előtt, aki most már csak félig-meddig tartózkodik ismeretlen helyen. Mindenféleképp kérdezik tőle, Richárd nem is igazán érti, hogy miket; az is lehet, hogy mindezt nem tőle kérdezik, hanem valaki mástól. Egy tolmácsnő gyors mondatokkal oroszra fordít.

Hosszú asztalnál ülnek a népi demokrácia vezérsillagai, sápadtan, borotvatlatlanul, gyűrött zakóban. Előttük frissítő, szendvics és gyümölcs, de nem élnek vele. Richárd egyiküket sem ismeri föl. Az ott középen, az a bajszos, az lesz Komor Benjámín. De hiszen Komor Benjámín sokkal fiatalabb! Hiszen ez egy aggastyán! És a mosolynak, amely meg van szokva lakosságilag, a mosolynak híre-hamva sincs! És a nyakán van egy vízszintes vörös heg! És varrások nyoma látszik! Egészen hanyagul, durva öltésekkel van a feje a nyakához fércelve! És a fél arca, mintha kipukkadt volna, és utólag volna megragasztva, mint egy rossz biciklibelső!

És ott mellette az a kövér, kopasz ember, az is apró darabkákból van összefoldozva, amelyek ráadásul nem is illeszkednek pontosan! És ott van egy széles arcú, tömzsi nő, akinek a hajából és a ruhájából csöpög a víz!, tócsába gyúlik az asztalon! És egy másik ember, aki nem annyira kövér és nem teljesen kopasz, annak a bal szeme annyira ki van dülledve, hogy már valósággal kilóg, és ez a szem, ahogy a gazdája forgatja jobbra-balra, mindjárt kiugrik a helyéből! És a többiek is, mind-mind olyan furcsák.

Hiszen ezek már tényleg nem élnek!, ezek a szó legszorosabb értelmében, testileg is meg vannak halva! De hát akkor milyen erő mozgatja őket?, honnan kapnak levegőt a tüdejükbe s a nyelvükre szavakat? És most úgy érzi Richárd, hogy mindjárt szétrobban egy igen különös, igen bonyolult és mindent összevéve kissé szégyenletes érzés gőzeitől. Mert egészen pontosan tudta, hogy akivel ott áll szemközt, az egy közönséges tömeggyilkos, akit minden enyhítő körülmény figyelembevételével is föl kellene akasztani. Azt is tudta, hogy ez az ember nem a saját jószántából tömeggyilkos, még ha megpróbálja is ezt a látszatot kelteni; azt is tudta, hogy ez nem enyhítő, hanem súlyosbító körülmény. Most azt is látnia kell, hogy ez az ember mindezekén kívül semmi más, csak egy eltakarítatlan, beszélő hulla. És mégis: nem tudja nem sajnálni a szerencsétlen, idős embert; és nem képes tisztelet nélkül nézni a magányos, tragikus hősre. Legszívesebben odalépne hozzá, kezét szorítana vele, vagy éppenséggel átölelné (ahogyan hivatali kötelességből oly so-

kan átölelték már ezt a feloszlóban levő, működésképtelen testet), félrevonná valamelyik szomszédos helyiségbe, és ott a szemébe nézve, a lehető legnagyobb szeretettel megkérdezné, ha meg tudna szólalni: „Mondja, kedves Komor elvtárs, mégis hogyan képzelte Ön ezt az egészet?”

Úgy érzi, hogy rövid életének, amely (tisztában van vele) nagyon hamar véget fog érni, ez az utolsó és talán egyetlen igazi pillanata. Amikor szemtől szembe láthatja Komor Benjámint. És ezért (ezt is világosan érzi) megérdemli sorsát; valamint azt, hogy nem jutott neki sors.

Időközben elhangzott néhány kérdés, amelyeknek Richárd egyikére sem válaszolt. Valaki előrohan, fenyegetődzik, és aránylag erősen arcul üti Richárdot, aki megtántorodik, de nem esik el. Hangok rebbennek fel. Richárd jólesően elmosolyodik: de hiszen ez Rácz József, akivel a József körúton olyan sokszor ebédelt együtt! Ő az, csak egyenruhában van, és nincs haja, és a koponyája tetejét egy horpadás osztja ketté! Nahát, ki hitte volna, hogy Rácz Jóskának nyereg van a fején! És milyen haragos, milyen könnyörtelen arca van! Ott áll hátul meggörnyedve, az eddiginél puhábban és összeroskadva Monostory-Donauer. Szakki-fejezéseket mond, amikkel azt próbálja megmagyarázni, hogy a tárgy elveszítette beszédképességét, és hogy újra meg kellene tanítani beszélni. Mire az egyik ember Komor Benjámin háta mögül kiabál valami dühöset és parancsolót; mire azt mondja Monostory-Donauer, hogy akkor eldöntendő kérdéseket kell föltenni, hogy a tárgy rábólinthasson vagy fejet rázhasson.

Eldöntendő kérdések?! Vegyétek tudomásul, hogy itt minden kérdést mink fogunk eldönteni!, piszkos árulók!

És már taszigálják is Richárdot a karhatalmisták. De az asztalnál intenek, hogy egyelőre még maradjon. Marad. Ott ácsorog a falnál, óreitől közrefogva. Most már senki sem törődik vele. Stájdub Viktor sem, aki most ugyanott áll, a hosszú asztal előtt, ahol az imént még ő. Egy pillanatig Richárd felé fordul, és azt mondja:

Meg lehet próbálni, de nincs jelentősége!

és máris valami másra tereli a szót. A tolmácsnő hosszú, kopogó mondatokat mond.

Mégiscsak ő az egyetlen istennő, akit sikerült kiszabadítani a buborékokból!

Na csak mesélj!, most éppen arra van időnk!

Hát igen!, persze tagadja! De nekem bizonyítékaim vannak.

Nekünk meg arra vannak bizonyítékaink, hogy kapcsolatban álltál az ellenforradalom főkolomposaival! Ehhez mit szólsz?

Na beszélj!

Nehogy azt hidd, hogy mindig ilyen barátságosak vagyunk! Elvtársak, tessenek már egyszer- s mindenkorra eldönteni: vannak istenek?, vagy nincsenek istenek?

De Komor elvtárs! Már a Bibliában is meg van írva, hogy nincsenek!

Nekem a Bibliára meg a Népsportra ne hivatkozzatok!

Elvtársak, istenek annyiban léteznek, amennyiben támogatják a népi demokráciát.

És attól nem félünk, elvtársak, hogy kígyót melengetünk a keblünkön? Először megengedjük az isteneknek, hogy létezzenek, aztán ők visszaélnek a mindehatóságukkal, és ripsz-ropsz, megdöntik a szocializmust!

Nem vitatkozunk, elvtársak. Önök nem tanulták meg a dialektikus materia-

lizmust. Istenek – nincsenek; népi demokrácia – van. Istenekre szükségünk van – és mi következik ebből? – a népi demokrácia csinál isteneket! Világos? Hogy aztán ebből mi lesz, arról majd aztán fogunk beszélni. Világos?

De kérem, a Népgazdaság jelenlegi fejlettségi szintjén...

Kuss.

A tolmácsnő fordít. Aztán egyszerre csak ott áll a hosszú asztal előtt egy nő. Richárd kiáltani akar, de nem jön ki hang a torkán. A nő, úgy látszik, nem veszi észre őt. Úgy látszik, senkit sem vesz észre.

Nos hát, Venus elvtársnő... vagy szólíthatjuk Aphroditénak?, reméljük, Venus elvtársnő nem veszi rossz néven, hogy átmenetileg megzavartuk földöntúli nyugalmát...

A nő megbabonázva, sóvár szemmel bámulja a szendvicseket. Haja rövide van nyírva. Szürke vászonzubbonyt visel és ugyanolyan szürke, bő nadrágot, afféle munkaruhát, amelyben utcára nem szokás kimenni. Lábán férfibakancs, amelyből hiányzik a fűző.

Tehát arról van szó, Venus elvtársnő, hogy van egy nagy tervünk. Ön is tudja, hogy hazánkban ellenforradalom zajlott, amely pártunkat és népiünket a pusztulás küszöbére sodorta. És miért? Mert még mindig túlságosan közel vannak az imperialisták!

Ez a szó nem is úgy hangzott, hogy „imperialisták”, hanem inkább úgy, hogy „intimpisták”.

Tehát, mi a teendő? A magyar népet el kell távolítanunk a veszélyforrás mellől. És az a mi nagy tervünk, Venus elvtársnő, hogy még mielőtt megvalósul a világkommunizmus, kísérleti szinten létrehoznánk egy egészen különálló, magyar kommunista valóságot. Egy ember még nem járta, lakatlan vidéken. Egy különálló, vadonatúj bolygón. Például... a Holdon. Ugyanis az önről elnevezett bolygó, Venus elvtársnő, a Népgazdaság jelenlegi szintjén egy kicsit nagyon is messze van. Hát ehhez kérnénk az ön segítségét, Venus elvtársnő. Ugyanis a tervek szerint ez a kis magyar kommunista láger, ott fönt a tisztafényű holdkráterek peremén... ez a szűzi valóság a Szerelem jegyében fog állni. Ifjúság. Megújulás. Gyönyör. És kiteljesedik az ember alkotó micsodája... igen, alaplényege. Az sem titok, hogy az ön kollégái, a többi hogyishívják... ja igen, isten, ők jelenleg egy befőttesüvegben tartózkodnak; de rövidesen intézkedünk a szabadságra helyezésükről, és akkor ők is kapnak egy-egy ígéret földjét. Ha tehát, egy szó mint száz: ellenforradalmár banditák ricsreccs, népi demokrácia hűséges támaszai sipirc föl a Holdra. Egy kis szünet, hogy a tolmácsnő utolérhesse a szeszélyesen töredező, ürge mondatokat.

Namármost Venus elvtársnőt is föl fogjuk a Holdra küldeni, csak még előbb tessék maradéktalan szerelmet ébreszteni a holdkráterek iránt. Jó? Nahát, akkor most Venus elvtársnő, legyen szíves, éljen egyetértési jogával.

A nő, akivel Richárd valamikor nagyon régen együtt mozgólépcsőzött, és aki valamikor nagyon régen csodákra volt képes, most fölneéz a szendvicsekről. Végigtekint a vezetni merő holttesteken, akiknek nem elég jóra vágyani, s a következő két szót mondja:

Kurva anyátokat!

Megfordul és kimegy. Senki sem tartóztatja föl. A tolmácsnő meg van akadva: nem tudja, mit fordítson. Lentről, az udvarról fegyverropogás hallatszik. Valaki egy egész tárat kilőtt. Komor Benjámin a fejét csóválja. *Ejnye!, pocsékolják itt a nép vagyonát!* Hirtelen olyanok lesznek a mozdulatai, mintha megglazult volna a feje. De azért nincsen semmi baj.

Richárd egy pillanatig úgy érzi magát, mint egy igazi, pirospozsgás, Élenjá-

ró Üzemi KISZ-titkár. De csak egy pillanatig. Utána másképpen érzi magát. Mintha boncteremben volna, s látnia kellene, amint őt magát boncolják.

Stájdub elvtárs, te börtönpondró!, hallasz engem? Azonnal keríteni kell egy másik istent vagy istennőt! Hol az a befőttesüveg?

Ne tessék haragudni!, megvolt... meglesz... megvan...

Harminc percen belül idehozod, különben ricsreccs. És ne hidd, hogy egész tárral fogjuk a töltényt rád pazarolni!

Stájdub izzad. Richárdra mutogat.

Hol a befőttesüveg, amiben az istenek vannak? Mindenki tudja, hogy te dugtad el! Hol?!

Eldöntendő kérdést! Eldöntendőt!

A Damjanich utcában van?!

Richárdot kivezetik; és tudja, hogy ami most következik, az elkerülhetetlen. Annyira nem fél, hogy ezt már meglepőnek találná, ha képes volna meglepődni még. Ellenkezőleg, megnyugvást érez. Még az utolsó pillanatairól is milyen körültekintően gondoskodnak. Megpróbálja, mint már annyiszor, elképzelni az életet a Holdon, de nem képes rá. Megpróbálja elképzelni az életet a Földön, erről azonban végképp sejtelve sincs.

Odaérnek a hosszú, ablaktalan raktárépülethez, ott megállnak. Rászólnak, hogy forduljon a fal felé. Richárd várja a lövést. Eszébe jut egy elbeszélés, amelyben agyonlőnek valakit, aki, míg a fegyver csövéből megérkezik a golyó, kigondol egy hosszú költeményt. *Világokat álmod a világ hátára:* eszébe jut ez a furcsa mondat. Lenéz a földre, nézi a repedezett betont. Megpillant az egyik repedésben egy kis hajtást, amelyre az előbb véletlenül rálépett. És ha nem lépett volna rá?, vajon egyenes, nagy fává nőhetne?

Kocsizúgás. Világos, gondolja Richárd, addig nem lőhetnek, amíg el nem halad a kocsi. A kocsi megáll. Richárdnak azt mondják, hogy szálljon be. Fialat sorkatona vezet, mellette Stájdub. Mögötte, Richárd mellett Rácz József. Egyenruhában, pisztolytáskával, vállain aranyszínű, csillagos lappal, fején szolgálatból eredő kopaszsággal, kopaszságán horpadással, horpadásán tányérsapkával. Senki nem szól egy szót sem, csak Rácz József enged meg magának egy-egy megsemmisítő pillantást.

Es egyszerre csak Richárd úgy látja, hogy máris megérkeztek a Holdra, holott a Damjanich utcába indultak; és amiben ülnek, az nem úrhajó, hanem csak egy Raj-Gaz típusú katonai terepjáró. A helységből, amelynek romjain a Raj-Gaz típusú terepjáró bukdácsol, újra táj lett. Holdbéli táj. A kocsi nagyokat zökken, rázkódik. Üggyel-bajjal kerülgetik a téglahalmokat, gerendákat, bombatölcséreket, holttesteket. És mégis: mindez túl van a gépkocsi ablakán, túl az üvegen. Mindez csak pereg, mint a mozgólépcső vagy mint a film; és Richárd már olyan sokszor látott háborús filmeket.

A Vágány utcánál torlasz van, a torlasznál igazoltatás, ám a Raj-Gazt azonnal továbbengedik. Tágabb és csipkésebb lett a láthatár. Játszi falomladékok, szeszélyesen kiégett ablakok. A hosszú, szürke betonpalánk eltűnt. Látható volna az, ami mögötte van, ha volna mögötte valami. Csupa mozgás, csupa hátrahagyás, csupa összedőlés, csupa szétporladás. Minden csupa mozgás, csupa mozgékony-ság; csakhogy formaként semmi sincs merevebb és élettelenebb, mint a mozgás! Így beszél a mozdulatlan álom a sokkalta mozdulatlanabb megálmodóhoz.

A Dózsa György úton, kevéssel a jugoszláv követség után, kipukkad a jobb hátsó kerék. A sofőr nekiáll kereket cserélni; Rácz József szó nélkül int, hogy

Stájdub és Richárd menjenek előre. Ő maga is utánuk indul; jobb kezét a pisztolytáskáján tartja.

Itt nagyjából megmaradtak a házak, csak a Szakszervezetek sötétszürke téglalateste nyaklott össze, maga alá temetve a bronzból öntött kalapácsos munkást, aki pedig a Lenin-szobor mellett a környék második büszkesége volt.

Embereket egyelőre nem lehet látni, legalábbis élőket nem. A halottak a felvonulási tér betonján vannak sorban kiterítve, arcuk csomagolópapírral vagy a Valóság Népével van letakarva. És porfelhők. És pernye. És oltásra váró tüzek. De mindez már csak mellékesen. És ott, ahol az Ajtósi Dürer sor volt, ott egy furcsa, füstölgő, lapos törmelékdomb mögül kikandikál a Sportcsarnok. De mindez, noha csöppet sem derűs és még kevésbé vidám, ugyanakkor nem is különösebben szomorú, és megrendülni sem ad lehetőséget. Mindez inkább csak magától értetődő.

Most már a Keleti pályaudvart is lehetne látni, ha fennállna; mert a Gorkij fasortól az egész városrész jóformán le van borotválva. Innét már az utcákat is csak az emlékezés húzhatja meg, vagy emlékezés híján a képzelet. A hely, ahol egykor a Damjanich utca húzódott, szintén a képzelet vonalzójára szorul.

Émelyítő szagok.

A sarokház nagyjából megvan, attól eltekintve, hogy ki van égve. Csodával határos, de megvan a hirdetőoszlop is, amelyen vörös háttérből üvöltésre nyíló fiatal száj hirdeti a Forradalmi Ifjúsági Napokat, és perspektivikusan zuhanó, kövér plakátbombák alatt nagybetűs felirat kiabálja, hogy vádoljuk az imperiaлизmust. Ennek már végképp semmi jelentősége, ez még csak nem is magától értetődő, ez nem értetődik semmitől.

A hirdetőoszlop mellett halomba rakott ingóságok. Bútor, ágynemű, kofferek. Mintha megint lomtalanítás volna; pedig csak lakótalanítás volt. És az ingóságok mellett ott szorgoskodik Fekecs. Még eléggé messze. Még mintegy száz lépésnyire. Vagy százhusz lépésnyire. Éppen egy kisebb szekrényről veri le a lakatot. Éppen kivesz ebből a kisebb szekrényből egy lezárt befőttesüveget. A lezárt befőttesüveget éppen felnyitja. Éppen beleszagol. Éppen elfintorodik, és az üveg tartalmát lassan, komótosan belecsorgatja a rácsos utcai lefolyóba. Éppen az utolsó cseppig.

Ez volt az?

(Kérdi Rácz József.)

Ez volt az.

(Válaszolja Stájdub.)

És az álomnak nincs több mutatnivalója.

És az álomnak nincs több elbúcsúznivalója.

És az álom ebben a pillanatban válik semmivé.

És a csodák elmaradnak.

És az élet elmarad.

És az eljövendő most már nem elmulandó, hanem elmaradandó.

A sötétség összehúzódik és összezárul: nagy, nagy, nagy fekete párdúc. Fekete fogai között, fekete szájában viszi a behorpadt, puha földgolyót. Nagy, nagy, nagy fekete léptekkel vonul

• VÉGKÉPP • SEHONNAN • FÖLÖTTÉBB • SEHOVÁ •

Templombazár

A Templom-tér alatti (múemlék) Bazársoron
 madárfészeknyi boltok, műhelyek tarkáltak;
 az aggszűz nővérek papírkereskedésében
 sose látott számológép kínáltatta magát:
 kifeszített gumiszálakon kell tolni-húzni
 a kisdéd piros és fehér golyóbisokat;
 gombnyomással tokjába süllyeszthető
 a furmányos masina, csakhogy méregdrága;
 a jámbus-léptű kráizlerájós új dekameronnal
 szórakoztatta ráérős kuncsaftjait:
 Casanova – hozzáképest – csupán szerényke
 és istenfélő jezsuita-novicius vala;
 a sárgapirosalma-arcú órás és ékszerész
 horgászkalandjának nem akart végeszakadni,
 – fűtyült rá a mester, hogy a százegyedszer
 hallott meskete a könyökünkön jön ki;
 a langaléta, apostolszakállas cipésmester,
 ki urizálva lábtyűművésznek címezte magát,
 ortopéd lábbeliket is készített,
 s amikor Palger Pityó óvatosan megkérdezte,
 mi legyen az a zortopéd, nem hamarkodta el
 kitérő válaszát Hans Sachs jeles utóda:
 hátugyekérem asztat nemlehesse megmagyarázni;
 a lasifülű föstékárusról azt hírelték,
 hogy – befejezvé a Polgári Iskolát –
 görbebottal vonult végig a Nagyuccán,
 holott ez csak a maturust illeti meg;
 derék figarónk, a pajkos koszvakaró, megkért,
 vinném ki a fűtyülőjét: nem tud időt szakajtani,
 hogy fölmenjen az újonnan kimeszelt pisuárba;
 a vásározó, népszerű késes-köszörűs
 centerkedett a Legényegylet focicsapatában;
 beretvaköszörülés közben Schopenhauert emlegette
 és Nietzscheből idézett nagy álmélkodásomra;
 a Bazársort a bibircses képű szabó műhelye zárta;
 a főnök önkéntes taccsbíróként hadonászott
 a vasárnapi futballderbiken, örökké opcájgot
 és hencet reklamált; ha pedig mértéket vett,
 bizony-bizony fölöslegesen is elmatatott
 a pantalló-ehü kiskanik monyája körül.

Menetkészen

Teljes szívemből és minden erőmből útáltam
a rám kényszerített bugyiszín kezeslábast
Hosszúszárú fekete flórharisnya járult hozzá
és bolyhosmeleg meggypiros téliüng
Fölcimbálva kályhacsónadrágomat
megigazítottam a gubancos hőzentrágert
(Kristofics Józsi kantárnak titulálta)
majd a Janinktől örökölt kiskabát következett
Mamuszának becézett vэндőkék posztótutyim
a húszennyihány munkást foglalkoztató
Schmalz-féle tutyigyárból származott
Udvari suszterunk Valter majsztram
börtalppal látta el mamuszomat
s egyszuszra harminckét majszképlít vert belé
(azért pont ennyi jancsiszeget
mert harminckettes baka volt a nagyháborúban)
és a suszteráj pangliján kallódó
cipőfelsőrész-resztliből helyrevaló spiccet
sikerített a dikiccsel mamuszkám orrára
(miközben benyakalt félmeszely fiksztit)
Anyám bebagyulált hétköznaplós berlinerjébe
zihérájsztűvel megtűzte a kendő két csücskét
Nyakamba kanyarintottam vádli-verdeső
kislibazöld színű vászontarisznyámat
(muffként a berliner nagykendő öble szolgált)
Az iskoláig vezető utcákon végigcaplatva
jól megjegyeztem magamnak minden házat
ahol a havat még öregibű se takarították el

Négysorosok

Pócspetri

Nem sejtette a vallató
hogy esztendőre
áldozatul követeli őt is
a bevált vallatási módszer

Távolat

*Akit elkapartak
miként az ebet
Idővel énekes
halott is lehet*

Farsangfarka

*Előbb-utóbb
úgyis kitudódik
hogy a szúzi maskarában
ringyó rejtőzködött*

Írás

*Számbavétettél ahogy kérted
megmérettél hisz erre vártál
csapnivaló az eredményed
imhol könnyűnek találtattál*

Riadalom

*Az attrakció
utolsóelőtti pillanatában
nyilall belé a döbbenet:
nincs kifeszítve a háló*

Kapaszkodó

*Az lenne jó ha gyáva eltűnésre
senki se kényszeredne
De jobb volna ha félsz nekül megélne
kinek maradt még kedve*

Pillangók és Ilonák

Van egy énekesnő, úgy hívják, Tokody Ilona. Van egy szerep, ennek már több neve is van. Madama Butterfly (Madama F. B. Pinkerton), Cso-Cso-Szán (Cio-Cio-San), vagy az, amit Puccini elképedve írt Budapestről haza: P-I-L-L-A-N-G-Ó-K-I-S-A-S-S-Z-O-N-Y. És van ez a kettő együtt.

Hol is kezdjem? Mondjam, hogy a szerep rátalált a legjobb előadóra, hogy teljesen azonosak egy-egy estére Tokody és Butterfly? Hiszen ez nem is igaz, mert a szerepért nem lelkesedem különösebben, és az életben sincs eszembe könnyeket hullajtani kis traviátáért, akik beleszeretnek a férfiba, és elvárják tőle, hogy pénzen vett szerelmüket jobban becsülje, mint az elvárható lenne. Illetve ma már talán szánom őket, de az csakis a színházi élmény miatt van, és nem a szerencsájukban, hanem a bánatukban fölzaklatóak. Itt viszont, ha körülnézek a széksorok között, azt látom, hogy az első pillanatokban, amikor a Pillangó még a színfalak mögött énekel, mindenki a zsebében, táskájában kutat a zsebkendőért. Igen, sírnak, mert Tokody hangjában ott vannak a könnyek, amelyeket nekünk kell kisírnunk, mert ez a hang egyszerűen és egyenesen ér el a szívig, de ott sem szűnik meg, ó, ne higgye senki, hanem megindul a halk remegés kifelé, megmozgatja a rekeszizmot, az arcon furcsa rángások futnak végig, és nagyon kell vigyázni, hogy már ekkor, öt perc után el ne kezdődjön a sírás, mert ezt nem lehet megúszni egyszerű könnyezéssel, de úgy kell bőgni, mint egy gyerek, hangosan, szípgova tiltakozni minden bekövetkezendő ellen. Ott, a színfalak mögött eldől már minden, ahogyan minden születésről tudni, hogy halállal fog végződni. Nincsenek fokozások, csak állomások, amelyeket el kell érni, nincs olyan pillanat, amely megrázóbb lenne a többinél, végig kell sírni három felvonást. Mindez akkor válik egészen bizonyossá, amikor a nő bejön a színpadra, meglátja a jövődöbeljét és megváltozik az arca, megpuhul, lefut belőle a vér, és persze hogy nincsen szó semmiféle japán tragédiáról, nehezen érthető okból vállalt keleties asszonyi kötelességről, hűségről, csupán egy egyszerű, nagy és halálos európai szerelemről. Hiába ér a tördőfés a végén mindenkit, hiszen látom a rándulásokat, hallom, hogyan szisszennek föl körülöttem, egy sem akad, aki azt gondolná magában, várj, Cso-Cso-Szán, ne öld meg magad, legyünk egymás barátja, szerelme, engedd, hogy megvigasztaljalak. Vannak lepkék, amelyeknek a szárnyra keléstől csak pár órányi idejük van arra, hogy elvégezzék, amire rendeltettek. Ennek a Pillangónak még három óra se jut, mégis teljes, befejezett az élete az első felvonás gyerekeségétől a második itt-ott még lefoszló méltóságán át a harmadik matrónai komolyságáig. De most nem erről akarok beszélni.

Inkább a színésznőről, aki, amikor a második felvonásban megérkezik a hajó, ott áll, hátát az ajtófélfának vetve, és a közönség felé fordulva kezdi mondani, hogy látom, hajó, hadihajó, fehér, ott a zászló, csillagos-sávos, a nevét, a nevét, nem látom jól, de igen, *Abramo Lincoln*. Nem szólnék semmit, ha valóban

olyan lenne, mintha látná, hiszen ezt csinálja mindenki, legalábbis erre törekszik, ez a dolga. De Tokodynál mindez olyan, mintha *nem* látná, mintha csak kitalálná, tudná, hiszen asszony, aki érzékszervek nélkül is érzékeli a szeretett férfi közeledtét. Asszony, aki jósolni tud, és a jóslatai beteljesülnek, csak épp azt nem tudja, hogy a férfi elhagyta. Pontosabban nagyon is jól tudja, nem véletlenül takarja el olyan kétségbeesetten az arcát a nagyária után, csak nem képes elhinni, mert olyan erős a bizalma.

Figyelem és szeretem észrevenni Tokody Ilona hibáit, és rögtön belesúgdosni a mellettem ülők fülébe, hadd lássák, nem vagyok elfogult, sőt nagyon is kemény vagyok vele szemben. Igen, nincs sehol a magas forte, vagy amott, az első felvonásban, amikor azt énekli, hogy „kitagadva és boldogan”, ott a két szó között a hangulati váltás már túl nagy neki, az a mosoly utána hamis volt, öreg már hozzá, nem tudja a kamaszlány érzelmi zúrzavarát visszaadni. De ő megszégyenít, mert itt, az operavilág szélén, háromnegyed ház előtt, egy olyan előadásban, ahol a színpadi házikó ajtajával mindig történik valami baleset, kellemtelenség, ő annyira ellenőrzi magát, hogy ezt a kis, jelentéktelen részt a rákövetkező estén már másképp csinálja, finomabban, lágyabban, tökéletesen. De még ez sem az, amiről szólni akartam.

(Félek az ostoba, méltatlan szavaktól, a nevetségességtől, a téves képzettársításoktól. Nem akarom a szerelmeses rajongó ócska jelmezét viselni, mikor mindazt, amit mondok, komolyan gondolom. Te jöjj, te kicsiny darab klasszikus szöveg, hadd kapaszkodjam beléd, és ragadj ki ebből a mocsárból, amely mély-séges mély, mint a múltnak kútja.)

Egy szót kerülgetek, annak részint gyermekmeséi, részint erotikus kisugárzásától félek, nehogy hétköznapivá vagy kínosan idétlenné tegyen. A szó így hangzik: boszorkány. Mint tudjuk, a boszorkány nem okvetlenül szipirtó, de a legelragadóbb boszorkánynál is megállapítható némi szipirtószerűség. Mi mással lenne magyarázható, hogy ez a nagy, görbe orr, a száraz nyak, a beesett arc a kiálló arccsontokkal, és ez a kemény száj olyan elragadóan vonzó, ha nem azzal, hogy ez bizony boszorkányszépség? És a szem, amely a függöny előtti meghajlásnál diadalmasan szalad a szemzugba, lesve a hatást, de közben mégsem elsősorban a látást szolgálva dicsekszik: „bájos vagyok, tükröm szerint”?

Mindenekelőtt és fölött azonban a boszorkányé a hatalom, amely válogatás és tétozázás nélkül győz le mindenkit, akit elér. Női erő ez, de oly nagy, hogy nemektől függetlenül hat. Hiszen a nőiségnek csupán egyik irányú vonzása erotikus, a másik anyai. De zavaros töprengéseknél világosabban mond el mindent egy jelenet, amely a szemem előtt játszódott le az öltözőnél. Egy fiatalember kért autogrammot „a művésznőtől”, aki már átvette a tollat, hogy aláírja a papirost, amikor egy fekete ruhás operarajongó hölgy váratlanul és egyetlen szó nélkül Tokody nyakába borult, átölelte és el sem engedte, de meglepően hosszú ideig, húsz vagy harminc másodpercig. És az énekesnő nemcsak hogy meg sem lepődött, de a férfinak azt mondta, bocsánat, látja, hogy el vagyok foglalva, és a nyakába borult, a nála jóval idősebb nőt visszaölelte, megsimogatta, talán dűnnyögött is egy kicsit a fülébe, jól van, kicsim, de most már aludj, én meg őrzöm az álmod.

És ne csodálkozzon senki, hogy itt, a fagyos Dunánál ilyen furcsa dolgok esnek. Aki itt született, annak a hite csekély, reménye is alig, de néha mégis megtalálja az otthonát. Ilonának hívják az anyját, Ilonának a szerelmét.

234

*A sziklákat szeletelik
az utakat ki metszi el?*

*Ezt az utat elvesztettük,
kiharcolták a századok.*

*A századok meg a mértan:
kinek a nyomát tapossuk?*

*Kinek mérték ezt a hazát?
A feledés mérhetetlen.*

*A századok csak temetnek,
az ösvény már járhatatlan.*

*De a sziklák ráncosodnak,
jön Haller s a holland festő:*

*alakzatok botorkálnak,
magasztosan tétováznak;*

*a kép mindig színét veszti,
keret csapott le a tájra.*

*A havasokat összeszedjük,
kikiáltjuk, megemésztjük.*

*Bejártuk a mértanórát,
a lejáratott esztendőket.*

*Aki jár, magára vessen,
aki ír, az most csobogjon:*

*szeleteljen, vesztegeljen,
járatlanul képesítsen.*

238

*Kérlelhetetlen himnuszok.
Sebtében, a Helikonon túl.
Találomra, mint az ikrek: megtestesül.
Megkövesedik.
Túvé teszi a nappalt és az éjszakát.
Nem ad nevet az elmúlásnak.*

239

*A határ hátra van,
a fekete leves.*

*hivatkozni a halhatatlanságra,
hátára emelni a megboldogultat.*

*halott örömök, hátulról;
a porban dideregve.*

*eltünteti a tüneteket,
a megszűnés fázisait.*

a határ hátulról.

240

*meg kell érteni minden virágot
az évek fordulnak és a percek
a türelmet tikkadtan tanulók*

*most valóra válnak most okulnak
szemfényt veszítve alaktalanul
leborulnak a hála mezején*

*magtanulták a földindulást
előnti őket az édes zene
végre a valóságot örökölték
a virágok biztos évszakát*

*A föld fordul, a könnyek gyorsan hullnak.
A virágot szedni sem lehet:
terjed az ősz, szétfutnak az elárvult szavak,
csomósodik az anyag, a végre vár,
arra az időre, amelyik nem folyik.*

*Ilyen a világ szerkezete.
Ilyen a hatalom.
Ilyen a távollét fonáksága.*

Ránk jár a jövő.

*Elcsodálkozott, el a csodáktól,
lezárt folyosókon halad.
Több szinten fakul, megfeneklett
mint a pálfordulás, mint a szentjánosbogár.*

*Érkezése nincsen, csak feneketlen vágya,
telibe a jövő találta.*

EGY UTÓPIA LEBOMLÁSA ÉS LEBONTÁSA

Kállai Ernő és Moholy-Nagy László konfliktusa

Utópiáktól irtózó időkben más levetett gondolatokhoz hasonlóan az utópiák elejtésének a folyamata is higgadtabban végiggondolható. A jámbor és erőszakos jövővíziók hűlt tetemén átlépve elfogulatlanabban tehető fel a kérdés: valóban az integritás legfőbb ismertetőjegye-e a *nem változás*? Konkrétan, tárgyunkra vonatkoztatva: a huszadik századi magyar művészet egyik meghatározó igazodási pontja, Kassák csökönyös következetessége az egyetlen érvényes példa-e? Szükséges-e, még mindig, egybemosni az etikai és az esztétikai érzék működését, és azt, amit morálisan helyesnek érzékelünk, egyszerűsmind esztétikailag is hitelesnek tekinteni, szinte automatikusan? És, ahogyan nem egyszer megtörtént: kizárólagosan?

Mintha nem léteznének gondolati kalandok, amelyek nem lezüllesztik, hanem gazdagítják a gondolkodót; mintha nem történne meg, hogy a feltétlen hűség egy gondolat-hoz lehatárolja a horizontot s az ilyen áron megőrzött integritás konzervativizmussá aszalódik, és sivárabbnak bizonyul a kalandok és kitérők labirintusában megőrzött integritásnál.

A két lehetséges magatartás érzékletesen jelent meg Kállai Ernő és Moholy-Nagy László mind élesebb konfliktusában, amely a húszas évek végén bontakozott ki a kezdeti teljes egyetértés, sőt: kölcsönös megerősítés és elragadtatottság 1921 és kb. 1925 közötti időszak után. A konfliktus messze túlnő holmi személyes szembenálláson. Két, egymással ellentétes érvrendszer, a történelmi fordulatokra adott két ellentétes válasz és két, alapján különböző művészetfelfogás konfliktusa jelent meg benne, mindkét oldalon a kor jelentős művészeinek egy csoportját tömörítve.

A festészet és fotográfálás összehasonlításával foglalkozó vita műfajelméleti fejtegetéseinek áttetszik a stratégiai cél: egyfelől a *régi*, a festészet megmentésének az ügye, érvényességének elfogadtatása, másfelől az *új*, a fotó kizárólagos érvényességének az elismertetése.

1921-ben, amikor nemcsak a világjobbító utópiák kiváltotta eufória közeledett zenitéhez közép-európai művészkörökben, hanem az a hit is, hogy a művészetnek kulcsszerepe lehet a világtörténelem formálásában, Kállai Ernő a fegyverbarátság és harci közönség emelkedett hangján interpretálta a fiatal Moholy-Nagy László festményeit. „Moholy-Nagy művészetében a nagyváros és a modern technika millió mozgás- és formalehetőségén és valóságán érzett ujjongás egy új világ hirtelen fölfedezése – írja. – ...Itt a modern gépek mechanikája és mozgásrendszere váltódik művészetté. ...Moholy-Nagy a jelen minden problematikusságán túl végtelen jövő perspektívába világító törvényt és szabadságot hirdet.”

Ettől fogva, hogy Kállai felfedezte Moholy-Nagyot – mert ez az írás volt az első, ami Moholyról valaha is megjelent – útjaik párhuzamosan haladtak. Mindketten a Zeitgeist hullámain, akár egy mind magasabbra emelő és mind súlytalanabbá tevő mórbanadták át magukat az univerzális újrakezdés hitének. Moholy-Nagy felfedezte a fotózást, a

technika könnyű tökélyét, és tovább festette absztrakt, a világot az eljövendő áttetszően ésszerű rend jegyében megfogalmazó képeit. Kállai lázas, empatikus rajongással írt a kollektivitás már-már jelenidejűként érzékelt álmáról, amelynek délibábját a hasonló eszméktől ittasult berlini művészek közössége is szinte tapintani vélte.

1923 nyarán azonban Kállai úgyszólván egyik napról a másikra kizökölt a vizionálásból, és ismét a jelen darabos formáit látta valóságosnak. *Konstruktivizmus* című cikke, ez az óda a „testileg és szellemileg gazdaságosan szervezett, új ember eszméjé”-hez 1923. május 1-jén jelent meg a *MÁ*-ban, s már július elején megjelentette *Korrektúrát* című írását, amely, még ha a De Stijl csoportnak címezte is, 180 fokal fordulatot mutat gondolkodásában és világlátásában. Kállai az elsők között érezte meg az idő, a történelem irányváltását. Horizontjáról lebuktak az utópikus látomások, s ennek nemcsak a történelmi érzék lehetett az oka, hanem az is, hogy ő maga a lehetséges végletekig vitte a tökéletesen tiszta, egy új világ kvintesszenciájának modelljeként funkcionáló művészet képének megszerkesztését, és ugyanezt a végletes tisztaságot ismerte fel a De Stijl csoport steril geometriájában.

Fenékig ürítette az utópiák poharát, és másnaposan, de józanul: felébredt. „Egy megvalósult teleológiai rögeszmével lenne dolgunk – írta júliusi cikkében –, rendszerrel, melyben minden ember a fölényes ésszerűség biztonságával és azzal a kellemes tudattal keringene a számára adott életpályákon, hogy minden eleve jól el van rendezve... Ez az újfajta prestabilizált harmónia úgy jártná az embersorsokat, mint ahogy a villamos játékvasút-hálózatok vonatai futnak: összeütközések és katasztrófák nélkül. *De közösség nélkül is.*”

Kállai *tételesen* még nem tagadta meg azt az elképzelést, mely szerint egy eljövendő társadalmi forradalom általános emberjobbító és humanizáló hatású lesz; a gondolat lényegét azonban már, üres nonszenszként, elhajtotta. „Emberek, akiknek tudata egész formai és tartalmi mivoltában tudat alatti impulzusoktól érintetlenül, tökéletesen áttekinthetően áll önmaga és mások előtt, nem élhetnek át praktikus célszövetkezeteken és pillanatnyi társulásokon túl érő egygyéválásokat. Kapcsolataik, minden tragikus lehetőség és múlt nélkül, csak mechanikusak és külsőségesek lehetnek.” Ha nehézkesen fogalmaz is, Kállai váratlanul és lényegretörően éppen a *tragédiát* nevezi meg, mint az emberi sors egyik döntő lehetőségét, és szöges ellentétben a rosszat tökéletesen kizáró utópiákkal visszafordul egy ténylegesen emberi, mert a *rossz* princípiumát is magába foglalo világképhez.

Moholy-Nagy nem foglalkozott ezekkel a kérdésekkel. Számára lenyűgözőek voltak a művészetben is alkalmazható technika adta új lehetőségek, és éppen attól az évtől kezdve, amikor a *Korrektúra* is megjelent, a Bauhaus tanáraként szüntelenül a leghaladóbb eszmék frontharcosaként erősítette meg újra és újra a régivel való szembeszállás szükségességét. Moholy-Nagy szüntelen defenzívában volt, míg Kállai független kritikusként legfeljebb önként vállalt elkötelezettségekhez tartotta magát: helyzete nem indokolt semmiféle stratégiai megfontolást. Míg a Bauhaus szüntelen küzdelmet vívott a weimari konzervatív körökkel és az iskolán belüli expresszionista irányzatokkal, s az emigráns orosz és kelet-európai művészekben még mindig az utópiák tartották meg az integritást, Kállai német anyanyelvű művészeti íróként (ide kívánczok: Moholy-Nagy sosem tanult meg jól németül), művészettörténeti és kritikusi szaktudással nem vált sem az avantgárd küldetésstudat, sem az emigráns lét foglyává. Ugyanebben az évben, 1923 novemberében tanulmányt küldött haza Pestre az *Ars Una* című folyóiratnak a *Mai művészet képproblémái* címmel, amelyben sorra veszi a kortárs irányzatokat és elemzi a látványfestészet (az ő szavával: neorealizmus) és az elvont művészet (konstruktivizmus) egyaránt érvényes tartalmait és létjogosultságát. Ezt a kettősséget attól fogva nem

veszti szem elől. 1930-ban *Vision und Formgesetz* címmel rendez kiállítást egy berlini galériában, ahol a vizionárius képek szürrealisták, a formatörvényhez ragaszkodók pedig geometrikus-absztrakciók. 1924-ben tanulmányt írt Moholy-Nagy Lászlóról a *Jahrbuch der jungen Kunst* című folyóiratban, amelyben Moholy-Nagy konstruktivizmusát tárgyilagosan, a lehetséges festői utak, választások egyikeként mutatja be, megengedve, hogy akadhat, „akiben nem él ez az odaadó hit az intellektus utópisztikus, megváltó küldetése iránt, és aki ezzel nem képes primer életérzésként, célként együtt rezonálni.” Különbséget lát Moholy-Nagy és a többi utópikus művész között, amennyiben „Moholy-Nagy számára a táblakép semmiképpen sem a régi idők, a múlt csökevényes emléke, mint sok más konstruktivista művész szemében.”

Egy évvel később, 1925-ben azonban megjelent Moholy-Nagy könyve, a *Festészet, Fényképezés, Film*, amelyben a fenti feltételezés sorozatos cáfolata olvasható. Moholy-Nagy egyszerű és könyörtelen logikával kijelenti, hogy a technikai fejlődés érvénytelenítette a táblaképfestészetet, hiszen az korszerűségben és tökélyben messze elmarad a mechanikus képalkotás: a fotográfia mögött. Azt javasolja, hogy a festők a jövőben csak színes képek festésével és színproblémákkal foglalkozzanak, mivel ez az egyetlen olyan eleme a festménynek, amelyet a fotó nem képes messze magasabb színvonalon, a kézi megformálás minden hátrányától megszabadulva művelni. A kézműves jelleg a magányos és magányos befogadásra szánt kép, a festék manuális felvitele a vászonra mind a „múlt csökevényes emlékévé” teszik a festményt. Moholy-Nagy a kinetikus művekben, a mechanikus fényjátékokban és filmekben látja a jövőt és a *fejlődést*.

Moholy-Nagy könyve nem kis mértékben kötődött a Bauhaus belső kontextusához, hiszen az individuális munkáról, a kézművességről az ipari formatervezésre való átállás idején írta, méghozzá Gropius támogatásának a belső, „bauhauspolitikai” programját is felvállalva. A kinyomtatott könyv azonban, Bauhaus-kiadványként is, általános programként adta közre állításait. Amikor 1927-ben a második kiadás is megjelent, Kállai, feltételezhetően recenzióként, de legalábbis a könyvvel kapcsolatos reflexióit rögzítendő, cikket írt *Malerei und Fotografie* címmel, amelyet Moholy-Nagy vitaindító szándékkal közzétett az *i 10* című, Amszterdamban kiadott avantgárd folyóiratban.

Kállai ekkor már hevesen és határozottan szembehelyezkedett Moholy-Nagy hierarchizálásával. „A festészet és a fényképezés közötti különbségnek semmi köze az »utánzás vagy alkotás« látszatalternatívájához” – írta. „Mindkét oldalon találhatók teremtő módon megjelenített, azaz megformált természetábrázolások és olyan formációk, melyek minden tárgyi kötöttségtől megszabadultak. A kézi vagy gépi megvalósítás kérdése sem döntő.” A festmény és a fotó közti lényegi különbséget Kállai a *faktúra* különbözőségében látja. A fényképből „hiányzik a faktúra, hiányzik az optikailag érzékelhető feszültség a kép anyaga és a kép között. A természet arculatát a legkisebb anyagi konzisztenciával rendelkező képletre hozzák, fény-képpé szublimálják. (...) Itt van a *döntő ellentmondás*: a festészet össze tudja egyeztetni az eszközök nyers anyagosságát a vízió legtörékenyebb szellemiségével, a fényképezészet rendelkezik a legkifinomultabb alkotóeszközökkel és mégis csak a legnyersebb valóság képzetét tudja felkelteni bennünk.” A faktúra mintegy harci kérdéssé lép itt elő: Kállai a festészet legsajátabb értékeit védi meg – nem a fotográfiával, hanem Moholy-Nagy és a konstruktivisták fotográfia- és progresszivitás-felfogásával szemben. „Egy kompozíció legfinomabb látási értékei döntő módon faktúrája tapintási értékeiből következnek: az anyag, a tömeg, a plasztikai struktúra és az anyagfelhordás alkotta felületből. Ezért olyan hátrányos a tapintási értékeket egyszerűen papírtextúrával vagy fotomechanikus nyomással helyettesíteni, még az olyan reprodukciók minőségét tekintve is, melyek az eredeti optikai megközelítésben egyébként kiváló nyújtanak.”

Kállai elsősorban azt a hideg racionalitást támadja, amellyel Moholy-Nagy a prog-

resszió kérdését kezeli: azt a festészettől megérintetlen logikát, amely egyetlen könnyed mozdulattal zárja rá az „ad acta” borítót kétezer év szellemi-manuális kultúrájára egy egyelőre csak képzeletbeli *szép új világ* nevében. Ezen a ponton emlékeztetni kell arra, hogy Moholy-Nagy rendkívül rövid festői karriert tudott maga mögött, amikor a konstruktivizmus eszméi és a technika új lehetőségei bűvöletbe ejtették, így őt nem érte volna jelentős személyes veszteség azzal, hogy a festészet, mondjuk egyik napról a másikra, egyszerűen eltűnik a tevékenységek széles köréből. „A fényképezés és a film mechanikus-egzakt eljárásai összehasonlíthatatlanul jobban funkcionáló kifejezési eszközök az ábrázolás számára, mint az eddig ismert ábrázoló festészet manuális eljárásai” – írja, nem fejtve ki, mit ért egyáltalán funkcionáláson (s így mit jelent az: jobban funkcionáló?). Moholy-Nagy 1927-ben – túl az utópiák tarthatóságának utolsó idején, a Neue Sachlichkeit megjelenése után két évvel, amikor akár a hideg-szorongásos újrealizmus, akár a sötét sejtésekkel terhes szürrealizmus pontosabban közvetítette a kor lelkét, mint bármely konstruktivista rend- és jövőkép – brutális fanatizmussal fordul a festészet ellen. „Úgy vélik, hogy valamilyen műalkotás létrejötténél a manuális kivitelezés elengedhetetlen követelmény. A valóságban azonban a mű keletkezésének teremtő *szellemi* folyamata mellett a kivitelezés kérdése csak olyan értelemben fontos, hogy a legteljesebb mértékben *birtokolnunk* kell a technikát. De hogy ez a kivitelezés milyen módon történik – személyesen vagy munkaátvitel útján, kézi megmunkálással vagy gép segítségével –, az teljesen mindegy” – mondja.

Kállai cikkét eleven vita követte, amelynek számos résztvevője közül most csak Moholy-Nagy válaszára térek ki (Adolf Behne nem helyeselte Kállai elemzési módszerét, Max Burchartz Moholy-Nagy pártján áll, Will Grohmann és Kandinszkij Kállai pártján, Kassák igyekszik mindkét fél részgazságait elismerni). Moholy-Nagy elutasítja a faktúrának a tapintási értékkel való azonosítását, kijelenti, hogy Kállai problémafelvetése számára tárgytalan, s nem lát benne mást, mint a manuális ábrázoló festészet megmentésére tett kísérletet. Militánsan áll ki a fotográfia gazdagsága, korszerűbb és értékesebb volta mellett: a tónusfokozatok létrehozását *fényfaktúrának* nevezi, és kijelenti, hogy új, tudományos, még kidolgozás alatt álló módszerekkel fogják felváltani a „középkori festői módszereket.” Moholy-Nagynak Kállai minden érvét alapján irrelevánsnak tekintő válasza alapján okkal feltételezhető, hogy Kállai írását eleve azzal a szándékkal bocsátotta vitára, hogy a hozzászólók véleményei a maga álláspontjának győzelmében összegeződjenek. Erről árulkodik az a körülmény is, hogy többek között Malevicset is felkérte hozzászólásra, megküldte neki Kállai szövegét, válaszát azonban nem közölte, ugyanis az a következőképpen szólt: „Sohasem voltam a fotográfia mechanikus holt játéka mellett, és azt nem is fogadhatom el. A festészet ellen sohasem írtam teoretikus értekezéseimben. ...a jelek szerint a szerző egy mozgalmat vél felismerni, amely egészen nyilvánvalóan a festészet és ezáltal a művészet ellen irányul. Valóban: nem zörög a haraszt, ha nem fújja a szél. A mechanizálás, az anyagiasság, a fotografikussá tétel, a szimplifikálás széles körben kezd terjedni, és különösen a konstruktivisták kifejezetten pártolják. Ez a tényállás azért figyelemre méltó, mert egy gép semmiféle szellemi észlelést nem fejezhet ki, míg az ecset, a ceruza mint technikai segédeszközök jóval magasabban állnak, mert az észlelések teljes erőből folynak át rajtuk. A fotográfia híve számára egy szuprematista felület fotográfiai ábrázolása elegendő lehet, számomra azonban holt elem. ...Így hát a fotográfia és a film csak technikai eszközök, amelyeket a festőnek feltétlenül használnia kell, mint ahogy a disznósörtét, a grafitot vagy a színt (festéket) már régóta használja.”

Noha Malevics írása végén kifejezetten felhatalmazza Moholy-Nagyot annak közlésére, ez a levél mégsem jelent meg az *i 10*-ben: Moholy-Nagy nem kívánta ezt a vélekedést, különösen nem olyan tekintélytől, mint Malevics, a maga teljes súlyával közzéten-

ni. A szöveg Passuth Krisztina Moholy-Nagy- monográfiájának dokumentumanyagában található: egy kéziratban levő doktori disszertációból idézte.

Ennek az írásnak nyilvánvalóan nem célja állást foglalni két műfaj vitájában, amely amúgy sem a kifejezés lehetőségei körül forgott, hanem a téma ürügyén pozícióharc volt, amelyet Moholy-Nagy provokált. Kállai nem a fotográfia lehetőségeit vonta kétségbe. Indulatait a konstruktivista-formatervezői irányba tolódó művészet egydimenzióssága, szimplifikációs tendenciája váltotta ki, ugyanaz a napsugaras egyértelműség, amely már 1921-ben is beragyogta Moholy-Nagy műveit, de ami akkor Kállainak is élménye volt, mint a történelmi pillanatnak adekvát közlésmód. 1927-ben azonban Kállainak lényegesen összetettebb és ellentmondásosabb képe volt a realitásokról, mint – a jelek szerint – Moholy-Nagynak. Kállai voltaképpen mindig megőrzött egyfajta emocionális hűséget fiatalkorának őszinte hitéhez, de közben teljes gazdagságában látta maga körül korának számtalan arcát és mindazokat a műveket, amelyek ezeket visszasugározták: a tiszta megfogalmazás igényét, a gomolygó fenyegetést és fenyegetettség-érzést, a biomorf formákhoz fordulást, a tudatalatti és a legéteribb átszellemültség verzióit. Mindezek közepette nem meglepő, hogy Moholy-Nagy eszméi az egyenesvonalú, technikán alapuló fejlődésről, híján az érzelmekről és minden emberiről való tudásnak, ellentmondásra ingerelték: ez a világkép a maga eredeti, 1921-es tartalmával réges-rég múltidőbe került, következetessége öncsalás volt: elmúlt idők jelennek, sőt jövőnek mondása. Másfelől Moholy-Nagy a technika segítségével a művészeti tömegtermelésre is ráirányította a figyelmet: a simavonalú használati tárgyakká szelídült geometrikus formavilág mint a konstruktivizmus aktuális változata Kállait mindig ellentmondásra készítette. Fontosnak tartotta, hogy megkülönböztesse ezt az „alkalmazott konstruktivizmust” az irányzat immanens értékeitől. Ez utóbbiakat emeli ki Naum Gabóról ugyancsak az *i 10* hasábjain írott cikkében: Gabo művészetében éppen azt hangsúlyozza, amit tisztán szelleminek, *minden hasznosíthatóságon túl*inak lát.

Kállai lehetőséget kapott arra, hogy az *i 10*-ben válaszoljon a vita résztvevőinek. Annyiban korrigálta eredeti álláspontját, amennyiben elismerte a fényfaktúra létezését: elfogadta Willy Baumeister, Burchhartz, Will Grohmann, Kassák, Mondrian és Georg Muche kiegészítéseit. Moholy-Nagynak azonban nem tett engedményt. Nevét egyáltalán nem említi, de egyhelyütt félreérthetetlenül neki címezi sorait: „De éppoly helytelen az a doktrinér technománia, amely úgy véli, hogy mindenestül elutasíthatja a kézi munkát. ...Nem lehet a festői kézművesség sajátos teremtő élménylehetőségeit a fényképpel pótolni, még kevésbé »haladó módon kijavítani«”. A vita ilyen lezárása tanúsította, hogy Kállai éppoly kevés rugalmasságot mutatott Moholy-Nagy álláspontjának az elfogadására vagy az azzal való részleges kiegyezésre, mint fordítva.

Hogy Moholy-Nagyról valójában mit gondolt, azt csak saját, félkomoly, részben szatirikusnak álcázott folyóiratában, az egyetlen számot megért *Der Kunstnarr*-ban mondta el 1929-ben. Moholy-Nagynak a *Hoffmann meséi*hez készített sima, átlátszó, behízselgően és könnyen tetszést arató díszletét bírálta: „Hiányzik a belső ellentmondás gátló, háttérben lappangó eleme, az árnyéké, amely még Mozart varázslatos fényében is ott bújkál. ...Ez a te művészeted, Moholy-Nagy... óvakodjon szövetségre lépni azzal a művészettel, amely nagy szenvedélyre és komor odaadásra lenne képes. ...Nincs olyan konstruktivista, aki mélység tekintetében fel tudna nőni egy ilyen szövetséghez.”

AZ EGYTŐL LÁSD A SZÉPET ÉS INDULJ FELÉ*

Erdély Miklós művészetszemléletéről

Robinson ácsládája

„Képzeld el, milyen lesz a művészet
60 év múlva, elképzelésedet korrigáld
a ma már nyilvánvaló tévedések
mértéke szerint, és dolgozz úgy.”¹

Erdély Miklós

1.

„Majd akkor érdekes helyzet lesz megint, ha Erdély Miklóstól az első kötet megjelenik a hazában. Azt hiszem, egy olyan nagy, dermedt csönd lesz” – írja Kukorelly Endre a nyolcvanas évek végén.

Hirtelen és váratlan kihívás lesz a jelenkori magyar kultúra számára az Erdély Miklós munkáit és a tevékenységét értékelő, dolgozatoknak a nyilvánosságra hozatala. „Váratlanul kíméletlen pontossággal, valamifajta dühítő következetességgel”² fogja kijelölni az elmúlt három évtized magyar művészetének³ új határait; a centrumot, a perifériát, s a feltehetően bekövetkező változások irányait. „A már meglevő művek egymás között ideális rendet alkotnak, ezt a rendet módosítja (kiemelés tőlem: K. F. J.), ha új (igazán új) műalkotás iktatódik sorai közé” – írja T. S. Eliot *Hagyomány és egyéniség* című esszéjében: „...ezáltal minden egyes műalkotás viszonya, aránya, értéke az egész eddigi rendhez viszonyítva más lesz...”.

Felszabadulnak az életmű értelmezési lehetőségei is, hiszen a „jelen és a múlt között a különbség az, hogy a tudatos jelen oly módon és oly mértékben ismeri a múltat, amilyen módon és mértékben a múlt maga erre már képtelen volt”.⁴ Ezzel egybehangzóan nyilatkozik Beke László is, az Erdély-életmű egyik legavatottabb ismerője: „...az Erdély Miklós-interpretációnak egyelőre rengeteg nyitott kérdése van, s ha van is elképzelésünk az interpretáció kívánatos irányáról, a kérdéseket továbbra is nyitva kell tartanunk”.⁵

* Részlet egy hosszabb tanulmányból

1 Erdély Miklós: *Extrapolációs gyakorlat, Flammarion alapján*. Kézirat. Idézi: Beke László: *Erdély Miklós munkássága*, in: *Erdély Miklós kiállításának Katalógusa* (továbbiakban: *E. M. Kat.*), Budapest Galéria – Műcsarnok Soros Alapítvány Művészeti Dokumentációs Központ Kiadványa, Bp. 1986. 13.

2 Kukorelly Endre: *Váratlan nemzetőr*, in: *A '84-es kijárat* 1989/1. 14.

3 A magyar művészetkritikai gyakorlatban kialakult, korszakokat megnevező fogalmi pluralizmus következtében hangsúlyozni kívánom: E. M. munkái nem tekinthetők pusztán az avantgárd törekvéseket megújító, befolyásoló művészetnek. Hatását az elkövetkező generációk mindegyikére lehetségesnek tartom.

4 T. S. Eliot: *Hagyomány és egyéniség*, in: *Káosz a rendben* (Irodalmi esszék). Gondolat, Bp. 1981. 63., 65.

5 Beke László–Paternák Miklós: *Beszélgetés Erdély Miklós frásairól*, in: *Jelenkor* 1987/nov. 999.

Miért fontos az Erdély-életmű értelmezési szabadságának nyomatékosítása és paradigmatisztikus voltának kiemelése?

A kérdés első felére adandó válasz, túl hermeneutikai dimenziókat érintő voltán, azért is kitüntetett figyelmet érdemel, mert Erdély művészetfilozófiájának alapvető gondolatára, a *holisztikus művészetszemléletre* s az abból fakadó műalkotásértelmezésre utal. Erdély szerint a művészeti tevékenység ösztönös, reflexszerű mozdulat, amelyet nem az igazság, hanem a léte igazol.⁶ Ez a tevékenység olyan „...területekre jutott el, ahol rengeteg teendője van annak a bizonyos holisztikus szemléletnek, az egész egyszerre nézésének”.⁷ Ez a vélemény megegyezik Rilke elgondolásával: „A művészet: az egész iránti szenvedély.”⁸

Erdély szerint a művészeti tevékenység *puszta minőséget* hoz létre a *felületen*, ahol a különböző egymás mellé helyezett anyagok a *montázs* elvének megfelelően kölcsönös *jelentéskioldást* okoznak, s az értelmezőben a jelentés megszüntetése *helyet biztosít a szabadságnak*. Ez a végeredmény a befogadót a felszín szemlélésétől, szabadságának birtokában (újra) a holisztikus szemlélet nézőpontjába *emeli*. (François Morellet szellemes megállapítása szerint: „A művek: piknikező helyek, spanyol vendéglők, ahol az ember azt fogyasztja, amit hozott...”⁹)

A kérdés második felére vonatkozóan: Erdély életműve az új művészeti paradigmában (a „szigeten”) „Robinson ácsládájaként” kezd funkcionálni, tehát olyan eszközöket tartalmaz, amellyel az „új világ”-ot kivitelezhetőnek látjuk. Művészi és elméleti eredményeinek felhasználása egyúttal a „sziget” meghódítását is jelenti, művészetének legitimitációját az új művészeti generációk által. Peternák Miklós az életmű elfogadását és az értelmezés problémáit a következőképpen szemlélteti: „Itt látok egy tendenciát, most, halála után, ami egyrészt veszélyes, másrészt bizonyos fokig kikerülhetetlen: mintha két sors alakulna. Az egyik életével együtt fut, a másik pedig a közlésekkel, munkái megismerésével, a hagyatékával együtt alakul, legalábbis fog alakulni abban a pillanatban, amint összes meglévő munkája méltó formában nyilvánosságot kap. Mert nem hiszem, hogy eléri a felét, ami valamilyen formában megjelent, s ennek töredékére lehet mondani, hogy valamelyest ismert.”¹⁰ Az Erdély életével együtt futó művek részben az elmúlt korszak 3 T-re alapuló kultúrpolitikájának lehetetlenségére irányítják a figyelmet. Az akkori „művészetkritikai” irányvonal büntető szankciói Erdély munkáit csak ritkán engedték át a tiltott területéről a megtűrté. Másrészt pedig az elioti értelemben használt *mult-ra* hívják fel a figyelmet. Itt kell megemlíteni Erdély kritikus, *erős* magatartását, művészeti területen kifejtett kitartó pedagógiai tevékenységét, s nem utolsósorban akciói, happeningei műfaji jellegükből adódó pillanatnyiságát.¹¹ Ezek nagyrészt a dokumentáció hiánya vagy hiányos volta miatt nem mentődtek át a „szigetre”. Megjegyzendő: Erdély nem tartotta akcionista művésznek önmagát. Az akciók dokumentációja hiányos, de re-

6 V. ö.: Bartholy Eszter: *Mélyinterjú Erdély Miklóssal*, in: *Hasbeszélő*, Bölcsész Index, Bp. 1987. 205.

7 Erdély Miklós – Beke László: *Egyenrangú interjú*, in: *Hasbeszélő*, 186.

8 R. M. Rilke: *A végrendelet*, in: *Duinói elégiák*, Helikon stúdió X., Helikon, Bp. 1981. 107

9 François Morellet: *Nézőtől nézőig, avagy a piknik kicsomagolásának művészete*, in: *Magyar Műhely*, Párizs, 1981. 64. sz. 60

10 Beke László – Peternák Miklós: i. m. 1001.

11 Erdély művészi és emberi magatartásának állítanak emléket: Kornis Mihály: *„Mindenből Egy, Egyből minden”*, in: *A félelem dicsérete*, Szépirodalmi, Bp. 1989. 211-225.; Halász András: *Közzététel pohárba*, in: *Magyar Műhely*, Párizs, 1983. 67. sz. (Erdély-szám), 41-49.; Tamasch: *(Levél halott barátomhoz)*, in: *Hasbeszélő*, 213-220. Pedagógiai módszereiről lásd: Enyedi Ildikó: *Egy pedagógiai technika*, in: *Magyar Műhely*, Erdély-szám, 27-35.

konstrukciójukat megkönnyíti az a tény, hogy a bennük feldolgozott anyag versek, képek, szövegek formájában fentmaradt.

A már kiadott és az ezután kiadandó művek az „ácláda” felnyitását, a „szerszámok” használatba vételét, s kezelésük módjának elsajátítását teszik lehetővé (az említett kételek figyelembevételével).

3.

A „sziget” és a „Robinson ácládája” metaforák a művészetre, s egy újfajta emberi magatartásra vonatkoztatása azért is jogosnak tűnik, mert a *relativizmus* mind teljesebbé válna és az *ökológiai apokalipszis* eljövételétől való félelem katasztrófatudatot hívott életre az elmúlt évtizedek művészeti és filozófiai gondolkodásában. A „későújkor” szellemi attribútumait művészetteoretikusok és filozófusok fogalmazták meg. Többek között Paul Virilio, Sylvère Lotringer, Jacques Derrida, Hannes Böhringer, Magyarországon pedig olyan írók, mint Tillmann J. A. és Földényi F. László.¹² Erdély életművébe szerevesen beépült az elméleti fizikában és a matematikában kidolgozott relativizmus elmélete (A. Einstein, K. Gödel),¹³ illetve a természettudományok objektív igazságot feltáró voltának tudománytörténeti (Th. Kuhn), és tudományfilozófiai (P. Feyerabend)¹⁴ kétségbevonása. Erdély ezeket az elméleteket felhasználta, illetve reagált a relativizmus ébresztette szituációra; az új, minden eddiginél felelősségteljesebb és következetesebb életszemlélet kihívására. „...most már abszolút biztosak lehetünk a bizonytalanságban. Ez szépen kialakult... Még fiatal koromban, emlékszem, hogy az eszmének, az elveknek olyan tekintélye volt, és ezek egymással küzdöttek is, ez választási kényszert is provokált... most már nem tudok elképzelni egy olyan embert, aki valami biztosat állíthatna ezen az egyen kívül.”¹⁵

4.

Erdély az alkotó számára központi kérdésnek tartotta a művészet mibenlétének vizsgálatát és a műértelmezés lehetőségeit: a *kutatást*, amely „arra az ezoterikus agyi tevékenységre” vonatkozik, amit művészetnek hívunk. Az „Ami abszolút új a művészetben, az ma még nem látható”¹⁶ elv alapján fontosnak tartotta a megelőző korszakok művészetének vizsgálatát. Mindezt figyelemzetése szerint a lehető legkomolyabban, önmagunk feltárásával együtt kell végeznünk, hiszen az értelmezés maga a mű. *Váratlan kantáta* című (1959) versében így ír erről: „A kutatót azonban saját megsemmisülése üldözi. A kutató a fegyvert üldözi, amelyet megragadva szembefordulhat az őt feltétlenül beérő pusztulással. Kénytelen felismerni, hogy saját halála benne rejtőzik és a megragadott fegyvert önmaga ellen kell fordítania, ha a megsemmisüléstől – annak elébemenve, an-

12 Paul Virilio – Sylvère Lotringer: *Tiszta háború*, Tartóshullám Könyvek (sajtó alatt); Hannes Böhringer: *Künstlerphilosophentheologen*, in: *Hasbeszélő*, 173-177.; Jacques Derrida: *Grammatológia*, in: *Magyar Műhely*, 1988. 74. sz. 29-46.; Tillmann J. A.: *Egy városi nomád vallomásai* (lásd: *Bagoly a romok közt*, in: *A '84-es kijárat* 1989/1. 21-24.; *Kelet és Nyugat kapujában*, in: *Hasbeszélő*, 55-62.; *A nomádok népének hordozható emlékművei*, in: *A '84-es kijárat* 1990/1. 74-77.; *Későújkori kilátások*, in: *Nappali ház* 1990/1. 45-52.; Földényi F. László: *A belső hang*, in: *Lélegzet* 2. Bp. 1987. 117-120.

13 Erdély felhasználta Einstein „realitativitáselméletét”, s a „relativizmus” eszméjét, melynek kialakulásához nagyban hozzájárult Gödel tétele: egy kellően gazdag logikai rendszer soha nem teljes és nem lehet garantáltan konzisztens sem.

14 A relativizmus másik két jelentős képviselője a tudománytörténész és tudománysszociológus Thomas Kuhn (*A tudományos forradalmak szerkezete*, Gondolat, Bp. 1984) és a tudományfilozófus Paul Feyerabend (*Wissenschaft als Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989. Munkái magyarul: *Tézisek az anarchizmusról*, *A relativizmus elemei*, in: *Medvetánc*, 1986/1. 41-55.). Erdély mindkét szerzőt ismerte.

15 Bartholy Eszter: *Mélyinterjú Erdély Miklóssal*, in: *Hasbeszélő*, 212.

16 Szőke Annamária: *Erdély Miklós festészetéről*, in: *E. M. Kat.* 38.

nak átengedve magát – szabadulni akar. Fölismeri ekkor, hogy a kutatás mint létének értelme méltatlan környezetbe került, jelentkezik, magasra tartva üres kezeit, mint eredményei lobogóját.”¹⁷

Milyen legyen hát a kutató által használt nyelv, hogy az érvényét ne veszítse el? Ezzel a kérdéssel korszakunk legfontosabb episztemológiai problémájához jutottunk el. Jacques Derrida gondolatmenetét követve: „Bárhogy közelítünk is hozzá, a *nyelv problémája* kétségtelenül sohasem volt csupán egy a többi problémák között. De annyira, mint mostanában, korábban sohasem árasztotta el a *nyelv problémájaként* a szándékukban, módszerükben, ideológiájukban legkülönbözőbb kutatások és a legheterogénebb diskurzusok globális horizontját.”¹⁸

Erdély javaslata a miről és mikéntre: „Kinyúlni a semmibe és áthúzni magad.”¹⁹

Ne izolálj!

„Csak az elmélet dönt arról,
hogy mit figyelhetünk meg.”

Albert Einstein

1.

A következőkben Erdély művészetszemléletét a holisztikus világlátás 20. századi természettudományos és filozófiai újrafelfedezésének és érvényességének expanzióján keresztül szeretném elemezni. Dolgozatom itt „veszélyes vizekre” ér, hiszen két különböző rendszert, a fizika elméletét (a kvantummechanika filozófiai következményeit), valamint a művészetet (annak elméleti kérdéseit, „előfeltevéseit”) kívánja együtt szemlélni a mindkettőben meglévő közös nézőpont, a holisztikus szemlélet alapján.

Hans Primas *Visszavezethető-e a kémia a fizikára?* című tanulmányában a világ egységében való látása mellett érvel, századunk elméleti fizikájának eredményeire támaszkodva. A kvantummechanika holisztikus filozófiai következményei jelentik az új ismeretelmélet kiindulópontját: „A kvantummechanikában kiderült, hogy a valóságnak nézőponttól független leírása megvalósíthatatlan.” A kvantummechanika döntő újdonságai az *Einstein-Podolsky-Rosen (EPR)* korrelációkkal egybekapcsolt, ún. keresztezett rendszerek. Ezen elmélet következményeinek radikális végiggondolása a következő eredményre vezet. „...az egész világmindenség egyetlen keresztezett rendszer, és így egyetlen oszthatatlan egész.” Az oszthatatlan világ eszméje azonban ellentmond sarkító tudatunknak, amely követeli az objektum és a szubjektum különválasztását. „A kvantummechanika és a mélylélektan ezen a ponton figyelemreméltó egyetértésre jut: az ellentétes pólusokra osztott valóság nem abszolút, hanem sajátos módon az én-tudatához hozzárendelt valóság.”²⁰ Ez az új episztemológiai stratégia lehetővé teszi, hogy ha egy konstruktív szellem felhasználja ezt a szabadságot, új valóságot alkothat. *Fabricator mundi*vá válhat, ahogy ezt Leonardo értelmezte. Az új szemlélet lényegét kifejező varázsigé a „ne izolálj!”

17 Erdély Miklós: *Kollapszus oro.*, Magyar Műhely, Párizs, 1979. 17.

18 Jacques Derrida: i. m. i. h. 31.

19 Idézi Szőke Annamária: i. m. 35.

20 Hans Primas: *Visszavezethető-e a kémia a fizikára?* In: *Mérleg* 1988/3. 265, 253, 254.

Carl Friedrich von Weizsäcker egy esszéjében idézi Heisenberg elgondolását, miszerint minden korban különböző területeken történnek a nagy előrelépések. „S ha Mozart korában a zene volt az, amely képes volt a lehetséges újat kifejezni, akkor ma a fizika az.”²¹ Erdély állandóan figyelemmel kísérte a modern természettudományok, különösen az elméleti fizika progresszív irányvonalának eredményeit. A tudományos konferenciák és a kutatások eredményeit elhallgató hírközlésre vonatkoztatva írja: „Nekem, mint mindenben illetékes személynek, ez óriási veszteség, egy ilyen hír fontosabb, mint mondjuk egy napihír, pl. hogy mi történt Libanonban.”²² Erdély művészeti gyakorlatában alkalmazott holisztikus szemléletével tehát a kor *heisenbergi* ütőerén tartotta ujját, amikor például a kvantummechanika által felvetett rész és egész problémáját (vö.: az atom belső struktúrájának feltárása mennyiben segít a világegyetem kozmikus természettörvényeinek leírásában), vagy a világ kialakulásának, az ősrobbanás előtti, metafizikai vonatkozású semmi állapotát kutatta vagy alkalmazta műalkotásainak létrehozásában mint *fabricator mundi*. „Ezek olyan elvi hipotézisek, olyan létezők, amelyek az ember régi beidegzett gondolkodását teljesen felkavarják, és semmi másra nincs szüksége egy avantgardistának, mint éppen ilyenekre. Ezekre azért szomjazik, mert eleve benne van a magatartásában ez a fajta abszurditás, nyitottság, a lehetőségeknek ez a fajta végtelen és meglepő variálhatósága.”²³ Erdély az említett tényeket, tudományos elméleteket a pszichikum totalitásában oldotta fel, tette világépítő elemekké. A műalkotás a lélek és a lét teljességén keresztül emlékeztet a kozmosz struktúrájára (pl.: az atommag szerkezete a világegyetemé). Zártságot és egyben ismétlődést jelent mindez. „A forgás visszatérés, átjárhatatlanná fokozódó ismétlődés, ugyanaz van minduntalan ugyanott és más nincs ott, átjárhatatlan gerjedelem a burok, a rész” – írja *Sejtések I.* című versében. „Elemi rész én vagyok, rólam van szó, rezgés én vagyok, rólad van szó: az idegpályákon első kézből.” A világ születésének titka, mely egyben megértésének kulcsa is, áll vizsgálataink, *sejtéseink* középpontjában. A természettörvények metaforikus és képi felületen való kifejezése *stílusán* is a semmi-valami kérdéskörébe sodródik: „1. A semmi nem történik. 2. A semmi történik.”²⁴ A konceptuális művészetet a gondolati mag fontossá tétele, a tárgyatlanság, az anyagtalanság érvényre juttatása jellemzi. Martin Heidegger, aki az új holisztikus nézőpontot a létezés egyetemességén keresztül írta le, így határozza meg a semmit: „A létező teljességét legfeljebb az »eszmékben« tudjuk elgondolni, az így elképzelt valamit gondolatban tagadni és tagadva »gondolni«.”²⁵

A koncept art említett tárgynélküliségre való törekvése létrehozta a műtárgy (eladhatatlanságából következő) szabad státuszát. A gondolat szépségét leginkább az anyagnélküliség tudja kifejezni és érzékeltetni. Az anyag, a *felszín* csak demonstrációja (minimális befolyásra redukált lehetőséget adó közvetítője) a tisztán szellemi gondolatnak. Ez a gyakorlatban a műtárgy és a művészeti tevékenység izolációjának megszüntetését, a művészet általános expanzióját jelentette. A műtárgy környezetében való feloldódását, „beivódását” jól szemlélteti Erdély „*Ne izolálj*” (1970) című munkája, amely egy papírlapok közé helyezett libazsíros vattából állt. Beke László „*Elképzelések*” címmel egy művészeti dokumentáció létrehozását kezdte el 1970-ben, a „mű = dokumentáció” elv alapján, ide készült Erdély munkája. A „...*Libazsíros vatta*” nemcsak környezetére, vagyis a gyűjte-

21. Carl-Friedrich von Weizsäcker: *Heisenberg és Heidegger a szépről*, in: *A német titanizmus*, Európa, 1989. 107.

22. Erdély Miklós: *Optimista előadás*, in: *Tartóshullám*, Bölcsész Index, Bp. 1986. 146.

23. U. ó., i. m. 147

24. Erdély Miklós: *Sejtések I., II.* in: *Kollapszus orv.* 90., 92.

25. Martin Heidegger: *A létezés, a semmi és a szorongás*, in: *Az egzisztencializmus*, Gondolat, Bp. 1984. 163.

mény szomszédos lapjaira van közvetlen hatással, hanem – ugyanúgy, mint Joseph Beuys szobrászatában a zsír vagy a margarin – a műalkotás tudatba hatoló képességére utal.”²⁶ A gondolat, mely átszellemíti a hordozó anyagot, korábban a művészetben nem használatos eszközök alkalmazását is lehetővé teszi, amely az expanzió még teljesebbé való tételét jelenti.

A jelentőt a jelentés változtatja át. (A libazsír a spiritisza szeánszokon az ekto plazmát helyettesítette, „hamisította”, mely nem más, mint a szellem anyagi szubsztanciája.) Paul Feyerabend tudományfilozófus sokat vitatott anarchista ismeretelmélete (művészetre utaló saját megnevezésében, „dadaista ismeretelmélet”²⁷) a jelentés kontextuális elméletére vonatkozóan azt az elgondolást tárgyalja, miszerint a különböző normáltudományos tradíciókból származó elméletek a valóság tényeit egymásnak ellentmondóan alakítják át.²⁸ Einstein véleményével egybehangzóan: „Csak az elmélet dönt arról, hogy mit figyelhetünk meg.”²⁹ Feyerabend a *Relativizmus elemei* című munkájában a tradíciókat a következőképp értékeli: „A tradíciók se nem jók, se nem rosszak; egyszerűen léteznek.”³⁰

3.

Erdély művészeti nézeteinek és a modern elméleti fizika teóriájának még egy közös tendenciájára szeretném felhívni a figyelmet. A kvantummechanika lehetővé tette az anyag legkisebb egységét megismerni kívánó kutatások forradalmi megújítását. Az atommag korábban végső elemeinek tekintett protonokról kiderült, hogy tovább oszthatóak ún. hipotetikus részecskékre, pl. a kvarkokra vagy a gravitonokra. Az elméleti kutatás iránya, a kvantumelmélet holisztikus jellegétől befolyásolva, egyre inkább a korábbi anyagtulajdonságokkal meghatározhatatlan részecskék felderítésére irányul. Ha a két összevetett rendszer, Erdély a gondolat szépségének jegyében álló művészetszemlélete és a kvantummechanika közös tendenciáját próbálom felderíteni, akkor azt a tárgytalanság és az anyagtalanság hipotézisében vélem megtalálhatónak. „Az egészen általánosan, tehát elvontan megfogalmazott kvantumelmélet egyáltalán nem tartalmaz olyasféle megkorlátozást, hogy tárgya csak térben elhelyezkedő tárgy lehet. A kvantumelmélet tetszés szerinti kiválasztható alternatívákra vonatkozó valószínűségek előrejelzése” – írja Weizsäcker *Idő, fizika, metafizika* című tanulmányában. Míg a művészetben felerősödő tárgytalanság az idea-anyag dichotómiáját kívánja megoldani (háttérben a már meglévő metafizikai tradíció modelljével, a transzfigurációval), addig ugyanez a természettörvények kutatásában az anyag anyagi vonatkozásában alternatívvá válását jelenti. Ezeknek a hipotéziseknek a pusztán logikailag lehetséges volta is azt bizonyítja – véli Weizsäcker –, hogy a kvantumelmélet könnyedén összeegyeztethető lenne valamiféle spiritualista, monista metafizikával. Ugyanő a kvantumelmélet kiterjesztésének episztemológiai alapjait a következőkben fogalmazza meg: „Akkor nevezünk egy tárgyat végesnek, ha az véges vagy megszámlálhatóan végtelen alternatívával jellemezhető. A megismerő szubjektumot pedig akkor nevezem végesnek, ha megismerése a véges objektumokra korlátozódik. Akkor pedig a kvantumelmélet a véges objektumokra vonatkozó elméletek legátfogóbbika lenne a számunkra ismert elméletek közül. Eszerint a

26 Idézi Beke László, in: *E. M. Kat.* 8.

27 V.ö.: Paul Feyerabend: *Wissenschaft als Kunst*, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1989.

28 V. ö. Fehér Márta: *A tudományfejlődés kérdőjelei (A tudományos elméletek inkommenszuralibilitásának problémája)*, Akadémia, Bp. 1983. 49.

29 Idézi Hans Primas: i. m. i. h. 266.

30 Paul Feyerabend: *A relativizmus elemei*, in: i. h. 47.

Nádas Péter

Párbeszéd

*négy nap
ezerkilencszáznyolcvankilencben*

„A skót whisky egyetlen kicsi mozdulattal kinyitható, a lengyel vodka nem. Én azonban ismerem a módszert, amivel egy ilyen kinyithatatlan üveg mégis kinyitható, vagy kényszeríthető, mert ilyen üvegekkel élek, ezekhez alkalmazkodom, nincs más. A margitszigeti ásványvíz kupakját például évtizedek óta egy diótörővel kell kinyitnom. Ez azonban csak az én dilettáns módszerem, mert szakértőbb embertársaim valóságos szerszámkészleteket találtak föl és hoztak magánforgalomba, amivel az ilyen felnyithatatlan lengyel, orosz, bulgár és csehszlovák konzervek mégis fölnyithatók. Ami azt jelenti, hogy olyan értelmes és rendeltetésszerűen alkalmazható tárgyakat kell feltalálni, amelyekkel mégis használhatóvá tehetők az értelmetlenül konstruált tárgyak.”

Ünnepi Könyvhét

a Jelenkor Kiadónál

kvantumelmélet lenne napjaink tudománya arra vonatkozóan, hogy miként kell megjelenie a világnak a véges szubjektumok számára.”³¹

„Mivel az ember sem a teljes azonosság dermedtségét, sem a szüntelen változás és változatosság szédülését nem bírja el, a hasonlóság, analógiák, a ritmizált változás, a dialektikus periódusok szféráját tekinti sajátjának. A legkülönbözőbben keresi az azonosat, az azonosban az eltérést. A szellemi ember azonban csak a totális változásban ismer magára”³² – írja Erdély *Ismeretelméleti téziseiben*. A természettudományba B. Mandelbrot által bevezetett *fraktálok* fogalma lehetővé teszi például a felhők, hópelyhek, véredények, a tüdőben lévő bronchiolák stb. struktúrájának egzakt nyelven való megfogalmazását. A fraktálok olyan geometriai tárgyak, amelyeknek rendkívüli módon felaprózott határfelületeik vannak, s tetszőlegesen kicsiny darabjukban is mindig strukturáltak, többszörös nagyítás esetén is mindig ugyanolyanok maradnak. Ez a felfedezés a makroszkopikus világba vezet. A kvantummechanika hipotetikus részecskéitől a tapasztalható anyagi felülethez jutunk.

A montázs helye a felület, ahol a műalkotást alkotó elemek egymás jelentését felerősítve jelentéskiolást hoznak létre. A felület fontossá válásával egy ponton a mű interpretációját a szépség gondolatiságának nézőpontja adekvátabbá teszi. Azonban ezek a nézőpontok nehezen szétválaszthatóak, a két szemlélet attribútumai a műben inkább feloldódnak, mintsem egymást zárnák ki. Bahtyin szerint, ha a különböző nézőpontok nincsenek egymásnak alárendelve, akkor *polifonikus* művel van dolgunk.³³ A nézőpontok az értékelés síkján nyilvánulnak meg, vagyis az ideológiai értékelő nézőpontok számítanak a műben, a művészet szemléletben és az interpretációban egyaránt. „A művészetben ezek az átmenetek, ezek az állapotok tükröződnek. Nem akarok kitérni a koncept-artra, mert az szerintem egy levitézlett időszak – ahol a levitézlettség alatt semmi pejoratívát nem értek –, ez már elmúlt, mégpedig azért, mert túlságosan lemondott az érzéki, a közvetlen, a totális hatásról, amit a kommunikációban a művészet mindig is igénybe vett.”³⁴ A változást Erdély a természettörvények megrendülésében látta, ami „pszichikusan visszaadja az ember méltóságát”. Feyerabendet idézi, aki kétségbe vonta a tudomány természetét feltáró objektív voltát és a természettudományokat dogmatikával vádolta: „Az elméletek, a megközelítések konzisztenciája és egyöntetűsége megfelelhet egy egyház vagy egy zsarnok igényeinek, de az objektív megismerés igényeinek nem.” Erdély szerint „A művész, aki a törvényeket szenvedheti a legkevésbé, akire a természettörvények lapossága úgy hatott, mint valami alacsony mennyezet, ahol mindig be kell húznia a nyakát, ezt a sokkal ellentmondásosabb, őrültebb, paradoxabb, sokrétűbb, oszcillálóbb és sokkal intelligensebb univerzális környezetet felszabadulásként élte át.” A művészeknek, megítélése szerint, pontosan azok a feladataik, hogy „ilyenkor kezdjék a maguk kedélyét formává alakítani, és sejtésüket látható illúzióba próbálják szervezni.”³⁵

A kétségbe vont természettörvények még a racionális-kartéziánus modellből származnak. Objektívnak deklarált szemléletükön a század első felében kialakuló elméleti fizika ütötte az első lyukat. A tudomány kartéziánus magatartásáról és eredményeinek alkalmazhatóságáról írja Fehér Márta *A tudomány Janus-arca* című tanulmányában: „A megismerés haladása ily módon töretlenül azonosnak tűnt az emberi haladással a szabadság és az autonómia felé. (...) Ez az ember és a tudomány harmóniájába vetett hit a

31 C. F. Weizsäcker: *Idő, fizika, metafizika*, In: *A modern tudományok emberképe*, Gondolat, Bp. 1988. 37., 38.

32 Hans Primas: i. m. 264.

33 Idézi Beke László: *Ismétlődés és ismétlés a képzőművészetben*, in: *Ismétlődés a művészetben* (Irodalomelméleti tanulmányok 5.), Akadémiai, Bp. 1980. 169.

34 M. M. Bahtyin: *A szó az életben és a költészetben*, Európa, Bp. 1986. 20.

35 Erdély Miklós: *Optimista előadás* i. h. 148, 149.

megismerés előrehaladása, vívmányainak megsokasodása és elterjedése, továbbá a társadalom megváltozása során szertefoszlott.”³⁶ A tudás előrehaladásával csupán okosságunk nőtt, de bölcsességünk nem – véli M. Ryle.³⁷

A tudományt, mely az anyag leírását, titkainak felfejtését és a megszerzett ismeret felhasználását kutatja, a különböző elméletek polifóniája, és nem egy esetben ezen teóriák episztemológiai eltérései miatt az összevethetetlenség, az inkommenzurabilitás jellemzi. Erdély megítélése szerint: „Az anyagról, ami most ilyen huncutnak és intelligensnek látszik, lehetett sejteni, hogy nemcsak egyszerűen sár, hiszen belőle egy agyvelő is kialakulhat. Távol áll tőlem, hogy a Jóistent valamiféle avantgardistának tüntessem fel, de az kétségtelen, hogy akire ez a most kibontakozó, ellentmondásos, de nyitott világkép hat, azok a művészek avantgardistákká válnak.”³⁸

4.

A holisztikus szemlélet XX. századi megújulása, ami az elméleti fizika, az egzisztenciálfilozófiák és az avantgárd művészetelméletek érintkezéséből és egymásrahatásából született meg, magán viseli létrehozói „többszólamúságát”: a végső elvek egzakt megfogalmazásától, a katasztrófatudatot erősítő elméleteken át a szépség új megragadásáig. Az elméleti eklektikát következetesen figyelembevevő interpretáció megköveteli a különböző episztemológiai stratégiák *izolációt* megszüntetni kívánó törekvését.

Az Erdély tevékenységében és elméletében felfedezhető két művészetszemléleti törekvést, a gondolat szépségét és a szépség gondolatiságát nem sarkított, opposícióban álló kiindulásként kell értelmeznünk, hanem polifonikusan működő nézőpontokként. Ha egyes művek kilengenek is a két végpont irányába, összeköti őket a holisztikus szemléletből fakadó művészet halk tremolója.

36 Fehér Márta: *A tudomány Janus-arca*, in: *Vigilia* 1988/6. 417.

37 Idézi u. ó. i. m. 418.

38 Erdély Miklós: *Optimista előadás*, i. h. 148.

MŰELEM

– a mű megközelítése –

Vágjunk át az Englischer Gartenen. A görög imitációjú körtemplom – a Monopteros – alatt vezető úton. Az Oettingenstr. felől a Königinstr. felé. Így nyolctíz perces kényelmes gyaloglás után a Veterinerstr. bejáratához érkezünk. Innen föl vezetnek lépteink a Ludwig-Maximilians-Universität – egymásra meredő – sárga épülettömbjéhez, melyet a Ludwigstr. széles sugárútja szel ketté. Majd fordulhatunk a Schellingstr. irányába, vagy éppen ellenkezőleg, az Adalbertstr. kereszteződéséhez. S akkor még sem a Theresinerstr. lehetőségét, sem más, ismeretlen irányokat nem említettünk. Ha már megtaláltuk a Luisenstr.-i járást, s azon balra fordultunk, úgyis a Briennerstr. tölcseres torkolatához jutunk. Oda, ahol a Lenbachhaus áll.

– a föld alatt –

Altstadtring-Maximilianstr. aluljáró, München. Egyik lépcsősora mellett üvegfallal leválasztott, neonfénnel megvilágított tér. Föld alatti kiállítóhely, hideg galéria. Ezerkilencszázkilencvenkettő januárjában kérges felületű, szürkésbarna anyagból megmintázott, táncoló emberalakokat ábrázoló szobrok, mozdulatlan testek odabenn. Odakinn forgalom. Szabályozatlan, az egyes részletek külön-külön értelmezhetetlen lüktetéséből összeálló nagyobb ritmus. Az A lépcsősortól a B lépcsősorig tartó, célirányzott mozgás dallama. Vagy fordítva. Illetve a kettő együtt, egyidőben. Ezt a funkciót szakítja, szakíthatja meg a *szünet*, amely a műalkotások megtekintésére fordított időben realizálódik. Ekkor az ismeretlen gyalogos kilép saját történetéből – *megáll* –, s egy másik, a nem őt körbevevő környezet részévé válik. A másik világ nézőjeként elveszti eredeti lendületét, tervei fölborulnak, ő maga célt téveszt, máshová szánt energiái sugározni kezdenek a hideg galéria üvegfalán túlra. Bármilyen mutassa magát bentről, ez az energia is részese már önnön látványának, részese akkor is, ha a műtárgyakat elszállítják később, s múzeumba teszik. Ahogy tették azt Joseph Beuys *Zeige deine Wunde* című munkájával is, mely ezerkilencszázhetvenhat óta a Lenbachhausban látható.

– a megközelített mű –

A *Zeige deine Wunde* a Lenbachhaus egyemeletes épületének felső szintjén kapott otthont. Valójában egy „átjáróban”, mely az Andy Warhol képeit bemutató teremből vezet egy harmadik térbe, ahol a francia forradalom nőalakjainak növénygyűjtemény-tablója figyeli a német szellem óriásainak arcképeiből és mondataiból összevágott montázst. Ez az elhelyezés rímel az aluljáróban történetekre. A tárlat látogatói vagy megállnak a *Zeige deine Wunde* előtt, vagy észre sem véve azt, továbbhaladnak. Esetleg kibámulnak a bal kezük felé eső ablakon a

Königsplatzra. Esetleg elolvassák az ablak mellett függő üvegtábla alá ragasztott szöveget, amely egy Joseph Beuys nevű német művész egyik munkájának történetét írja le, azt, amelyiknek *Zeige deine Wunde* a címe, s ott áll a hátuk mögött. Esetleg még arra is emlékeznek, hogy néhány perccel azelőtt láttak egy fényképet valami hasonló nevű pasasról. Azt a képet, melyet Andy Warhol fényképezett. Ha másra nem is, legalább erre emlékeznek, hiszen az előző teremben minden kép alá ezt a nevet írták. Ha azonban nem mennek tovább, és szembefordulnak a *Zeige deine Wunde* című Beuys-műalkotás tárgyaival, a következőket *nem* látják. Nem látnak szobrokat és nem látnak festményeket sem. Nem látnak színházi díszlettervet vagy plakátokat. Nem látnak fényképeket, kisplasztikákat, installációt, és nem látják egy performance lehetséges terét sem. Nem látnak tükröt és nem hallanak visszhangot. Mert amit látnak, az nagyon nagy csöndben van. Holott nem néma. Holott *írva van benne*, csak hogy az ábrák, betűk, szavak nem az akusztika testrészei, csupán *jelek*. Aki szemben áll, látja, ott minden kettő. Minden *egyformából* kettő van. Mégsincs harc, egymásnak feszülés, ami még az ikrek között is gyakori. Azért van kettő, hogy *több* már ne legyen. A *kettő* az Beuys terében, ami lezár és befejez. Ami folytathatatlanná tesz. Aki ott áll középen és nézi ezt, az tudja, nem léphet be oda. Nem azért, mert kötéllal választották el a *Zeige deine Wundétól*. Nem is azért, mert a kötél helyén valamikor egy üvegfal állt. Ezekről még lehetne benn. Attól nem lehet, *ami benn van*. A kötélén, üvegfalon – valamin, ami elválaszt – túl ugyanis rend van. Rend, úgy, ahogy most következik.

– a mű –

Középről nézvést, pontosan középről. Szemben fehér fal. Azon két fekete téglalap. Magasan, a mennyezethez közelebb. Mintha az *egész* fölött. Két fekete téglalap, rövidebbik élével fölállítva, egyező magasságúak, szimmetrikusak. A jobb oldali fehér falon két fehér téglalap. Hosszabbik élükön fekszenek. Alig emelkednek ki a fal síkjából. Kicsivel fejmagasság fölött. Egyformák, szimmetrikusak ezek is. Mintha az *egészet* középről határolnák. A fehér téglalapok közé, a fehér falhoz támasztva két fából készült szerszámnyél, amely éles fémfejben végződik. A háromszög vaslapjai a fehér falhoz támaszkodnak, az élek alatt egy-egy halvány, vöröses rajzolatú kereszt. Ezekkel a szerszámokkal szemben, a másik fehér falnál két hasonló tárgy, csak fejükkel lefelé fordítva. S véső helyett ezeknek a fanyeleknek a végén kétágú villa. A padlón fekete, téglalap alakú kartonok fekszenek, ezek közepébe szúrva a villák egy-egy ága. Kicsivel a villák fölött a fához kötözve vörös rongydarabok csüngnek. A téglalap alakú fekete kartonokon megkezdett körívek rajzolata. Piszkosfehér körívek, sugaruk megegyezik a villák egymás közötti távolságával. A kartonlapok fekete színe halványabb a falon látható téglalapok feketéjénél, míg a körívek koszlott fehérje a fehér téglalapok élességét enyhíti. Ezek a színek vezetnek át a szürke tárgyakhoz.

A fekete téglalapoknak a jobb oldalán, a közepén álló nézőnek balra, a szemközti falon két szürke doboz. Üveglakaira sárgás anyagot kent valaki, így átláthatatlanok. Fémtestük szögletes vonalait az alattuk álló fémágyak folytatják, a térben befelé tartanak a szürke vonalak. A halottas tepsiket viszik ezeken az ágyakon a hűtőig. A két kocsi alatt nyitott fémdobozok, szürke fémből. Bennük súlyos, fé-

nyét vesztett, olajos, sárga massa. A dobozok előtt, még mindig az ágyak alatt két kerek, fedett üvegedény. Félig telve valami sárgás folyadékkal.

Ugyancsak ezen az oldalon, a közepén álló nézőkhöz a legközelebb két fehér doboz a falon. Fából, üvegfedéllel. Az üveg alatt két olasz újság, kézbesítésre összehajtva. A szürkéssárga csomagolópapíron, vékony grafitvonalakkal Beuys kézírása. Két név; a címzettek, és a kézírás fölött két-két picinyke piros bélyeg. Piros betűkkel az olasz újság címlapjából is látszik egy részlet. A *Zeige deine Wunde* történetét leíró tájékoztató szerint a címlap pirossal írt teljes szövege a következő: *A Lotta Continua – a harc folytatódik.*

– a föld alatt –

Ezerkilencszázhetvenhatig Joseph Beuys *Zeige deine Wunde* című alkotása az Altstadtring-Maximilianstr. aluljárójában volt. Az előbb olvasott leltár nem képzei, hogy a *Zeige deine Wunde* még mindig ott van. A föld alatt. De azt sem képzei, hogy a *Zeige deine Wunde* egy múzeumban volna, noha a fönti leírás a Lenbachhausban látható *Zeige deine Wunde* című Beuys-munkáról készült. Azt képzei, hogy az eredeti *Zeige deine Wunde* elveszett. Vagy még inkább, hogy két-tő van belőle, csak az egyik nincs meg. Hiszen ott, ahol a másik van, most egy tánciskola mozdulatlan alakjai várakoznak. Mozdulat közben parancsolt álljt nekik a szobrász, de úgy, hogy szobrot – pontosabban harmadik meg hatodik végtagot csinált nekik, plusz kezeket meg lábakat – alkotott az egyensúly erővonalalaiból is. Akárha valami Pompeji utáni táncosok csodálkoznának a hirtelen reájuk hulló hamu- és tűzözönre. Mely láthatóvá tette mankóikat, mik régen, egy még antikabb világban még oszlopformát vagy növényi törzseket imitáló támasztékok voltak. Így, holtukban ezek a szobrok akár a *Zeige deine Wunde* láthatatlan szereplői is lehetnének. Ám ők még telis-tele vannak drámával. A halál még kibeszél belőlük. Még mondja a történetüket. Míg a *Zeige deine Wunde* már nem kötődik többé saját történetéhez. Már magát is elvesztette, így nyugodtan ott lehet a múzeumban az, ami *megmaradt* belőle. A pusztulás tiszta szótára. Mely fölött nem lapoz többé senki az ismeretlen szavakhoz. Nem mormolja és nem fejt meg. Csak belenéz és tudja. Benne is ugyanez készül. Néhány szigorú, üres és ugyanakkor színültig eltelt forma. Nincsen nyitva és nincsen csukva. Zárva van, mint jelentés. Zárva, mint enigma. Nyitva, mint a seb, mely mutatja magát.

– az arc –

A Lenbachhaus Andy Warhol-termében, ugyanazon a falon, melynek másik oldalán a *Zeige deine Wunde* fehér téglalapjai fekszenek, látható az a fénykép, melyet Andy Warhol Joseph Beuys-ról készített. Vagy. A *Zeige deine Wunde* terével szemben, az ablak melletti falon látható az a fénykép, melyet Andy Warhol Joseph Beuys-ról készített. Vagy. Az ajtó és a *Zeige deine Wunde* történetét leíró szöveg között látható. Vagy. Az ablak és a másik ajtó között. Nem emlékszem. Így vagyok a többi látvánnyal is. Minden képet töröl a következő kép. És így tovább. Csak ha lehunyom a szemem, akkor látom: Andy Warhol ezt az arcképet nem sokszorosította. Nem színezte át. Hagyta olyannak, ahogy most is látom. Fekete és fehér.

ROBERT WILSON ARCKÉPCSARNOKA

Sivatag az Isten. Ez a magyar mondat olvasható – tucatnyi más nyelv azonos jelentésű mondata társaságában – a ZEIT *magazin* címlapján – egy Szaddam Husszeim címet viselő szék (!) mellett. A legrangosabb német hetilap színes melléklete ugyanis ezúttal javarészt Robert Wilson szék-portréiból és Heiner Müllernek ezekhez frott szövegeiből áll.

Szaddam Husszeim betontrónusának felénk forduló oldala sárga, homokkal hintett, ülőlappja hideg kék, támlája tűzvörös. A széken senki; a homogén sötét háttér előtt csak a sivatag sárgája, a kék hidege és a vérszín vörös tüze van. A portré láttán mégsem támad hiányérzetünk. Sőt! Mintha a husszeim-hírhullámok ebben a sivár szerkezetben ülepedtek volna le: a betonbunkerek bölcsessége, a husszeinek humanizmusa, a téboly vértolulások vöröse végső letisztultságában látható.

Wilson néha valóban „kalapáccsal” műveli a filozófiát, ha némileg másként is, mint azt a Nagy Német Nihilista elképzelte. Bár ez a szerszám olykor áttetszővé és metaforikussá finomodik. Következő „képmásán” már csak a számítógép billentyűzetének leütései utalnak némileg a szobrászat nélkülözhetetlen szerszámára. A *Sigmund Freud* címet viselő mű ugyanis komputergrafika. Az építészeti modellezés rácsszerkezeteire emlékeztető átnézeti képként látunk két székszerűséget. A szürke légben kissé ferdén lebegő székek a szokásos tárgyainknál sokkal inkább a testek *transzparenciáját*, a lélek áttetszőségét idézik. A két szék kettőse – az egyik mintha hátulról követné vagy környezné a másikat – a *résen levés*, a kételkedés képzetkörébe von. A *hátsó gondolatot* látjuk megjeleníteni, amint éppen megközelíteni avagy tettenérni törekszik az első.

A soronkövetkező *Sztálin* szobor körüli pusztaság egyszerre jeleníti meg a hatalom hűlt helyének csupaszságát, a semmivé foszlott „nagyság” vákuumát és (közös) emlékeztetünknek azt a gondosan elkülönített rekeszt, melyet az emberi jelenség efféle kifordulásainak tartunk fenn. Az „acélos” művésznév alatt összeaszott *fekete lyukat* is két kar-szék képezi. A súlyos drapériákkal borított hivatali bronztrónusokon a paranoid hasadt-ság szimmetriája uralkodik. Ilyen lehet a *személyre szabott pokol* ítélet-széke: állandó felállítás, körülnézés, átülés és meg-nem-nyugvás – egy örökkévalóságon át.

A kihunytt vörös törpe mellé Wilson a *barna* válfajnak is állított egy emlékművet: a *Rudolf Hess*-jelenséget is szék-kettős jeleníti meg. Ez azonban a technikai tökély és a fényesen csillámló „rend”, a mitikus expresszionizmussal keresztezett hideg konstruktivista téboly síremléke.

A „hatalmasságok” körébe tartozik még *Viktória királynő* különös képmása is. A sötét tónusú háttér előtt két, egymással szembefordított alacsony trónszék áll, melyek lábainál felfelé fordított apró reflektorok világítanak. Az eltakart, rövidre fogott és eltagadott test jelenik meg így, a lábak (bokák?) felvillanásaitól kísérve.

Bessie Smith és *Heiner Müller* szék-mása már az együtt-lét lehetőségeiről és az emberiség melegéről szól. Az előbbi alkalmatosság egy közös ülőlappból és két ellentétes irányba néző támlából áll. Ezeken a székeken helyet lehet foglalni, egymás mellé lehet ülni, és akár a másokra, akár valami másra figyelve, mindvégig a másik mellett lehet maradni. Úgy, ahogy szerelmeseket látni néha parkok padjain.

Heiner Müller – korábban kelet-német drámaíróként néhány darabjával nálunk is ismert, számos Wilson-darab (*Civil Wars* stb.) dramaturgja, Wilson barátja – egy zöldes-barna kanapé képében jelenik meg. A háttér hasonló árnyalataiból is sugárzó melegség, a barátság és a *társasság* szelleme hatja át.

frók és irodalmi alakok is szép számmal szerepelnek Wilson arcképcsarnokában. *Ibsen* egy analitikus couch képében, *Virginia Woolf* törékeny, tusrajznak tetsző ágy-lap-szerűségben jelenik meg.

A *Kafka*-szék akárha *Kastély*-kellék lenne: kifinomult ön-kínzó-eszköz. Támla-torzóval ellátott csonka négy lábú, megülhetetlen ülőbútor. A használójának kellene székké válnia ahhoz, hogy székként szolgálhasson.

Az *Anton Csehov* nevét viselő tárgyegyüttes (!) az egyetlen ebben a kollekcióban, mely nem ülő- vagy fekvőalkalmatosság: egy falnak támasztott fekete pálca és egy fekete (biliárd?) golyó. *Anton Pavlovics* elment. Egy s mást hátrahagyott: hosszúra nyúló árnyát ebben az eszköztelen műben. (Ezt akár a boldog emlékeztető Erdély Miklós is elkövethette volna – olyannyira az Ő falnak támasztott üveg- és pászka-tábláira emlékeztet.)

Az írók hőseinek wilsoni panteonjában nem sokan kaptak helyett: *Lear király*, *Dr. Faustus*, *Parzifal*, *Orlando*. *Lear király* egy hosszan elnyúló, tacszóforma fekvőszék, tömpe hüllőlábakkal. *Dr. Faustus* egy finom fémvázás boncasztal és egy szék mutációja. Támlája a tudomány négyzethálós rasztere. *Parsifal* egy római kerevet – fémhálóval borítva. Benne az élvetekség és az aszkétika eszköztára elegyedik. *Parzifal* (mert ilyen is van!) önnön árnykával együtt van jelen. A nyers faszék jobbfelén rövid fekete toldalék: árnytárs. Afféle szíam szerkezet. *Orlando* egy nyitott ajtó és egy zsugorított zsámoly miniatürizált elegye.

Vannak aztán mások is. *Esmeralda*, az érzékiség. Szabályos fekvőhely, a fokozhatatlan forróság színében. A tudósok köréből *Albert Einstein* és a *Curie*-házaspár. Az előbbi egy Giacometti szoborhoz fogható; hosszan elnyúló, vékony fémrudakból formálták. *Heiner Müller* kísérőszövege itt van igazán a helyén: „*Sötét, elvtársak, sötét a világtér, nagyon sötét*”.

A *Curie-házaspár* két különálló, más-más irányba tekintő magányos fémszék-torzulat. A *Marie Curie*-t idéző alkotmány támlája világító neoncső – ekként emlékeztetve különös, radioaktív „megvilágosodására”.

A keresztény hagyomány körét *Szent Sebestyén*, valamint *Keresztelő Szent János* és *Salome* kettőse képviseli. *Salome* metszővé vékonyodó aranyzsámolya mellett, a kiszáradt és felrepedezett földön a hatalom kígyós palcája és jogara áll. A vérvörös fényben fürdő, *Salome* kívánságára lefejezett *Keresztelő Szent János* egyszerű kerti szék képében jelenik meg. A fényen kívül csak a túlzottan kiszélesedő széklábak és a hátravetett támladíszítmény utal végzetére.

Szent Sebestyén trónusa mind közül a legsúlyosabb, a leganyagszerűbb. Tömör keményfa tömbök alkotják még a karfáját is. Ahogy a test súlya a szenvedésben túlnyomóvá növekszik, és szinte mindent betölt.

Wilson kiállításának utolsó darabja a *Bolond* billenőszéke: kétszer két, egymást keresztelő széles lap. Szemből – mindegyik oldalról más és más színben – megtévesztően közönséges székek tűnik. Pedig éppen ülésre alkalmatlan alkalmatosság. Oldalról látszik csak borulékonyága; innen különös keresztet mutat, melynek egyik fele sötét, a másik világos: a *Bolond*, aki két világ csörgősapkáját vette magára.

Ezekben a művekben felülmúlhatatlan letisztultságban látunk mindent. Elemi formákat, egyszerű tárgyakat – kultúránk végsővé egyszerűsodott tudását. Ezek a képmások olyan belátásokat sejtetnek, melyek a kezdetekhez közelítenek: az Írás képtilalmához, a lények megjeleníthetetlenségéhez, akárcsak a *Tisztulások* *Parmenidészéhez*. A tekintet megtisztítása ebben a világban, ezidőtájt valóban elengedhetetlen. Egyebek mellett a tisztánlátáshoz. Az állami és az üzleti esztétika áldásai ugyanis oly mértékben fásztják mindenféle formákkal érzékeinket, hogy csak törlés és tisztulás során alkothattunk magunknak érvényes képet a történelem természetéről, az alkotók alkotásairól, a köz szereplőinek valódi karakteréről és megannyi másról.

Erre egyébként ez a lap is ad némi indítást: ugyanis nemcsak Wilson alkotásait találjuk benne, hanem az elmaradhatatlan hirdetések is. Hogy ne feledjük, hol is tartózkodunk.

KIRÁNDULÁS A TENGEREN TÚLRA

Vay Tamás: A posztmodern Amerikában

E könyv már címével is csábítja leendő olvasóit. A posztmodernről Magyarországon is egyre több szó esett az elmúlt években, anélkül, hogy monográfikus feldolgozására sor került volna; Amerika pedig egyike azon bűvös szavaknak, amelyek mostanában egy újabb jelentéssel gazdagodnak: a magyar fül számára már nem a vágy elérhetetlen tárgyát jelenti, hanem a célt, amelyhez a mi utunknak is vezetnie kell – az immár ránk is váró beteljesülést. Elképzelhető, hogy egy könyv, amelynek a címében e két szó összekapcsolódik – a posztmodern Amerikában – talán a mi jövőnkéről is fellebbenti a fátylat?

A Magvető és a Platón kiadók közös gondozásában megjelent, 600 oldal terjedelmű vaskos kötet mindenekelőtt gazdagságával és nehézségével ejti zavarba az olvasót. Lepelizzük le szerzőjét, Vay Tamást, amiben a jegyzetek között található néhány – szándékosan? – ottfeltett elszólás is segítségünkre van: Pethő Bertalanról van szó, a pszichiátria nagydoktoráról, egy Bartók-könyv szerzőjéről, számos irodalomtörténeti és filozófiai tanulmány szerzőjéről, s nem utolsósorban a kiváló fotóművészről, akinek felvételeit e könyvben is láthatjuk. E sok tudományban jártas szerző ezúttal amerikai ösztöndíjas útjának tapasztalatait dolgozta fel, a posztmodern tárgykörére irányítva figyelmét. Ha a végéről kezdjük lapozgatni a könyvet s megnézzük a jegyzetapparátust, akkor néhány fürkésző pillantás is elég, hogy lássuk: a téma külföldi szakembereit is megszégyenítő alapossággal dolgozta fel a posztmodernről szóló hatalmas szakirodalmat, s éppoly lelkiismeretesen böngészte végig a képzőművészeteknek, az irodalomnak, a szövegkritikának az irodalmát, mint a gazdaság- vagy politikátörténetét, a pszichiátriáét vagy akár a komputerizációval összefüggő szociológiai kérdéseket. E könyv mögött ott kísért egy hatalmas könyvtár gazdagsága – de nehézsége is. Mert e könyv nemcsak alaposságával s kimerítő tárgyismeretével tűnik ki az elmúlt időszak magyar nyelvű társadalomtudományi szakkönyvei közül, hanem az olvasót időnként zavarba ejtő nehézségével is. A posztmodernről írva a szerző a már kitaposott szellemi ösvények egyikére sem próbál rálépni, hanem önálló csapást igyekszik vágni a maga számára a teóriák sűrűjében, s ezáltal egy új, csakis őrá jellemző gondolkodásmódot kénytelen kidolgozni, ami természetesen nyelvhasználatán is rajta hagyja a nyomát. A könyvet olvasva így nemcsak Amerikával s a posztmodernnel ismerkedhetünk meg, hanem egy magyar szerzőnek a posztmodernre irányuló észjárásával is.

S ez egy olyan paradoxonra irányítja a figyelmet, amellyel minden szerzőnek, aki e témával foglalkozik, szembe kell néznie – így e könyv írójának is. E paradoxon lényege így foglalható össze: alkotható-e elmélet olyasmiről (jelesül a posztmodernről), aminek egyik kitüntető jellemzője éppen az elméletek iránti bizalmatlanság? Amióta 1979-ben Lyotard *A posztmodern helyzet* című, immár klasszikusnak nevezhető könyvében – önmagának kelepcét állítva – kidolgozta annak elméletét, hogy miért nem lehetséges többé elmélet, a témáról megszólaló szerzőknek választaniuk kell: a posztmodernizmusnak az elméletét akarják-e megírni, vagy egy posztmodern elméletet óhajtanak felvázolni. Az első esetben az elméletek iránt szkeptikus posztmodernizmus hátába döfnek tört (az elméletek iránt oly fogékony modernizmus szellemében), a második esetben viszont az elméletébe. Az egyik esetben akaratlanul is a modernizmus szellemi bástyáit erősítik, a

másodikban viszont a posztmodernnel azonosulnak, s könyvük is posztmodern jelenséggé válik.

A *posztmodern Amerikában* című könyvet olvasva úgy tűnik, Pethő Bertalan nem kisebb célt tűzött ki maga elé, mint azt, hogy e paradoxonon úgy kerekedjen felül, hogy egyszerre járja be mindkét említett választat. A könyv címe a posztmodern tárgyyszerű (azaz elméleti) feldolgozását sugallja; alcíme viszont – *Tematikus napló* – élményeket, empirikus tapasztalatokat ígér, s mindezt szubjektív szemszögből. E könyv tehát egyszerre kínálja a posztmodernizmusnak az elméletét s ugyanakkor egy posztmodern elméletet. A posztmodern egyszerre tárgya és alanya, s a szerző megkísérli a lehetetlent, hogy úgy írjon róla tárgyként, hogy egyúttal azonosul is vele. Kívülről szemléli, miközben benne is van, de belülről is figyeli, megőrizve kívülállását. A könyvet olvasva úgy tűnik, ez a „róka fogta csuka” helyzet a legalkalmasabb arra, hogy a posztmodernről érdemben szólni lehessen. De hadd tegyem máris hozzá: e „kint is, bent is” állapot nemcsak egyfajta autentikus posztmodern megnyilvánulás, hanem annak is jele, hogy a szerző messziről, még a modernizmuson is innenről, Magyarországról érkezett az Operencián túlra, a posztmodern Amerikába.

Óhatatlanul ide kívánczik egy kérdés: valóban elméletellenes-e a posztmodern? Már eleve a fogalommal szemben felmerülő kételyek is ezt sugallják, miként az a világszerzte tapasztalható ellentmondás is, hogy a posztmodernről írva a legtöbb szerző igyekszik leszögezni, hogy használja ugyan a fogalmat, de csak idézőjelben, mert nem hisz a létezésében. „A posztmodern halott”, írja egy szerző már 1975-ben; az *Independent* című lap hasábjain pedig ez olvasható 1987-ben: „E szónak nincsen értelme. Használja hát a lehető leggyakrabban.” E két megnyilvánulás mögött nem nehéz felismerni azt a közös álláspontot, hogy beszélnek ugyan róla, de nem ismerik el a szó létjogosultságát. Más szavakkal: mégoly sokat foglalkoznak is vele, nem hisznek abban, hogy rendszert lehetne létrehozni belőle. E paradox helyzetre is vonatkoztatható Marcel Duchamp híres kijelentése: „Nincsenek megoldások, mert nincsenek problémák”. A posztmodern gyanús (vagy idézőjelben használandó), mert nem kínál választ vagy megoldást – azaz elméletet –, hiszen a világ maga sem tart erre igényt, mivelhogy nincsenek benne irányok, vektorok. Mégoly körültekintőek legyünk is, nem tudunk benne eligazodni. A posztmodern fogalmának a térhódítása elválaszthatatlan ettől a szemléletmódtól, amely rezignált ugyan, de semmiképpen sem tragikus, hanem inkább – mint Pethő Bertalan többször utal is rá – ironikus. A szerzőt idézve: „véletlenszerűen mennek a dolgok, ám egy fikarcnyi lazaság sem csúszik a szükségszerűségbe.” Marx, de különösen Lukács nem győzték ismételni, hogy az ember *válaszoló* lény: engedelmes bábu-ként a világ kérdéseire bólogat vagy éppen rázza a fejét. Heidegger s általában az egzisztencialisták inkább *kérdő* lénynek tartották: nem egy tőle függetlenül is adott világhoz igazodik, hanem maga teremti meg a saját világát. A posztmodern képviselői gyökeresen más álláspontot képviselnek: szerintük az ember sem nem Pavlov kutyája, sem pedig nem kísérletező és alkotó tudós, hanem egy mesterséges világgal szimbiózisban élő lény, egy valamikor általa teremtett, de időközben őt mérhetetlenül felül is múló civilizációban lubickoló hal. E civilizáció mindent behálózott; s mert nincsen merre terjeszkednie tovább, önmagát a történelem beteljesüléseként kénytelen szemlélni. Ám ha ez így van, akkor e civilizáció aligha tekinthető a történelem részének: sem térben, sem időben nem korlátozható, mint még a múlt században is, amikor pl. a „fehér” vagy a „keleti” civilizáció a másfajta civilizációktól való eltérése és különbözősége által határozhatta meg és szemlélhette magát. A mai globális civilizáción nincs, ami túlmutatna, azaz önmagához képest nem transzcendálható.

Itt vetődik fel újra az elmélet problémája, amely Pethő Bertalan könyvének kimondatlanul is egyik sarkalatos pontja. Az elmélet ugyanis, a szó eredeti, görög jelentését alapul véve (theóreo = szemlélek) feltételezi a szemlélőnek a szemlélt dologtól való kü-

lönbözöségét, vagyis végső soron az isteni pártatlanságot – értsd: kívülállást. A Modern, amelynek kezdetét a szakirodalom egybehangzóan a 16-17. században keresi, e pártatlanság ígézetében virágzott fel: az ember magára öltötte Isten földi helytartójának a jelmezét, s úgy hódította meg a hozzá képest idegen világot, mint egy semleges tárgyat, amelyet tetszése szerint sajátít el vagy dob el magától. Azt követően azonban, hogy gyakorlatilag az egész világot gyarmatosította, a saját bensőjével egyetemben, kénytelen belerögződni abba, hogy többé nincsen mit racionalizálnia. Bár minden, ami körülveszi, az ésszerűség szabályainak engedelmeskedik, az egész mint olyan ésszel mégsem fogható fel, s még kevésbé indokolható meg. Amíg a modern ember a világot mint tárgyat is képes volt szemlélni, addig a posztmodern helyzetre az jellemző, hogy a világ elválaszthatatlan a saját képmásától, azaz, Baudrillard szavát használva, önmaga szimulációja lett. Elegendő a televízióra utalni, amely önkényesen válogatott képek tömegével egy új valóságot épít körénk, amely éppoly elsődleges tapasztalati anyaggá vált, mint az ún. valódi valóság. S ha – ismét Baudrillard-t idézve – a modern kor embere, hogy valaminek az álságos voltát leplezze, még azt mondhatta, hogy „ugyan, ez csak irodalom”, később pedig, hogy „ugyan, ez csak mozi”, akkor a posztmodern kor polgára már képtelen azt mondani, hogy „ugyan, ez csak televízió”, pedig minden oka meglehetne rá. Önmagát képtelen többé megkülönböztetni a magáról alkotott képtől.

Túlságosan összenőttünk a saját világunkkal ahhoz, hogy távolságtartóan ítélkezni tudjunk róla. Visszatérve Pethő Bertalan könyvéhez, jellemzőnek érzem a szerző panaszt: „Mennél több részletet láttam, annál nyugtalanítóbb volt az Egész hiánya. Nem éreztem formát, csak témák sereglettek össze és oszoltak szét.” Könyve azoknak a seregülő és széteső témáknak az áramlásában áll össze egy egésszé, amelyeknek többségéről eldönthetetlen, hogy mi tartozik belőle az Énhez, és mi az, ami már idegen tőle (pl. a komputer térhódítása, amely – mondjuk a hitelkártya esetében – a legelemibb igények formálódásában is beláthatatlan szerepet játszik). Talán ez az eldönthetetlenség az oka annak, hogy a szerző a napló műfaja által megkövetelt töredékességnek is igyekszik eleget tenni. Hol a posztmodernről ír, hol ő maga válik posztmodernné, azaz könyvének témáját faggatva saját magát is kénytelen vallatóra fogni.

Így aztán, miközben egyszerre próbál kint is, bent is lenni, könyvének kacskaringósan kigyózó, sakklépésekben előrehaladó szerkezete a tollhegyre tűzött témáknál is plasztikusabban érzékelteti azt a paradox helyzetet, amelyet jobb híján posztmodernnek nevezhetünk. A témák sora véget nem érő: olvashatunk a mai amerikai szociológiáról, a bináris kódról, a francia eredetű dekonstrukció amerikai pályafutásáról, az amerikai képzőművészet fejlődéséről, az absztrakt expresszionistáktól a performance-ig bezáróan, a legújabb pszichiátriai kutatásokról, a pop kultúráról, a hitelkártya filozófiai problémáiról, az építészetéről, a médiáról, a test megváltozott jelentéséről stb. Ami pedig a személyes átélést illeti: legjellemzőbbnek a *Séta Chigóban* című fejezetet érzem, amelyben egy kábítószeres utazás rekonstrukciója során a tudós szerző már-már szépírói vénát mutat fel, ám ezeket a posztmodern irodalom műfajának irányába tereli, ami a könyv tipográfiáján is rajta hagyja a nyomát. E fejezet, ha jól számoltam, 13 féle betűtípussal van szedve, aminek következtében némelyik oldal nemcsak olvasmányigényeket elégít ki, hanem a vizuális költészet próbáját is megállja.

A témáknak a bő sodrását, s a szerzőnek a hol tudósi, hol literátori, hol szemlélődő, hol feltárukozó, hol pedig leleplezhetetlenül ravaszkodó szerepjátaszását figyelve az olvasó előtt nemcsak egy kiismerhetetlen szerző alakja kezd körvonalazódni, hanem Amerikába is bepillantást nyer – még ha nem is egy könnyed útleírás szintjén. A könyv per sze sokszor felszisszenésre készít; kivált akkor, ha a szerző, önmagáról megelégedkezve a kizárólagos teoretikusnak a jelmezét ölti magára. Ezek a végletek megbosszulják magukat: a posztmodernről író posztmodern szerzőt ilyenkor az ideológus váltja fel, s a posztmodernre jellemző tolerancia helyett a szerző ilyenkor már-már Lukács György-i

szigorral ostromozza a neki nem tetsző jelenségeket (s ami a legfájóbb: műveket – pl. Rothko, Cage vagy Warhol alkotásait). Ilyenkor észrevétlenül belegabalyodik saját csapdájába és nyelvhasználata egyre bonyolultabbá, időnként követhetetlené is válik.

Sokkal közelebb állnak hozzám azok a részek, amelyek a töprengő, a témájába alámerülő és mégis szkeptikus szerzőt engedik érvényesülni. Erre a szerzőre vonatkoznak Pethő Bertalan önarcképnek is beillő szavai: „Olyan érzés kerít időnként hatalmába, miközben írom ezt a szöveget, mintha az érzéseim ellen gondolkodnék, illetve a gondolataim ellen fogalmaznék. Ami a hiányzó paradigmákat illeti, mintha fel-fellelném, de sem megőrizni, sem kifejezni nem tudnám őket, mintha bizonyosságomat hitetlenség, hiteimet érvelés foszlatná szét.” Íme egy újabb paradoxon. A szerző hiányérzéséről számol be, az olvasó viszont úgy érzi, éppen e bevallott hiány alkotja a szerző valódi gazdagságát, amelyre ugyancsak érvényes Kandinszkij megállapítása: az alkotás során a kevesebb mindig több, mint a sok.

Az érzés és a gondolkodás közötti űr, amelyet a szerző is átérez, a posztmodernizmus jellemzéseként is olvasható. Ám Pethő Bertalan hiányérzése nemcsak ebből az űrből táplálkozik. Ha úgy tetszik, nemcsak posztmodern hiányérzés fogja el, hanem időnként a posztmodernnel szemben is hiányérzése támad. Némelyik említett posztmodern műalkotással szemben azt a vádat hozza fel, hogy az adott műnek nincsen transzcendenciája; mások pedig a posztmodern világhelyzetet így jellemzi: az élet napjainkban annyira „mediatizált, hogy a Lét kérdése föl sem vetődik többé”. Ha a szerző a transzcendenciát, illetve a Lét kérdését hiányolja, akkor ezt csakis egy olyan álláspontból teheti, amely maga már (illetve még) nem posztmodern. Az író ilyenkor egyértelműen a Modern álláspontjára helyezkedik. Bár könyvének lendülete s íve ezeken a pontokon megtörik, engem mégsem zavartak túlságosan. Amikor ugyanis ilyen s ezekhez hasonló gondolatokkal találkoztam, akkor nem egyszerűen egy megszakított gondolatot láttam magam előtt, hanem egy olyan embert is, aki Európából, s ezen belül is Magyarországról érkezett Amerikába, s ott, ha akarna, sem tudna változtatni közép-európaiságán. A napló egyik bejegyzése, egy seattle-i házi koncert kapcsán, önmagában is árulkodó: „Szünet után egy idősebb férfi a szomszédom, sokkal korosabbnak látszó feleségével. Üzletember. Figyelmes mosolya pillantra sem szűnik. Argentínában született. Sokat utazik, járt Magyarországon is egyszer, kb. tizenöt éve. »Milyen benyomásokat szerzett?« – kérdem udvariasságból, szórakozottan. »Szomorúak voltak az emberek, depressziós hangulata volt az országnak« – válaszolja tárgyilagosan, beszédét kommunikatív maszkká merevedett (így látom most) figyelmes mosolyával kísérve. Szórakozottságom elpárolog, az udvarias viszonzáshoz alig találok szavakat. Fordítani való anyanyelvi szavakat is alig. »Körülbelül abban az időben írtam erről egy nem közölt cikket; ilyesmit éreztem, amikor külföldi útról hazatértem« – mondom. Aztán igyekszem kikerülni ezt az embert.” S talán nemcsak őt kerüli ilyenkor. Mintha ezekben a pillanatokban Amerikától, pontosabban a posztmodernről is megszömrőlött volna.

Egy posztmodernről írott könyvet tart az olvasó a kezében, amelynek magyar szerzője egy időre a posztmodern életérzést is megkísérelte átélni. Könyvében észrevehetőek a botlások; tettenérhetőek a túlzások, a megtorpanások, a megmerevedések; s vannak olyan helyek is, amelyeknek nehéz követni a logikáját. Mégsem tudok neheztelni értük a szerzőre. Útrakelt egy premodern országból, s a modernet átugorva egyenest a posztmodern világban találta magát. Ki ne botlana meg ott, az idegenben? Vagy lehetséges, hogy amit mi, közép-európaiak odaát elegáns siklásnak s műkorcsolyázókra valló bravúrnak látunk, az maga is botladozások véget nem érő sorozata? (*Platón-Magvető*, 1991)

BERNSTEIN FIDELIÓJA

Közzvéleménykutatás nélkül is meg lehet kockáztatni az állítást, hogy ma a megkérdoztetek túlnyomó többsége, már aki egyáltalán hajlandó egy meglehetősen ostoba kérdésre válaszolni, Mozartot nevezné a világ valaha élt legnagyobb zeneszerzőjének. Harminc, ötven évvel ezelőtt még bizonyosan Beethovent tartották annak. Mozart most divatos, amiben óriási része van az *Amadeus*nak, a kétszáz éves évforduló kampányának, de ezek is inkább csak jelzik, hogy ismét változott a közönségnek a művészethez való viszonya. Valaki halálának az évfordulója annyira nyilvánvalóan erőszakolt alkalom az ünneplésre, gyászmisére, egész éves programra, hogy igazából az a meglepő, hogy mégis sikerrel lehetett mindezt keresztülvinni. Talán érdemes emlékeztetni arra, hogy 1970-ben, Beethoven születésének kétszázadik évfordulóján semmi hasonló világméretű látványosságot nem szerveztek, éppúgy, ahogy az idén Rossiniért is sokkal mértéktartóbban adnak hálát. Ha abból indulunk ki, hogy Mozart és Beethoven művészete minőségében fokozati különbséget aligha lehetne megállapítani, akkor világos, hogy az eltérés kettejüknel az életükben, az élethez való viszonyukban kereshető.

Mozart és Beethoven egyaránt kellemetlen zeneszerző, megoldhatatlan kérdéseket tesznek föl, állandó számvetésre kényszerítenek, de Mozart a kérdések után általában témát vált. Mozart jólnevelt, a feloldás nála mindig, vagy csaknem mindig harmonikus, nem akar azonnal hatni, inkább hosszú-hosszú a lecsengési ideje. Beethoven sem tud igazi választ adni, de nem enged egérutat. Zenéjében könyörtelenebb, és bizonyos aktivitást követel a hallgatójától. Mozartnak meg sem fordul a fejében, hogy életével adjon bárkinek is példát, míg Beethoven folyton erre gondol. Mozart azt mondja, ne erőlködj, csak hagyd, hogy kifejlődjön benned a jó. Beethoven a folytonos erőfeszítés, önmaga tökéletesítése, a kikényszerített elismerés, ő az, aki „torkon akarja ragadni a sorsot”. Romain Rolland írja Beethoven-életrajzában – nézetem szerint a világ egyik legrosszabb könyve –, hogy Beethoven nem a világi nagyoké, hanem a félreértetteké, boldogtalanoké, szerencsétleneké. Akármilyen feltűnően hamis is az állítás, lehet, hogy mégis van benne valami. Ma beethoveniánusnak lenni talán a kudarc beismerése az étellel szemben, de mindenképp lemondás édes, esetleg bűnös dolgokról, és főleg: magány. Beethoven ma nem a tömegeké.

A közfelfogás változását szerintem leginkább a szegény *Fidelio* sínyli meg, ami ellen mindig is fenntartásokkal élt a közönség és a szakirodalom egyaránt. Jelenleg az operába járók és zenebarátok egyre nyíltabban utálják a művet, egyre kevesebb az új felvétel, egyre ritkábban van műsoron. Persze meg lehet érteni, miért. A *Fidelio* is az úgynevezett középső korszak alkotása, amikor a zeneszerző nagyon jól tudta, és folytonosan bizonyosságot is szerzett arról, hogy mit ér, mennyire fontos személy, mit engedhet meg magának. Beethoven ebben az időben sokszor valóban önmaga szobra, de ezek a szobrok is oly tökéletesek, hogy hibát találni bennük szinte lehetetlen. Mert legény legyen a talpán, aki bele tud, bele mer kötni az Emperor-zongoraversenybe, bár azt sokan érzik, hogy valahogyan túlságosan nagy, túl hatásos, túlzottan elsőpró erejű, hogy a szerző bizonyos problémákat csak azért vet föl, hogy felülemelkedve megkerülhesse őket, alkalma nyíljon a tempót, a hangerőt a végtelenségig fokozni. Ám a teljes középső korszakot manapság kísérő rejtőzködő ellenszenv egy magányos művön mutatkozik meg nyíltan, a legkönynyebben megfoghatón, az „egyetlen operán”: a *Fidelión*.

A *Fidelio* csakugyan könnyen támadható, igencsak védtelen mű. Rögtön első érvnek itt

van az, hogy mennyire nehéz színre vinni. Összevetve az öt megelőző és követő sevillei operákkal: a két *Figaró*-val, a *Don Giovannival*, a *Végzet hatalmával* és a *Carmennel*, azonnal föltűnik, hogy az azokban lévő életteli, színes, forgatagos színpadkép itt milyen sivár: rongyok, egyenruhák, bőrtőnűk, illetve a változás és a változatosság kedvéért egy sötét, földalatti cella. Az ottani pezsgés, a zsánerjelenetek, a nagy szerelmek helyett itt házastársi szerelem, amelyben a férfiruhás asszony és a rab férj először és utoljára a kórus lelkendezése alatt öleli meg egymást. A vad és vérbő cigánylány helyett nevetséges nagydarab nő, akit még véletlenül sem lehet férfinak nézni. Kedves szélhámosok, komoly és komolytalan szoknyavadászok helyett politikai foglyok. Sötétség, sötétség, és csak néhány pillanatra süt ki a nap. És a zene is kifogásolható. Beethoven, akárhogy is kereste, nem találta meg tökéletesen a maga operai nyelvezetét. A *Fidelio* zenéje a francia szabadító operák és a Mozart-művek keverecse. Az előző ma már nem is lenne baj, hiszen azok a darabok szinte valamennyien feledésbe merültek, kevesen ismerik őket, de a Mozart-idézetek a *Don Giovanniból*, a *Varázsfuvolából*, a *Così fan tutte*-ből, de még a *Szöktetés*-ből is szinte már kínosak. A legnagyobb jóindulat mellett is azt kell mondani, hogy ez már túlmegy a kor zenei köznyelvének értő fölhasználásán, annál is inkább, mert a kölcsönvett megoldásokat Beethoven nem is mindig ugyanarra a helyzetre alkalmazza, mint amire születtek. Számomra mindenestre újra és újra megdöbbenő, hogy a második felvonás fináléjába a kórus úgy is beléphetne, hogy „Papa-pa...” Vagy ott van Leonóra áriája, amelynek a dallama, ugye, Donna Elvirától való, a „Sola, sola...” hangszerelése pedig Fiordiligi rondója, egy kürttel fölerősítve. A hasonlóságról persze Beethoven is tudott, és talán nem véletlen, hogy a mű második változatának partitúráját azért kérte vissza a Theater an der Wien intendánsától, mert az egy – más témájú – vita során Mozarthra mert hivatkozni.

Ám a *Fidelio*t mégis szeretni kell. Részint a háromszori átdolgozás miatt, mert ha Beethoven hajlandó volt vele ennyit vesződni – hiszen maga írta egy levélben, hogy teljesen elvész a részletekben, pedig ő az egészre szeret figyelni, és mennyire fáradtságos neki az átdolgozás munkája, sokkal szívesebben és könnyebben írta új műveket –, az azt jelenti, hogy maga is szerette a *Fidelio*t, fantáziát látott benne és fontos volt számára, gondolatai hű kifejeződését látta benne. És mindenekelőtt: a *Fidelio* zenéje minden kétséges volta mellett is szép. Nemcsak az úgynevezett nagy részeknél, Leonóra és Floresztán jeleneteinél, amelyekben Beethoven leginkább otthonos, de a kicsiknél is. Egy jó előadásban Rocco áriája saját értékein felül még szokatlansága miatt is megejtő. Attól, hogy Beethoven itt elnéző, nem gyűlölködik a szeretet nevében, nem szorítja alsó ajkát olyan keményen a fölsőre, nem nézi le az alacsony tömeget, és nem akarja akarata ellenére is boldogítani, csak megfigyeli, ábrázolja. Egy jó előadásban...

A *Fidelio* most magyar lemezen is megjelent felvétele a lemezgyűjtők lassan másfél évtizedes általános vélekedése szerint a drágán, nagy erővel kihozott rossz hanglemez iskola-példája. Valóban drága lehetett a felvétel költsége, sztárkarmesterrel, Leonard Bernstein-nel, csodás kórossal, zenekarral. Még a párbeszédnek megrendezéséhez is igazi híres operarendező, Otto Schenket szerződtették. Az énekesek mind kitűnő formában vannak, kivéve talán Manfred Jungwirthet, de hát oda is épp ez kell, hiszen, ahogy Polgár László mondta egy beszélgetésben: Rocco valójában nem is szerep, hanem egy hangállapot. És valóban rossz is a lemez, vagy inkább viszonylag rossz, a régiekhez, a Karajan, Klemperer, vagy akár Karl Böhm által vezényelt stúdiófelvételekhez viszonyítva lapos, sima, színtelen-szag-talan. Mivel az összes közreműködő teljesíti a feladatát, a felvétel alighanem karmester-beteg: Bernstein az, aki nem tudja összefogni a részleteket, aki nem tud a sok jelenetből egy egész operát kovácsolni. Ám ha a hibákat ennél részletesebben, alaposabban akarjuk kimutatni, a dolog már nem is annyira egyszerű. A lemez ugyanis nagyon szépen szól, a zenekarban csak elvétele akadhatunk egy-egy hibára, semmiképp sem gyakrabban, mint a régi nagyok felvételein, az énekesek pontosak és tisztán intonálnak. Egyértelmű, hogy zenei problémája a közreműködők közül senkinek sincs, sőt, mindenki nagyon magabiztosan

birtokolja szólamát. Mégis: Bernstein már a nyitány után vesztes, mert már az valahogy vérszegény, jelentés nélküli hangsor. Ritmikáját tekintve a Bernstein vezényelte *Fidelio*-nyitány nemhogy jó, de bravúros, annyira együtt vannak, még a hirtelen, talán kicsit önkényes tempóváltás alatt is. De a zenének nincsen mélysége, és nemcsak átvitt, de szó szerinti értelemben sincs. Nagyon sok az üstdob, a rezek hangereje, mellettük száguldanak a hegedűk, de a fafúvók, és az alap, ami fölött mindez szól, alig észrevehető. Bernstein szinte csak a dallammal törődik, azt erősíti föl, és így eltűnik a polifónia. Mindez még jobban megfigyelhető az indulónál. Bernstein szerint ez annyi, és csak annyi, amennyi már első találkozásra is hallik: egyszerű, ostoba témáját ismétlő katonazene. A kezdést jelző két dobütés csupán hetyke jelzés, hangulatfestésre nem használja sem ezt, sem a belőle induló baljós basszusmenetet. Lehet, hogy ezt nem is hibának, fogyatékoságnak kell tekinteni, hanem az interpretáció részének, vagyis Bernstein mindezzel arra utal, hogy a katonák csupán eszközök, önmagukban nem jók és nem is gonoszak, csak korlátozottak, és ennél fogva minden rosszra felhasználhatók, de ha így lenne, akkor is túlságosan nagy a veszteség. Az érdektelen induló ugyanis elrontja Pizarro belépőjét is, és egyszeriben nincs szó már romantikáról, a jók már nem a rosszal küzdenek, csak a kicsit rosszal. A *Fideliónak* pedig az emberábrázolás éppen nem erőssége, és ha nem elvek csatáznak benne, akkor már nincs is benne semmi konfliktus, marad az értelmetlen erőfitogtatás.

Floresztán áriája, pontosabban annak indítása ugyancsak határozottan mutat rá a lemez egy másik bajára. René Kollóból ugyanis az első szó: „Gott!”, nem úgy szakad ki, mint ugyanez a hang az ária bevezetőjében a zenekarból, hanem halkán kezdve, fokozatosan erősödve. Látszólag lényegtelen a különbség, mondhatnánk, kinek így, kinek úgy tetszik, de sajnos nem így van. Ez az óvatos crescendo ugyanis lefokozza a pillanatot, a drámai jelenetből egyszerű énektechnikai probléma lesz, nem lehet másra figyelni, mint hogy megvan-e a pontos magasság, bírja-e a tenorista levegővel a frázist. (Bírja.) A jelenet oda, nincs olyan hallgató, aki a negyedik lemezoldalt föltéve egy sötét cellába képzelhetné magát, és nem a felvételi stúdióba.

Nem jár jobban a *Fidelio* kicsiny, polgári világa sem. Már a nyitó kettősből is rögtön érthető, miért. Bernstein ezt a jelenetet, a szereplőket egyszerűen nem veszi komolyan. Nagyon jól indul a duett, egészen olyan, mint egy rajzfilm zenéje, kedvesen gunyorosak a fafúvók első hangjai. De a karmester mindvégig nem is lát az egészben többet, mint egy kicsit kellemetlen, de alapjában véve humoros jelenetet. Pedig mikor a kettős a középrészhez, Marzellina szólójához ér, kiderül, másról van szó; a lány mást szeret, de igazi érzélemmel, és szerelmét föl is tudja idézni. Ám Lucia Popp hangján csak a nyafogás érezhető, mintha Marzellina nem is lenne igazán szerelmes, csak kitalálta volna az egészet, hogy Jaquinót távol tarthassa valahogy magától. Az alakok így ostobák és egysíkúak lesznek, házsártos lánnyal veszekszik a bamba legény, amibe a hallgató már eleve nem szívesen ártja magát, de ha nem lehet elkerülni, akkor inkább a legénnyel van, mert az legalább jóindulatú.

Nem érdemes tovább folytatni a hibavadászatot, már csak azért sem, mert ez a talán rossz karmesteri koncepció csupa gyönyörű részletmegoldás. Számomra a legkedvesebb Leonóra áriájának lassú része. Érdekes módon ez egy technikailag kifogásolható rész, a zenekar és az énekesnő, Gundula Janowitz nincsenek tökéletesen együtt, hol az egyik, hol a másik lódul alig észrevehetően neki, hogy aztán lassítson, bevárja a másikat, és kezdődhessen újra előlről a játék. Nagyon szép példája a jelenet két, pontosabban száz-két ember együttlétének, közös gondolkodásának, figyelmének.

De azért sem lenne méltányos a vélt vagy valós hibákat mind elősorolni, mert ez a lemez még mindig csodás magaslattal jelent a mai *Fidelio*k mellett. A bécsi, londoni előadások, valamint a legújabb (az sem nagyon új, 1989-es) stúdiólemez ismeretében azt kell mondani, hogy a *Fidelió*ért való küzdelem ma világszínvonalon, vagyis a legjobb erőkkal is sokkal alacsonyabb szinten folyik, pusztán a szólamokért. Ezen a lemezen a *Fidelio* leg-alább betű szerint az, amit Beethoven leírt. (*Deutsche Grammophon-Hungaroton*, 1991)

A KÖZVETÍTŐ

Radnóti Zsuzsa: *Mellékszereplők kora*

„... Magyarul írt, és a magyar színházi kultúra adatott neki...”

Amikor még idegen nyelveket tanultam, tanáraink folyton bíztattak: „Olvass minél többet eredetiben!” Furcsamód, noha papírom van már bizonyos nyelvek megfelelő ismeretéről, soha nem jutottam el addig a szintig, hogy az „eredetiben olvasás” gyönyörűséget okozott volna. Kínlódtam Thomas Mann-nal és Joyce-szal, de még Dürrenmatt-tal és Dickensszel is, minden egyes teljesített oldal megkönnyebbülést hozott, és azt a reményt, hogy a lapozás után, sterne-i fordulattal egy üres vagy fekete oldal fogad, esetleg egy illusztráció. Egyetlen kivétel akadt: a dráma. (Természetesen nem Shakespeare-re gondolok, aki magyarul is épp elég fejtörést okoz akár az olvasónak, akár a nézőnek.) Drámát olvasni eredetiben is jó. Ezek a többnyire párbeszédes formában írt művek sikerélményt adnak a hiányos nyelvi ismeretekkel rendelkező tanulóknak, minthogy jól lehet velük haladni. Gondoljunk csak Estragon és Vladimir reggeli szóváltására: még nem történt semmi (nem is fog), még nem mondtak semmit (nem is fognak), de mi már a huszadik oldalon járunk. És még értjük is. Hiszen századunk – egy pillanatra önkényesen kiragadva és felhasználva Radnóti Zsuzsa kötetének címét – a mellékszereplők kora, vagyis a drámák szereplői a mi nyelvünkön beszélnek. Miközben tehát a *Kopasz énekesnő* nyelvkönyvekből vétetett, maga is nyelvkönyvként használható.

Mi köze az én nyelvtanulásomnak Radnóti Zsuzsa *Mellékszereplők kora* című tanulmánykötetéhez? Természetesen semmi. Csupán megpróbáltam összekaparni azokat a helyzeteket, amikor én örömet leltem a drámák olvasásában. Ennyit találtam. Azt gondolom ugyanis, hogy drámát olvasni *csak úgy*, nem jó dolog. (*Csak úgy*: nem akarom megrendezni, nem akarok hozzá díszletet, ruhát tervezni, zenét szerezni, nem akarok róla írni stb., hanem csak úgy, mintegy szórakozás gyanánt olvasni.) A könyvbe zárt dráma számomra nem ad teljességet (illetve ha azt ad, akkor valószínűleg nem is érdemes színpadra állítani). Nem is adhat, mert a papírlapon létező színdarab olyan, mint a síkba kiterített tér. Borítékolt lépés, mely ígéri, de rejt a lehetséges történet; konzervált élet, mely színpad és színpadon lélegző, cselekvő emberek nélkül holt betűként hever a könyv lapjain.

És akkor van valaki – Radnóti Zsuzsa –, aki a jelek szerint folyton-folyvást drámákat olvas. Mégpedig úgy, hogy garanciája sincsen a minőségre, hiszen ezek ismert vagy ismeretlen szerzők vadonatúj művei. Radnóti Zsuzsa tanulmányait nem ismerve, borzadályal vegyes csodálkozással szemlélném, miért méri ki magára valaki a drámaolvasás gyötrelmeit. Am a tanulmányok arról győznek meg, hogy e gyötrelmek nem sújtanak mindenkit, sőt gyönyörűséget is okozhatnak. Ebből gondolom – hogy a magam igazát se kelljen feladnom –, Radnóti Zsuzsa sem *csak úgy* olvas drámákat: egyértelmű szándékai vannak az olvasással. E szándékokról ha áttételesen is, de pontos képet alkothatunk a kötet első írásából (*A magyar dada az asztalfiókban*). A mottóként idézett mondatból szándékosan kihagytam a nevet (Déry Tiborét), mert a név behelyettesíthető. Éppen ez a lényeg: irodalom és színpad nálunk gyakran elkerülik egymást. Ha mégis megtörténik a találkozás, akkor vagy az írott szó gyúri alá a színpadot, vagy a polgári hagyományok kliséivel dolgozó színpad kerekíti magához a szöveget, hogy ezzel ártalmatlanítsa azt. A tipikus azonban az, amivel a szerző is kezdi írását: „Drámairodalmunk különös és titokzatos jelensége, hogy a húszas évektől má-

ig sorra születnek dadaista színjátékok, anélkül, hogy bármiféle színpadi igény lett volna rájuk, s anélkül, hogy valaha is színre kerültek volna, pedig nem akármilyen írók nem akármilyen műveiről van szó.” Azt javasolom, olvassuk újra ezt a mondatot úgy, hogy elhagyjuk a „dadaista” jelzőt. A huszadik századi magyar dráma és színház sajátos együttéléséről kapunk pontos diagnózist. Mint elvált házastársak, kik nyomorúságos lakásgondjaik miatt továbbra is kénytelenek közös lakásban élni: tudnak egymásról, de igyekeznek úgy tenni, mintha a másik nem létezne. Mácza János vagy Déry Tibor színpadra szánt műveit felemlgetjük olykor, és feltételezem, hogy ezt ötven-száz év múlva is megteszi majd valaki – ezenközben színpadi megvalósításuk esélyei-esélytelenségei cseppet sem változnak. Ugyanakkor él bennünk a kép a magányos drámaíróról is, aki önmagát íróasztalához láncolva párbeszédeket körmöl a papírra, de színházat belülről még nem látott, sőt nem is óhajt látni, csak saját bemutatója estéjén.

Nos, ezért olvas hát Radnóti Zsuzsa. Az elvált feleket próbálja összebékíteni, de legalább összeismertetni azáltal, hogy a felek jó tulajdonságait hangsúlyozza. („Elvált felek” – együtt éltek egyáltalán valaha? Vajon nem „dadaista” mű-e például Katona József *Bánk bánja*, melyet nem vettek észre a kolozsvári drámapályázaton, minekutána a szerző – ez a vérbeli színházi ember – a vidéki ügyvédi hivatalba zárta életét.) Radnóti Zsuzsa talán éppen az asztalfiókba száműzött művek sorsát ismerve jutott arra az elhatározásra, hogy ne *csak* úgy olvasson. Elvállalta a go-between, a közvetítő szerepét, és szinte egyszemélyes intézményként azon mesterkedik, hogy a szerzőkkel konzultálva színpadképessé tegye a műveket, illetve hogy a színházak kapuit legalább résnyire nyitva belophassa a színpadra az új magyar drámairodalom dadaista vagy nem dadaista „kakukkfiókáit”.

Korántsem pejoratív hangszínnel fogalmazok tehát, amikor kijelentem: e tanulmányok Radnóti Zsuzsa közvetítői mesterkedéseinek melléktermékei. Ez nem minősítés. Sőt, éppen azok az írások a legkiválóbbak, melyeken a tényszerű és érzéletes pontosság megtartása közben átsüt az indulat. Az az indulat, amit éppen a közvetítési kísérletek sikerei vagy kudarcjai indukálnak. Ezt hiányolom egyébként a kötetet záró írásból, mely az 1991-es Kaposvári Színházi Találkozóról számol be: funkciójának megfelel, többé-kevésbé hű képet ad a fesztiválról, úgynevezett „korrekt beszámoló”, de nem több. A többletet éppen a melléktermék-jelleg adhatja, miszerint az írást megelőzte a sikeres vagy sikertelen közvetítési kísérlet. Ez olykor nyíltan ki is mondatik (*A századvég gyermekei*), amikor beavat bennünket, hogyan is folyik a munka a „Radnóti Művekben”. Bepillantathatunk drámaíró és dramaturg vitákban gazdag közös munkálkodásába. De e viták ismertetésekor sem hangzik el a szó: hiba. Radnóti Zsuzsa elfogultan szereti munkatársait, akikkel szóban – nem tudom, de feltételezem – bizonyára szigorúbb. Az olvasó előtt ez az ajtó zárva marad, amiért bírálhatnánk a szerzőt, ha nem éppen ez az elfogult szeretet adná az írások erejét. Más kérdés, hogy a mai magyar drámairodalmat nem ismerő olvasót félre is vezetheti ez az elfogultság. Azt hiheti ugyanis, hogy körül vagyunk véve fel nem ismert drámaíró-zsenikkel. Csakhogy a dramaturg rákényszerül erre a szerepre, mert nálunk a siker vagy bukás minimális feltétele – a megjelentetés és a színpadra állítás – sem biztosított. (Erre utal a *Memento* című írás, de tulajdonképpen ezt a helyzetet tükrözi a kötet valamennyi elemzése.)

A két legizgalmasabb tanulmány – *Róma pusztulásától...* (Spiró Györgyről) és *Chagall a Vitkovics Mihály utcában* (Kornis Mihályról) – felmutatja Radnóti Zsuzsa szemléletének és írói módszerének valamennyi erényét, illetve vitára is inspiráló sajátosságát. Irigykedve bámulom azt a felkészültséget, amivel a friss, első pillanatban besorolhatatlannak tetsző műveket a világ drámairodalmának legújabb – nálunk alig ismert tendenciái – közt elhelyezi. Legtöbbször megtalálja azokat a felszín alatt húzódó láthatatlan szájakat is, melyek például Spiró és Kornis drámáit összekötik a magyar irodalomban igenis létező – bár színpadon ritkán megfogalmazott – előképekkel. A *Csirkefejről* így ír: „Természetesen fontos az is, hogy a kortárs európai dráma térképén elhelyezzük a művet, Franz Xaver Kroetz, Edward Bond és Harald Müller személyével összekapcsolva, de ennél még fontosabb, hogy megtaláljuk előzményeit a magyar drámairodalomban. Bródy Sándorral, Thury Zoltánnal, Barta Lajossal kezdődött a magyar naturalista dráma, de igazi rangra Füst Milán emelte a *Boldogtalanokkal*, amely 1914-ben forradalmian új dramaturgiát teremtett...” Fantasztikusan ér-

dekes, ahogyan megtalálja – és meggyőző érvekkel bizonyítja is – a Dionüosz-mítosz és a *Kozma* közti kapcsolatot. (Az értékhez kapcsolás természetesen nem pumpál automatikusan értéket a vizsgálandó műbe, vagyis a *Kozma* se Dionüoszszal, se nélküle nem közelíti meg a *Halleluja* szintjét – de legalább kétszer is színpadra került és megmérettetett.) A kapcsolódási pontok keresése mindig a pontosság kedvéért történik, egy pillanatra sem merül fel az, hogy a szerző öncélúan fitogtatni akarná felkészültségét. Ő maga háttérbe húzódik, szemléletének két meghatározó alapvonása az *alázat* és az *értékkeresés*. Megfogalmazza kétértelműségét a *Békecsászár* előadhatóságát illetően, de első reakciója máris az, hogy megkeresi és kiemeli azokat az elemeket, melyek a magyar színházi viszonyok közepette is érvényesek és befogadhatóak lehetnek. (Értékkereső szándéka ellenére viszont akaratlanul is csökkenti a *Csirkefej* jelentőségét azzal, hogy a mű alapproblémáját csak bizonyos társadalmi réteg problémájaként kezeli, „ezekről az emberekről” ír, oknak tekint egy okozatot – az elroncsolódott, közlésre alkalmatlanná vált nyelvet –, nem véletlen, hogy a szavakkal rendelkező, de azokat hiábavalóan használó Tanár figuráját alig említi –, így azt a látszatot teremti meg, mintha a kommunikáció hiánya, a tehetetlenségből fakadó artikulálatlan düh és magány nem mindannyiunk alapélménye lenne.)

Radnóti Zsuzsa legnagyobb erénye és számomra a kötet vitathatatlan értéke a rendkívül magas színvonalú *leírás*. Mások – köztük sokszor magam is – unottan letudják ezt a feladatot, az olvasó pedig többnyire átugorja ezeket a sorokat. Radnóti viszont szigorúan sűrít, érzékletesen fogalmaz és nem szakítja szét a mesélő és értékelő gesztusokat.

És még valamit említenem kell, amit én is, mások is irigyelhetnek tőle: ez pedig a közvetítő elfogult szemléletéből is fakadó optimizmus. Ez jogosítja fel őt arra, hogy az egykori „heroikus hősöket” (Németh, Illyés...), „groteszk hősöket” (Örkény, Csurka...), „minimális hősöket” (Nádas, Bereményi...) követő igazi „mellékszereplők” (Márton, Garaczi...) utódait is elképzelje, sőt megjelenni vélje. Radnóti Zsuzsa az „új realizmust” képviselő „új vadak” megszólalását várja, és még azt az utópiát is megfogalmazza, miszerint „egyre több fiatal rendező vállal kortárs drámát”. Úgy legyen. (*Széphalom Könyvműhely, 1991*)

ERDŐDY EDIT

A MAGÁNYOS SZÖVEG SZOMORÚSÁGA

Molnár Miklós: Körutazás Batáviában

Bár Molnár Miklós könyve sikerrel pályázhatna a legrágárabb magyar könyv megtisztelő címére, helytelen volna ennek túl nagy jelentőséget tulajdonítani. Homályban hagynánk ugyanis a mű valódi arcát, ha egyoldalúan a mű avantgárd vonásaira, a szövegekben harsányan, olykor sokkoló módon érvényesülő avantgárd gesztusra terelnénk a figyelmet. Az avantgárdhoz tartozás mellett szólnak olyan (külső) körülmények is, mint a szerző és a Magyar Műhely kapcsolata, nemkülönben az e könyvben is gondosan szcenírozott, az avantgárdra jellemző magatartás – mégsem ez a jellegadó: a szerző tisztában van e szerep anakronisztikus voltával és funkcióvesztésével – ironiája („Mi biedermeier avantgardisták – mi is annak az ontológiai imperatívuszunk engedelmeskedünk,

hogy a melegvizet újra meg újra fel kell találni”) legalábbis erre utal. Ennél az – ironikusan értelmezett – avantgárd magatartásnál fontosabb, s végül is elsődlegessé válik egy másik „ontológiai imperatívusz” motivációja, egy másik írói alpmagatartás, mely arra készteti az író, hogy megszállottan kutassa magának az írás folyamatának, a „szöveg-munkának” a lehetőségeit, körülményeit, belső lényegét, hogy teoretikus pontossággal tegye fel az irodalom létezmódjával, a jelentésadás aktusával kapcsolatos kérdéseket. Az elméleti forrás, melyből bőségesen merít, a gyakran megidézett Derrida („Derrida szeme rajtunk” – olvashatjuk mindjárt a nyolcadik oldalon) – akinek *Grammatológiáját* Molnár „transzformálta” magyar nyelvre. A derridai szövegelmélet meghatározó, mély nyomokat hagyott ugyan a könyvön, s egyes szövegrészeknél az illusztrativitás a kelle-ténél jobban érvényesül – a *Körutazás Batáviában* mégsem egyszerűen a derridai elmélet irodalmi gyakorlatban való kipróbálásának produktuma.

A szerző – szemben az avantgárd jelenközpontúságával – voltaképpen történeti szemlélettel közelít az íráshoz, lehetőségeit történeti perspektívából veszi szemügyre, amikor játszani kezd a „kihűlt kódokkal” – amikor számba vesz korábbi kifejezésformákat, „beszédmódokat”. A számbavétel egyben *leszámolás* is: ez a mű egyik következetesen végigvitt szólama. Az író, *körbe járva* (körutazás...) az epikai formaképzés sztereotípiáit, neveltség tárgyává teszi a műhöz tapadó olvasói elvárásokat és reflexeket; leszámol az irodalom közkeletű funkcióival, s le azokkal a behelyettesítésekkel, amelyeknek alanyává vált – részben természetes fejlődése, részben a specifikus kelet-európai létmód adottságai következtében. A leszámolás módszere, a derridai *dekonstrukció* a szöveg különböző köreit, szintjeit érint-heti. Vonatkozhat egy egész regényre, illetve annak ontológiai lehetőségeire; a szöveg kijelöli a (lehetséges) regényfikció terét, idejét, felrajzolja a premisszákat – majd egyetlen moz-dulattal eltörli az egészet: a regénycsíra elhal, mielőtt szárba szökkenhetett volna. Egyes szövegrészekben belül változhat például a narrátor személye, a narráció nézőpontja, s az elbe-szélés hangneme. „Törlessjel” alá került például az egyik fejezetben a szereplők közti mellé-rendelő kapcsolatot jelző *és* szócska is. (*József és Anna*). A megjelenített szereplők közti vi-szony racionalitása és egysége a történetalkotás egyik alapeleme: ennek a következetesség-nek, önazonosságnak a felrúgásával a szerző a logika és racionalitás törvényszerűségeinek a fikción belüli érvényesítése hagyományos követelményével számol le. (Anna, a talán kö-zépkori udvarhölgy az agg Révai Józsefen „filozofogol” – s ez itt nem a non-szensz kép-telessége, s nem is valamiféle példázat – a non-szensz ugyanis mindig egy adott valósághoz, tapasztalathoz viszonyítva minősül annak, s itt pedig épp ezt a pontot iktatta ki a derridai szövegelmélet nyomán az író. A szöveg önmagán kívül nem vonatkozik semmire – legke-veésbé a valóságra.) A fikció zárt egységének, koherenciájának elvén is rést üt a szerző – töb-bek közt például akkor, amikor Anna és József középkorias pszeudo-idilljébe, melyet egy ironikus „fabulátor” feljegyzéseiből „rekonstruál” (s persze rögtön dekonstruál), egy 1987-ben Svédországban játszódó történet-csírát ültet, melyet a főhősön egyes szám első sze-mélyben mond el.

Ezzel a destrukciós szövegalkotási eljárással párhuzamosan, olykor vele összefonódva, megjelenik egy másik, eltérő elvű építkezés, mégpedig az egyes konkrét „beszédmódok”-at áthasonlító, elhajlító *persziflázs*. Molnár persziflázsai, hommage-ai sajátos, kultikus jelle-gű körutazássá állnak össze: hosszabb-rövidebb áldozatokat mutat be a Weöres, a Szent-kuthy, a Határ Győző, a Nagy Pál, az Esterházy nevű oltároknál – hogy csak a leginkább fontosakat említsük. Az ősök, elődök és társak felé tett gesztus mindig két-értékű: azonosu-lás és eltávolodás, simogatás és ütés mozgulata egy, a tisztelgés, az oltár-áldozat halott-gya-lázás is egyben; szenttéavatás és blaszfémia egymástól el nem választható. Weöres-parafrá-zisa hajmeresztő trágárságokból épít profán emlékművet; nem kevésbé blaszfémikus az a fejezet rész, mely Szentkuthyt személyes valójában idézi meg, a „Monsignore P.-nél, a prae-postmodern, ezoterikus, felhőkakukvári írófejedelmnél” tett látogatás leírásával.

A könyv ugyancsak heterogén, erősen széttartó elemeit legalább formálisan egybe-kapcsoló (fantasztikus) utazás elterjedt toposza természetesen számtalan elődre tekint-

het vissza, elsősorban mégis *Határ Győző Csodák országa, Hátsó-Eurázia* című társadalomszatírájának inspirációját vélem belőle kihallani. Határral rokonítja a szerzőt bő nyelvi fantáziája, szó-alkotó, szó-csavaró hajlama is. Egész fejezetet áldoz a szó-mágia részegítő szertartásának (*Pfasziánsz – nyenyérés hamuvásári hangtrufa*) – a játék azonban túlpörög, a nyelv-csavarás, szó-játék szelleme elszabadul – s önnön mozgásától megittasulva járja vitustáncát.

Molnár ugyan lelkiismeretesen de-konstruálja a (pszeudo) fantasztikus (pszeudo) utazás elemeit is, néha már az a veszély fenyeget, hogy a fantasztikus társadalmi szatíra, a „batáv kód” mintegy nyomjelzőként elpotyogtatott (jel-szórás...) elemei egy hagyományosan értelmezhető jelentésszisztemre állnak össze – nem egységes, koherens történetté persze, hanem egy adott valósággal összefüggésbe hozható szöveggé, melyben több történet lehetősége is felsejlik. A diktatúra, a politikai zsarnokság allegorikus-példázatos megjelenítésének „kihűlt kódja” igencsak élettelinek mutatkozik – avagy (hogy dekonstruáljuk magunkat is) erre lenne a fülünk a legérzékenyebb? Erre vagyunk beprogramozva? Erre a „cinkossági” kódra, melynek segítségével évtizeden át olvastuk a „valóság leleplezését” stb. célzó szövegeket? Avagy: fel sem szabadna tétéleznünk, hogy a (kvázi) szatíra elemei bármiféle valóságra vonatkoznának, tűnjék bármily kézenfekvőnek, hogy a Kelet- és Nyugat-Batáviára szakadt (!) Batáviát, konyhájának zsíros-paprikás förtelmeivel, titkosrendőrségével, zsarnok uralkodójával, Spurcus Baldfart-tal együtt egy, vagy inkább több úgynevezett szocialista országgal azonosítsuk, ráismerve az általunk is megtapasztalt valóság ismerős képeire és jelenségeire? Ha a valóságra nem is, annál inkább vonatkozhat a hasonló kóddal értelmezhető szövegekre (erősítve így a *persziflázs*-jellegét, az ott felhasznált poétikai eljárásokra – s persze magára a cinkossági kód működésére, mely kód itt lelepleződik, megfosztva attól a – személyes olvasatokban generálódó – érzelmi és morális átszíneződéstől, amit a szövegnek a politikai viszonyrendszerben való részvétele: a szembenállás és tiltottság állapota idézett elő.

Az állandó dekonstrukció, a megjelenő szöveg-elemek, technikák, motívumok stb. s a hozzájuk tartozó kódok állandó és következetes lebontása sem akadályozhatja meg azonban, hogy mindeme meta-szövegrész végül is ne alkosson egy olyan, végső és változhatatlan formát, mely tovább már nem dekonstruálható. Ezt a paradoxont azzal oldja fel az író, hogy a könyv-formára (regényt nem mondhatunk, legfeljebb meta-regényeket) több makrostruktúra árnyékát vetíti rá, egyiket a másikkal érvénytelenítve. A legerősebben a körkörös forma vonalai rajzolódnak elő. A címben is szereplő *körutazás kör-ét* az alcím *circulus-a* erősíti meg; a *circus maximus* kifejezés, melyre az alcím rájátszik, a cirkusz körkörös porondjának felidézésével arra is utal, hogy mindez szemfényvesztés, cirkuszi játék csupán. A könyv olyan, mint a farkába harapó kígyó: a kezdő sorok az utolsó fejezetben tűnnek fel újra, mint a „batáv szövegjártó gépezet” által produkált szöveg – feltehető tehát, hogy az egész könyv ennek az ügyes gépnek a terméke.

A körkörös mellett felfedezhetünk egy tükörszimmetrikus szerkezetet is; illetve ennek játékos-ironikus felidézését – felütésként a *becsomagolás*, záróakkordként a *kicsomagolás* motívuma jelenik meg (utazásnál egyébként logikus...). A kicsomagolás az előző tükörfordítottja, a különbség csupán egy ici-pici könyv mikrotürete, mely az egymásba dugdosott szütyők, tarisznyák, kofferek legbelső bugyrából, a „csiklónyi gyűszűből” kerül elő, s melyet az elbeszélő azon nyomban lenyel – a szöveg visszatér kiindulópontjára. Végül, a szöveg egy lineáris, zárt forma követelményeinek is kvázi eleget tesz, hiszen az utolsó rész címe: *„Levél odaátról, avagy itt a végünk – elfut velünk.”* E tematikus lezárás kettős funkciójú, mivel nemcsak a könyv, hanem a benne megtestesülő, tőle elválaszthatatlan *személyiség, individuum* vég-pontját is kijelöli, utalva végső megsemmisülésükre is. Maga a megsemmisülés is kétarcú: egyrészt a „világlelek”-ben való szétolvadás, a Nirvána – másrészt a gyönyör, az orgazmus megsemmisülése, mely utóbbi a könyvön végighúzóódó, elhullajtott nyomjelzőből kirajzolódó vonalat, a nemiség mítoszának a vonalát zárja le hangszúlyosan.

A véghez közeledvén, a kritikus is bizonytalanságerzetének ad hangot az eddig leírtakkal kapcsolatban: a számtalan lehetséges kihűlt kód és „szövegmunka”-fázis közül miért épp e néhányról szoltunk? Hiszen: „Végtelen sok (nem) lehetséges universon/multiverson adódik ebben a szövegtevékenységben, amely nem illusztrál semmit (a semmit illusztrálja?), máskülönben aki az irodalmat komolyan veszi, az hülye” – állapítja meg egyhelyütt Molnár Miklós, avantgárd szókimondással.

A hülye kritikus tehát csak áll és nézdegél némileg tanácstalanul az ön maga létét minduntalan megkérdőjelező, saját magát áthúzó szöveg előtt, hiszen – feltehetően más olvasókkal együtt – kialakult reflexeinek engedelmességgel, vágyik arra a bizonyos szilárd pontra – amelyből aztán kifordíthatja a világot. Kicsit nehéz megszokni, hogy semmi sem érvényes, semmi sem igaz, pontosabban, hogy érvényét veszti az érvényes és az igaz fogalma is – hogy a jelentés: szétmálló burok, egymásba-ékelődő, egymásba simuló héjak csalóka hagymakonstrukciója. „Az ábrázolásnak ebben a játékában az eredetpont megragadhatatlan marad. Dolgok vannak, vízfelületek és képek, egyiknek a másikra való végtelen utalása, de nincs többé forrás” – idézi Molnár Derridát, *A szöveg, keresztül-kasul* című tanulmányában.

A szöveg eme végleges és végletes magárahagyottságában van valami végtelenül szomorú. Mintha a végtelen tenger partján magányos kisgyerek játszana a homokban, egyedül a lenyugvó nappal – ilyennek látjuk a szerzőt. Aztán rá kell jönnünk, hogy a szomorúság, amelyet érzünk, mibennünk van: s nem más, mint az eredet elvesztésén bánkódó rousseau-i szomorúság, melyet Derrida Nietzsche affirmatív örömeivel „a világ játékának, a jövő ártatlanságának vidám igenlésével” állít szembe vele. S megtudjuk Molnár Miklós tanulmányából azt is, hogy „Ez az igenlés ennél fogva a nem-centrumot nem a centrum elvesztéseként határozza meg. Úgy látszik, hogy nem biztosítja be magát.”

Bizonyára így van. És mégis: felvetődik még egy (utolsó) gondolat: vajon az éles avantgárd kiáltozás nem e centrum-nélküliség miatti szorongást, az elveszettség érzetét kompenzálja valamiképpen? Persze, ebben sem lehetünk biztosak... (*Holnap*, 1990)

Jókai Anna

A TÖVE ÉS A GALLYA

Klasszikusnak nevezhető irodalomesztétikai alaptörvényünk (innen és túl az irónián-öníronián) kategorikusan határozza meg Föld és Ég viszonyát: „Nem a való hát: annak égi *mássa* / Lesz, amitől függ az ének varázsa”.

A *Vojtina ars poeticáját*, a jó öreg Arany Jánost – akit talán nem tisztel eléggé a modern kor – nehéz túllícitálni. Még akkor is, ha manapság az olvasó az „alkony sugarban” nem a dalt, a beszélyt, a „poéma-speciment” böngészi, hanem a friss háborús híreket ebben az állítólag leghosszabb békekorszakban, amelyben elsődleges kérdés a föld-föld rakéták hatékonysága. Persze az alternatív esztétikák korát is éljük, a mai Vojtináknak napjaink Arany Jánosa (vajha volna!) lehet, hogy más tanácsot adna. A költő, a prózaíró viszont nem köteles odafigyelni a mégoly akadémikus véleményre

– írja a magáét, földközelen, háború-közelen, vészes politika-közelen. Vagy mindettől megirtózva, kétségbeesve és kiábrándultan, amiért a világ nem figyel oda („Ha a korbács méltatlan, a cukor pedig rendre kiköpve”), váltani próbál – a földiek után az égiekhez fordul, lényegében ugyanannak az elkötelezettségnek (nemes célnak) az érdekében. A Föld-Ég viszonylatot (lásd: Arany János) Ég-Föld sorrenddel kísérli meg felváltani.

Jókai Anna nyíltan tárja fel ezt az alaphelyzetet (alkotói válságot?): „A hangulat- és helyzetjelentéseket, a kegyelmi kérvényeket, a mozgósító cédulákat – változatos stílusban, váltakozó címzetteknek – megírtam már. A hatások siralmas. Hátravan ez a néhány csatolandó melléklet.” És keres magának egy új műfajt (noha Augustinus, azaz Szent Ágoston és Pázmány Péter óta ez nem is olyan új), és így nevezi el: *vándorlás a keresztben*. Fölvesz, felmutat egy-egy bibliai – esetleg nagy költő-elődtől vett – alapigét, közmondást, példázatot, azzal a nem rejtett céllal, hogy a szószék magasából

visszaérkezzen (példáiban, erkölcsi irányzatosságában) hallgatóságához, a szentségektől legalábbis rakéta-hatótávolságra lévő hétköznapiakhoz. Például: „A gödölyét ne föld meg az anyja tejében”; „A szegénység nem szégyen”; „Ne ölj!”; „Tövit töröm s a gallya jut”. Jobbról-balról megforgatja mindegyik kijelentést, felszólítást, illetve tiltást, odatartja a fényhez, közelít-távolít; majd annak tudatában, hogy „a tömör érvényességéből” elvenni tilos, „hozzátenni locsogás”, megkísérli, megkísérti a lehetetlent. Az indoklás: „De teljességében átvilágítani és megélni: a személy dolga.”

Bibliamagyarázat és metaforák felfejtése, „kibeszélése” – Jókai Anna nagyon jól érzékeli – veszélyes terület az író számára. Az arányokról van szó. A mélybe szállás képességéről-képtelenségéről. A „leegyszerűsítő kertészkedés” csábításának, szavak és képek továbbfűzésének nehéz ellenállni. Hiszen (ismét e könyv szerzőjét idézem) „az effajta képes beszédbe nagyon bele lehet szeretni. Sőt, ha nincs mérték, el lehet veszni benne.” Hogy el ne vesszen maga is az exegézisben, Jókai Anna mestereket keres, az ő példájukat tartja irányadónak égi és földi dolgok összekapcsolásában. Persze Pilinszkyt vagy József Attilát (akitől egy motívumot s ebből könyvcímet kölcsönöz) éppolyan nehéz (nehezebb?) követni, mint... Arany Jánost. Hiába kíváncznak (kényszerednek) a felismerés szavai, a sóhajok-óhajok (szabad) verssorokba – a vers attól még nem születik meg. Akkor sem, ha a gondolat szép egyszerűségben fénylik fel, mint *A várakozás és keresés* legjobb részeiben:

Isten ajtót nyit.
Nem faggat.
Beereszt –
még csak nem is igazolat.

A töve és a gallya végül is nem a lírikusokat és még csak nem is az epikusokat állítja mérceként a „vándorlás a kereszten” olvasói elé. Igaz ugyan, hogy Jókai Anna Kodolányi Jánost is megnevezi a mestereiül választott hármak között, de nem az élményanyag prózai feldolgozásában, hanem az istenkeresésben követi őt – a legtöbb kötetbeli elmélkedést indukáló Hamvas Béla, illetve Várkonyi Nándor mellett. „Három, égre függesztett fejfa. Három, széltében-hosszában betöltött kereszt.” (E szóbeli jellemzés után a vizuális költészetre emlékeztető szuggesztív grafikai képet kapunk a három példameber pályájáról, érkezésük sorrendjében.) A vallomást intéssel, a kortársi-utókori

felületesség elmarasztalásával párosítva, a címadó írás zárórészében a három név, a három életmű még kiemeltebb helyezést kap. („Hamvas, Várkonyi, Kodolányi. Isten reklámmemberei, ha ez túl frivolul nem hangzik. Állnak a dús tárház előtt, s mindenkit hívnak, aki arra vetődik: a másutt már annyiszor bebövlített népséget szépen, ékesen, zengzetesen teszik beljebb. És a népség, ha egyáltalán »leáll« – nagy baj ez –, csak a *kirakatot* bámulja. A fényes kínálatot az üveg mögött. Úgy tetszik, *ide* nincs valútája.”)

Egyébként – kétségtelen lenyűgözöttsége, utódként felvállalt tanítványi elkötelezettsége ellenére – Jókai Anna igazán nem vádolható meg azzal, hogy egyetlen valutát fogad el, egyetlen nézőpontot akar ránk kényszeríteni. Kötetének talán a legmeggondolkodtatóbb írásában, a maga Európa-ház-olvasatában (*Genius loci: Európa*) Kelet és Nyugat szembesítésével jut el saját szintézisképletéhez („Metszőpont a kereszten”). Aki ettől a szintézistől idegenkedne, az sem tagadhatja a megelőző ellentétpárossorozat telibe találó voltát. (Például: „*Kelet medítál / Nyugat kivitelez*”; „*Keleten* a szenvedés érdem / *Nyugaton* a szenvedés modortalanság”; „*Keleten* az Istenben semmi emberi nincsen / *Nyugaton* az Isten túlságosan is emberképű.”) De sokkal kézzelfoghatóbb aktualitásokat is beépít rapszodikus gondolatfutamai közé (*Az a harc és az a béke*), továbbiakat, már a könyv megjelenése utáni eseményeket előlegezve szinte (például: jugoszláviai polgárháború).

Lehet (bizonyos), hogy ennek a Jókai Anna-értelmezésnek az elkövetője túlságosan is földönjáró (vagyis még az Arany János-i intelmet sem volt képes igazán magáévá tenni), nem tudja azonban elhallgatni kritikai meggyőződését: a nemegyszer naivnak, utópisztikusnak ható szövegek közül azok emelkednek ki, amelyekben az írónőnek minden erőfeszítése ellenére sem sikerült elnyomnia, légiesítenie prózaírói élményeit – földi tapasztalatait. Így lesz emlékezetes az *Apokrif imák* némelyik darabja, elemző megmértetésre méltó írói teljesítmény. Az olyan figura- és korjellemzések, mint amilyenek az *Ima az utódokért* oldalain olvashatók, bizonyára túlélnek *A töve és a gallya* – a kötet egészének – műfajteremtő kísérletét. „A lányok a semmitől viselősek a hasassá duzzasztott dzseki alatt – a jelentéktelen csúnyságot így változtatják legalább a rútságban jelentékennyé”. A rútság ilyenkor valóban átváltozik. (*Szépírodalmi*, 1991)

KÁNTOR LAJOS

TITOKKERESŐ

Aligha kötelező gesztusból, hanem bölcs megfontoltságból hangzik Tüskés Tibor újabb könyvének rögtön az elején az irodalomtudósi hitvallás: „A műelemzés a szerénység gyakorlásának iskolája.” Mert ki vitathatná, hogy „a műalkotás mindig megelőzi a műelemzést”? Ugyanakkor a bevezető gondolat sor néhány elméleti megállapítása elnagyoltnak tűnik. Alázatában is. Hiszen vannak (és lehetnek mindig) fércműveket taglaló zseniális eszmefuttatások, melyek csak időben követik a „primér” alkotást, értékében viszont messze megelőzik azt. Ugyancsak elméletileg cáfolható a következő „tézismondat”, miszerint „a művész mindig előbb és jobban tudja azt, amit az elemző és az elemzés kihüvelykezhet az alkotásból”, mivel egyrészt a műalkotás létrejöttében a fogalmilag világosan nem tudatosult és tudatosított élmények is szerepet játszanak (s többek között ezek explicit feltárása is a műelemző feladata), másrészt a kétféle tudás – az alkotó és az értelmező – sohasem „fedi le egymást”. Mert a mindenkor értelmező ugyan kevesebbet lát meg az „intencionált” teljességből, ugyanakkor ki is egészíti azt saját érzelmi és szellemi világával, így tehát nem pusztán elvesz, hanem hozzá is tesz a műalkotás gazdagságához. Éppen ezért az elemzés nem olyan, „mint a visszafelé pergetett film”, hanem mint egy minden lejátszás alkalmával újravágott szalag, s így semmiképp sem eleve „torz és groteszk művelet”. Maradékitalanul egyetérthetünk viszont a tanulmányíró „komplex” elemzési igényével, még akkor is, ha a „teljesre törekvő” és „totális” kifejezéseket – szintén elméleti megfontolásból – „további használatra” nem javasoljuk.

Az alkalmazott módszer Tüskés Tibornál híven követi az ars poeticát: a tizenkét novella elemzésekor sohasem köti valamiféle „rendszerkényszer”. A megközelítés módját a konkrét mű jellege, összefüggéseinek relevanciája határozza meg. Innen az értelmezések jótékony többszörözése, egymást kiegészítő oknyomozása. Már-már mentegetőzésnek hat tehát a válogatás indoklása, jóllehet a kötetbe gyűjtött művek (ill. még inkább azok szerzői) valóban „representatív mintát” adnak a XX. századi magyar kisepikából. Így azért, hogy a sorból a legnagyobbak közül is néhányan hiányoznak (Móricz, Krúdy), bizonyára minden-

kit kárpótól a tankönyvekből korábban sokáig „kifelejtett” írók újrafelfedezése (Csáth Géza, Kodolányi János). Mert a szerző egyik hangsúlyozott célja éppen az, hogy az itt közreadott elemzések „valamiképpen az iskolai oktatáshoz, az általános és középiskolai irodalmi tananyaghoz is kapcsolódjanak, azt kiegészítsék és gazdagítsák.”

A kiválasztás és az elemzések során szinte minden lényeges szempontot mérlegelő körültekintés mellett ugyanakkor feltűnő sajnos az *Előszó*ban summázott elméleti vázlat esetlegesége. Szinte érthetetlen, hogy a novella műfaji meghatározása (vagy szerényebben: annak kísérelte) helyett miért éppen három olyan metaforikus ötletet idéz Tüskés Tibor, amelyek a tiszteletet parancsoló nevek (Kosztolányi, Németh László, Lengyel Balázs) ellenére sem visznek igazán közelebb a műfaj sajátosságainak megértéséhez. Annál is inkább, mivel még a bevezető végén megemlített szakirodalom alapján is megbízhatóbb támpontokat lehetett volna adni az olvasónak. Nemcsak a novella műfaji kérdéseihez, hanem az egyéb kisepikai formák (elbeszélés, rövidtörténet, anekdota, karcolat stb.) összehasonlításához is. Mindezt bizonyára nem kérték számon e munkán, ha az *Előszó* alcímében ígért „valami a novelláról” nem tenné kvázi-meghatározásaival még ingoványosabbá az amúgy is bizonytalan talajt.

Bizonyára az elméleti alapvetés hiányosságaiból következik, hogy a szerző az elemzések során nem mindig következetes a terminológia használatában. Rögtön az első tárgyalt műről (Csáth Géza: *A kis Emma*) egy bekezdésen belül például előbb azt olvassuk, hogy „keretes elbeszélés”, majd azt, hogy „műfaja a novella egyik legősibb változatához, a Boccaccio-típusú keretes novellához kapcsolódik”. Örökény „egypercesét” – jobb híján – „a körömvész analógiájára (...) körömnovellának, az emblémavers mintájára emblémnovellának” nevezi Tüskés Tibor, jóllehet Thomka Beáta meggyőző fejtegetése szerint itt a rövidtörténet egyik változatáról (ill. – az „egypercesek” ciklusát tekintve – változatairól) van szó. (Thomka Beáta: *A pillanat formái*. Újvidék, Forum, 1986) A fogalmi pontatlanságok másutt is újragondolásra késztetik a figyelmes olvasót. A *kis Emma* kapcsán említett „action gratuite-ek” a tanulmányíró szerint „lélektanilag megmagyarázhatatlan, de nagyon is motivált cselekedetek”, ami így, egy mondaton belül mindenképp el-lentmondásnak tűnik. Ugyanez a híres gide-i kategória Mészöly Miklós művének taglalásakor hasonlóképpen félreérthető szöveggörnye-

zetben bukkan fel. A történet hőse, „az író közléséből tudjuk: valamit szükségszerűen tesz (action gratuite!), és sokat sejtető újabb írói közlés értelmezi tettét”.

Mándy Iván novelláját elemezve joggal említi Tüskés Tibor a filmszerűséget. Az általánosító kijelentés – „A filmnyelv sajátos eszköze a szimbólum” – viszont már erősen vitatható. Miként közvetlen előtte az a megállapítás is, hogy „az ismétlés, a visszatérő motívumok alkalmazása jellegzetesen filmszerű elem”, hiszen a megelőző mondat még az eposzi „epiteion ornansokra” utal. Márpedig, ha a (motivikus) ismétlés Homérosztól kezdve ismert és kedvelt epikus (stiláris ill. kompozíciós) elem, akkor miért „jellegzetesen filmszerű”? Előfordul az is, hogy a terjengős körbejárás a pontosítás helyett inkább elbizonytalanít. Kosztolányi prózastílusának többoldalas jellemzése ebből a szempontból kifogásolható.

E kritikuss észrevételek sem vonják azonban kétségbe a tanulmánykötet egészének jelentőségét, amelyet az elmélyült elemzések és az egyes művek köré gondosan megrajzolt irodalomtörténeti háttér biztosít. Különösen az teszi hitelessé (és egyben olvasmányossá) a tanulmányokat, hogy Tüskés Tibor mindig a művek esztétikai élményanyagából bontja ki értelmezéseit. Nincs nála semmilyen módszertani séma, amely egyhangúvá merevítené az elemzés-sorozatát. A nagy műveltséggel feltárt genetikuss környezet minden esetben a mű (és – többnyire, óhatatlanul – az alkotó) világképének jobb megértését szolgálja. Az író szemmel láthatóan még arra is ügyel, hogy életrajzot csak ott közöljön, ahol feltételezhető: az elemzett mű szerzője kevésbé ismert. Az irodalomtörténeti horizont, amelybe az elemzés beágyazódik, a közvetlen „szövegkörnyezeten” túl rendszerint utal az életmű egészének művészi sajátosságaira, a művészi világkép individuális és kormeghatározottságaira (Csáth Géza, Kodolányi, Sütő András stb.). Másutt az elemző mindvégig a mű közelében marad. A kiindulópont azonban ekkor is teljesen különböző. Illyés Ézsaiás és Jeremiás című novellájának a megközelítése például igen nagy látószögből történik, mivel a műben kiemelt létkérdések (öregedés, halál) világirodalmi párhuzamait is felvillantja Tüskés.

Az ismeretgyarapító kitekintés mindenütt megtalálható a kötet írásaiban, mert a szerző – kiváló pedagógiai érzékkel – lehetőleg egyetlen alkalmat sem mulaszt el, hogy az esztétikai vagy irodalomtörténeti ill. –elméleti fogalmak és adatok a maguk tágabb összefüggésrend-

szerében is megjelenjenek. Amikor például Örkeny „egypercesei” kapcsán a groteszkről beszél, egyszersmind elhelyezi ezt az esztétikai minőséget a komikum más formái között. A „titokkeresés” így sohasem válik a tudós magányos felfedezőútjává, hanem az esztétikai élmény másokkal is megosztott örömévé. (*Pátiria*, 1991)

SZENDI ZOLTÁN

DILETTÁNS MENNYORSZÁG

Szórakoztatónak lenni iszonyúan fáradtságos és igazságtalan. Üzletembernek: kockázatos. Nevetségesnek lenni könnyű és önfeledt. Szerkesztőnek: kutyaszorító. Ha egy (néhány) kutyaszorultságában is zsonglóri eszű szerkesztő üzletember, akkor nevetséges – vagyis könnyű meg önfeledt – anyagból is képes szórakoztató – azaz fáradtságos és igazságtalan – produkciót kicsiholni. Még sikert is.

Mindez persze szólovaglás, összevissza spekulált bölcsködés („fekszem az ágyon falra szegezett szemekkel”, mondhatnánk stílusosan). A *Megfúvom fűzfalantomat* című fancsali antológia szerkesztői, Kövesdi Péter, Marton Péter és Szilágyi Márton persze kiválóan bemérték, mennyi a szükséges és elégséges számú „szórakoztatóan rossz vers” ahhoz, nehogy a mennyiségi felhalmozódás minőségi ugrásba *csapjon át* (le), így a szöveggyűjtemény a maga rigorózus utószavával együtt játék is meg „mű” is.

A szerkesztőknek egyetlen elképzelése mondott csupán csütörtököt, jelesen az, hogy ebben a kötetben szerepelni ne legyen megbélyegző. Kellő humorérzék kérdése, ki mit tart önmaga vagy jogelődje lírájáról, az viszont aligha kétséges, hogy a legkritikább esetekben véli azt, hogy fűzfa. „Kellott egy *gyűjtőnév*. Mert a *szórakoztatóan rossz vers* terminus nem éppen elegáns. Nevezhetnénk kötetünk anyagát *blódlinak*, Abody Béla nyomán. Beszélhetnénk *kétbalkezes költőkről*, *dilettáns versekről* (lehetne kötetünk alcíme akár: *dilettantológia* is...), *fűzfaversekről* stb. – Lukácsy András kitűnő könyvében csak úgy sorjáznak a szinonimák.” Ebben az antológiában azonban, amelynek darabjait a sutaság, a képzavar, az erőltetett költőség Murphy-módra visszaható bumfordisága

hozza közös nevezőre, ódium a kitüntetés. Hiszen ami ezekben a költeményekben (tölte-ményekben?) szórakoztató, az nem más, mint az öntudatlan balgaság, amelyet – elvileg – a szerkesztés szempontja ébreszt öntudatára. A kellő humorérzék mentén mutatkoznak csak meg igazán a „kopirajt” penészfoltjai. Hiszen hog-ysne volna megbélyegző az a szerkesztői ki-emelés, amire a következő távirat érkezik vissza: „humoreerzeek ide humoreerzeek oda irasaim koezleeseehez nem jaarulok hozzaa ismeetlem nem jaarulok hozzaa”. Ezek a költé-szetek is olyanok, akár a szabadság: mindad-dig még csak megvannak valahogy, amíg nem kezd „beszélve lenni” róluk. A fűzfaköltészetet így kell ébresztetni. Ha kell. De kell.

A kötet utószava tulajdonképpen mindazt

megmagyarázza, amit a válogatás mikéntjéről tudni érdemes. Még csak annyit: ebben a tor-kig átélt történelmi igazságkergetésben mi sem lehet üdítőbb tapasztalat, mint hogy a legna-gyobb politikai és ideológiai keservek közepet-te is megmaradhatott az ellenkezés, az aktuali-zálás, a nyalizás és hitvallás megversintésének őszinte igénye. Sem Haynau, sem Bach, sem Ferenc József, sem Tisza István – Kun Béláról, Sztálinról vagy Rákosiról nem is beszélve – nem volt elég monstruózus ahhoz, hogy a vers-be-szedéshez kellő elánt kilúgozza e mára „szórakoztató” költőkké szerkesztett nőkből és férfiakból.

Meg hát mi is lenne a bátor siserehad nélkül!
(Móra, 1990)

JAKABFFY TAMÁS

Nappali ház

A Nappali Ház május végén megjelenő, 92/2. számának tartalmából:

Szentkuthy Miklós: Augustinus olvasása közben
Beszélgetés El Kazovszkijjal, valamint Beöthy Balázssal és Pereszlényi Rolanddal
Andrási Gábor és Peternák Miklós esszéje
Kemény István prózája
Kukorelly Endre, Kovács András Ferenc, Tasnády Attila versei
Emmanuel Lévinas tanulmánya

A Nappali ház a könyvesboltokban és a galériákban kapható.
Előfizetési cím: 1399 Budapest, pf. 701/330.
A régebbi számokat az Írók Boltja (VI., Andrássy út 45.) árusítja.